

FRANCIA NYELVÜ MEDITÁCIÓK A XVI. SZÁZAD VÉGÉN

/A magyar későreneszánsz elmélkedő irodalom
európai háttéréhez/

Bölcsészdoktori értekezés

Erdei Klára

S z e g e d

1981

1. Bevezető kérdésfeltevések

A meditáció mint vallásos irodalmi műfaj kérdéséhez Ecsedi Báthori István vallomásos-teológiai kézírata szövegkiadása közben, a kézirat műfajának nyomozása során jutottunk el. Ez a vallásos lirához igen közel álló bűnbánó-szubjektív próza, ezek a "zsoltáros fohászok" még a XVI-XVII. sz. fordulóján Magyarországon felvirágzó protestáns valláserkölcsei irodalomban is magányos, elszigetelt próbálkozásnak tűnnek, műfajának, jellegének meghatározása ezért is annyira bizonytalan, vitatott kérdés.

Toldy Ferenc a "beküldő által 1605-i énekeskönyvnek jelzett kéziratlomot"¹ zsoltároknak nevezi, bár maga is érzi, hogy több ez a mű, mint zsoltárfordítás vagy parafrázis: "...de nem fordításai azok Dávid zsoltárainak, hanem csakugyan a Dávidé formájában és hangján, a szerzőnek vallásos ömlengései, melyek nemcsak hittudományi meggyőződéseit- és érzületéről tanuskodnak, hanem itt-ott személyes viszonyait, sőt a történelmet is érintik."²

Incze Gábor felváltva beszél zsoltárokról és fohászokról,³ Pintér Jenő fohászokadásoknak,⁴ míg Horváth János elmélkedéseknek nevezi.⁵

Az újabb szakirodalomból Klaniczay Tibor az imádsággyűjtemény megjelölést használja,⁶ Pirnát Antal "személyes hangu

imákról és vallásos elmélkedésekről" beszél, illetve prózai vallomásokról.⁷ Nagy Barna a fohászkodások elnevezés mellett foglalt állást:

"Igaz, hogy ezek a sajátos könyörgések és imádságok igen sokszor szoros kapcsolatot mutatnak a hagyományosan Dávid király neve alá foglalt zsoltárokkal, mint ezek hosszabb-rövidebb részeinek fordításai, parafrázisai, egyéni zengzetű változatai, úgyhogy /.../ a 'zsoltáros fohászkodások' elnevezés sem volna helytelen. Mindamellett jobbnak látszik az át-fogóbb 'Fohászkodások' cím, mert egyfelől a Biblia sok más része is beáramlott ide/.../ másfelől, mert a zsoltárokhoz képest az író személyes, egyéni lírája, írói ambíciója, belső lelki életének, családjának, egyházának eseményei, külső-belső történései is sajátosan és terjedelmesen szóhoz jutnak."⁸

A kérdés végleges eldöntése lehetetlen a teljes mű kritikai kiadása nélkül, hiszen a Toldy által közölt szemelvények alapján nem alkothatunk magunknak hiteles képet a műről, de még az eredeti kézirat olvasásával sem, a bibliai és egyéb források visszakeresésének és a lapok rendezésének hiányában.

A töredékeiben fennmaradt, rendezetlen kézirat rekonstruálásában segítséget jelent egy műfaji modell tételezése, melyet Báthori követhetett könyve írásakor. Az a tény, hogy Báthori újra és újra javítja, írja művét, tudatos szerkesztésre vall.

"Vgiann Varanonn uegeztem uala ell, de Eched uarabann itt uiobann irtam, az menire lehetett corrigaltam is. Jollehett ezutan ismeg uyonnann irtam, /.../ismeg uyobann iruan corri-

galtam/.../

Mostánis akarnam, ha meg ualaha uionnan irhatnam, mert
eleg makulalt es fogiatkozással uagionn, kitt en irni uioban
keztem uala utolzor 1603. eztendőben."²

A műfaji modell megállapításához szükséges a mű magyarországi előzményeinek és esetleges társainak felkutatása. Kortársakra gyakorolt hatásával valószínűleg nem számolhatunk, hiszen a kézirat 1850-ig eltemetve feküdt az oláhfenesi Jósika-kastély kápolnájában, nyomtatásban nem jelent meg, másolás útján való terjesztéséről sem tudunk.

A XVI. századi magyar vallásos elmélkedő próza a német lutheránus irodalom hatása alatt alakult, jobbára német szerzők német vagy latin nyelvű munkáinak fordítása pótolta az önálló műveket egészen a XVII. század elejéig. E német evangélikus hatás alatt álló pietikus irodalom darabjainak olvasásával azonban nem sikerült Báthori művének pontos műfaji előképét megtalálnunk. Így jutottunk el a svájci reformáció, a Kálvin és Béza körül kialakult elmélkedő irodalom vizsgálatához, melyben egyik legrepresentatívabb műfajnak a zsol-tármeditációt találtuk.

Báthori eszményképei Kálvin és Béza voltak, Szent Ágoston mellett rájuk hivatkozik legtöbbit. Testamentumában műveit az "ecsedí prédikátorra hagyta, hogy ha a szükség úgy kívánja, Kálvin és Béza szellemében javítson, corrigáljon rajtok."¹⁰

Könyvtárában valószínűleg több latin Kálvin és Béza mű lehetett meg más kálvinista szerzők, teológusok és egyház-

atyák művei mellett (Chrysostomus, Athanasius, Eobanus Hessus, Johannes Brentius, Rudolf Gualtherus, Erasmus, Luther stb.), hiszen gyakran szó szerint idéz, fordít tőlük (pl. Kálvin Genesis-kommentárját, De spiraculo vitae stb. ...).

Ezért gondoltuk úgy, hogy a műfaji definiáláshoz hasznosan hívhatjuk segítségül a kortárs európai mintákat, s ezeken belül is a szakirodalom által már ismert német párhuzamok, hatás mellé a svájci reformációét, a két reformátor környezetében (Genf és a hatás kisugárzása szempontjából legfontosabb navarrai udvar), az ő hatásukra kialakult elmélkedő irodalmat.

Vizsgálódásaink során a szakirodalom által ismert néhány kálvinista meditáció száma oly jelentősen bővült, hogy háttérből önálló problémává lépett elő. Ugy érezzük, hogy mind a francia nyelvű, mind a magyar irodalom területén eléggé feltáratlan területre, tisztázatlan kérdésekre bukkantunk.

A XVI-XVII. század fordulójának francia nyelvű meditációinak vizsgálata lett így jelen dolgozatunk fő témája, mely azonban - még ha nem is konkrét hatások, kapcsolatok, pusztán az analógiák vagy akár különbségek szintjén is - hasznosan konfrontálható a magyar elmélkedő irodalom elemzésénél, hasonló irodalomtörténeti, vallástörténeti problémák megválaszolásánál, s segít rendet tenni a századvég nehezen meghatározható vallásos műfajai között is.

A XVI. sz.-i francia meditáció-irodalom megszületése nyilvánvaló kapcsolatban áll a XVI. század végi Európa devocionális újjáéledésével. Viszonylag kevés korszerű munka foglalkozik ezzel a megújuló vallásos életérzéssel, pietikus irodalommal, főként ennek protestáns ágával, s a kutatások legtöbbször teológiai, s nem irodalmi (műfaji, stilisztikai stb.) szempontból vizsgál. A meglévő szakirodalom sok vitája, elmentmondásai a kérdés súlyára s feltáratlanságára utalnak.

Nem eldöntött még az sem, hogy az erősen misztikus áramlatokból is táplálkozó devocionális művekről beszélve a "hivatalos" teológia (teológiák) irányzatában vagy ellenzékében vagyunk. Hogyan értékeljük azt a tényt, hogy Loyola Ignác Lelki gyakorlatai csak hosszas vizsgálatok után kapják meg a pápai jóváhagyást 1541-ben, hogy az ellenreformáció másik nagyhatású írója, Luis de Granada /Granadai Lajos/ 1558-ban római, 1559-ben spanyol indexre kerül kora más népszerű vallásos íróival - Savonarola, Juan de Ávila /Ávilai János/ - együtt?

Még nehezebb kérdés - csak a francia viszonyokat vizsgálva -, hogy a kor személyes vallásosságra való igényének kielégítésére, ösztönzésére születő devocionális irodalom megújulása protestáns vagy katolikus táborból indul, esetleg egyidejűleg jelentkezik mindkettőnél.

A művek jelentősége számukkal is nyilvánvalóan összefügg. Fontos kérdés, milyen sűrűn jelentek meg, mennyire voltak elterjedtek. Mekkora tehető az ekkor születő pietikus művek száma? Megfelelő teljes bibliográfiai munka hiányában azon-

ban nem könnyű eldönteni, milyen mennyiségű művel kell számolnunk.

A problémakört - témamegjelölésünknek megfelelően - a XVI. század Európájának devocionális irodalmában francia nyelvterületre és a meditációs művekre szűkítve is számos nehézségbe ütközünk.

Ezek a nehézségek már ott kezdődnek, ha a meditáció címszót akár magyar, akár külföldi lexikonokban keressük. Legtöbbször nem találjuk, vagy ha igen, akkor szemléletmódként, lelki attitűdként definiált. Ha mint módszer is szerepel, akkor egyenlő a jezsuita meditációval, a loyolai lelkigyakorlattal. Van-e jogunk műfajként kezelni, alkalmasnak bizonyulhatnak-e vizsgálatukban a poétikai szempontok, módszerek? É amennyiben vallásos-irodalmi műfaj, milyen kritériumok alapján különítsük el a rokon típusoktól, hiszen nehéz a kor műfaji tudatosságára alapozni. E terminológia a XVI. század végén rendkívül kaotikusnak tűnik, a meditáció más kifejezésekkel bármikor felcserélhetően használt, mely elnevezések hasonlóan bizonytalanok: kontempláció, elmélkedés, mentális imádság, lelki gyakorlat, lelkiismeretvizsgálat, zsoltárparafrázis stb.

S ha a műfaji definiáláshoz kritériumot, szubsztanciát keresünk: a meditáció misztikus közeledés Istenhez vagy módszeresen irányított gondolkodás? A személyes hit megnyilvánulása, vagy didaktikus, intellektuális struktúra jellemzi?

A dolgozat másik fontos metodikai kérdése, hogy alkalmazható-e a történeti szempont, vagy elfogadjuk, hogy "A meditá-

ciónak nincs története, csak különböző típusai"?¹¹ Jelentkezik-e minőségi különbség pl. a középkori, a jezsuita vagy a protestáns meditációk közt? S ha igen, ugy ez vajon a reformáció hatásának tulajdonítható-e? Hiszen katolikusok és protestánsok egyaránt irtak meditációkat.

A definíciók többnyire megegyeznek abban, hogy a meditáció célja személyes, közvetlen kapcsolat Istennel, márpedig ezáltal szükségszerűen csökken a teológia hangsúlya a műben, a műfaj tehát közömbösebb dogmatikai kérdések iránt, mint pl. a prédikáció vagy a vitairatok.

Egyes kutatók abból a tételtől kiindulva, hogy a devocionális költészet igényei a kálvinista és katolikus teológia közti szakadékot minimalizálják, odáig mennek, hogy nem tesznek különbséget egyik vagy másik vallás irodalma közt, az egyedi példákat vizsgálják, felekezettől függetlenül.¹²

Kérdés az is, hogy e kor meditációi személyes vagy propagandisztikus célokból íródnak, harcos vagy befelé forduló jellegűek, "én"-jük az olvasóval, a királlyal vagy a szerzővel azonos? Amennyiben irányzatos művek, kiegyezési, konszolidációs törekvések termékei, vagy a rivalizálásé? Van-e különbség tehát felekezet szerint formai és tartalmi tekintetben? Van-e, s milyen kölcsönhatás?

A vitás kérdések felsorolásából talán elég is ennyi. Azt már meg sem kérdezzük, hogy mindezek a meditációk a reneszánsz-manierizmus vagy a barokk égisze alatt születnek, ez a problémafelvetés túl ingoványos talajra vezetne. Természe-

tesen a felsoroltakból sem vállalkozhatunk mindnek a megválaszolására.

Dolgozatunk fő célja a meditáció mint műfaj történeti-poétikai helyzetrajza Franciaországban (és Genfben) a XVI-XVII. század fordulóján, mely időszakot minőségileg új periódusnak tekintjük a műfaj több évszázados tradíciójában. Megkíséreljük feltérképezni, leírni a fellelhető műveket, a kölcsönhatásokat, s a fejlődés fő irányait.

Ez a leírás talán segít majd némi rendet teremteni a kor vallásos műfajai, különböző esztétikai elvei között; egy kis lépést jelenthet a kálvinista irodalom jobb megismeréséhez; vallásos és világi költészet, katolikusok és kálvinisták egymáshoz való viszonyának árnyaltabb közelítéséhez. A meditációk fontos stádiumot képviselnek az individuumban fejlődésében is. S ahhoz, hogy értékükről ítélhessünk, hogy újdonságukat vagy tradicionális voltukat felmérhessük, fontos ismernünk a kiemelkedő, ismert szerzők mellett a kor "átlagszinvonalát" is.

Ugy véljük, a vallásos meditációk különösen alkalmasak a kor irodalmi, eszmei törekvéseinek vizsgálatára. Ennek egyik oka, hogy elkötelezett, vallásos irodalomról lévén szó, egyház, teológusok, dogmák által "irányított" produkttal állunk szemben az esetek nagy többségében. Az "irányítók" által szabott keretek elég szűkek, egyéni gondolatok maguk után vonhatják az egyházak helytelenítését, ezért a bibliai textusokon meditálva, e szövegek tekintélyében a szerzők biztos támasztékhoz jutnak, menedékhez mindenféle cenzura elől.

A bibliai szöveg mint közös kiindulás a másik oka a nagyfoku kortükröztetésnek, hiszen számos meditáció szól ugyanarról vagy hasonló bibliai locusról, mintegy "variációk egy témára", s ezért a költői műhelymunka, eljárások jól kitalálhatók, érdekes vizsgálni ugyanannak a problémának különböző megoldásait, felfogásait. Főként mivel kevésbé jelentős szerzőkről van szó többnyire, vagy egyházi szerzőkről, saját ujitások helyett inkább a kor áramlataiba kapcsolódnak, irodalmi körök, egyházi tradíciók, iskolák konvencióit teszik magukévá. Ilyen minőségben válhatnak az általánosítás optimális forrásaivá.

2. A meditáció definíciója

A vallásos meditáció definícióját megalkotni nem könnyű. Különösen akkor, ha egy általános érvényű, minden korszakra és vallási áramlatra, felekezetre érvényes meghatározást szeretnénk adni, hiszen a meditáció igen flexibilis műfaj - épp ez az egyik oka hosszú továbbélésének, népszerűségének -, eredete az egyházatyákig nyulik vissza, s a századok folyamán sok változáson ment keresztül.

546-118. Ponite haec verba mea in cordibus et in animis vestris, et suspendite ea pro signo in manibus inter oculos vestros collocete. 19. Docete filios vestros ut illa meditentur..."¹²
- a Bibliában kettős módon: életmódként és lelki attitűdként említődik. Elmélkedés Isten szavain - tehát a Biblián vagy más szent szövegen -, ennek tükröződése tetteinkben és gondolatainkban, egyszerre gondolkodás és gyakorlat. A mély, intenzív és személyes vallásos élet egy állomása, terméke. "A meditáció célja, hogy bennünket Istenhez közelítsen, és hogy a lelket megtanítsa az Istennel való beszélgetésre.../A meditáció nem arra való, hogy kérjünk, hanem hogy taníttassunk."¹³

Irott formájában vallásos műfaj, mely a Biblia valamely textusához kapcsolódó elmélkedés. A bibliai locus-hoz csak lazán illeszkedik, függetlenségre törekszik, így válik önálló műfajjává. Vezérfonalként azonban megmarad a Biblia, tehát Isten szava. Különösen népszerűek a zsoltárok, mivel egyszerre is-

ten szavai az emberhez és emberé Istenhez; Krisztus imája, mely az ember imájává vált.

Célja: a lélek Istenhez emelése, Isten megismerése, egyéni közelítés Istenhez, közvetlen kapcsolat teremtése. Különösen fontosnak látjuk a személyesség hangsúlyozását. Isten megismerése ágostoni értelemben történik: "Noverim me, noverim te, Deus meus."

Módja: "Meditálni lényegében annyit jelent, mint önmagunkká válni, narcisztikus önszemlélet és élvezet által, hanem önmagunk meghódításával./.../ A meditáció elősegíti az öntudatra ébredés folyamatát, mely által mindenki felismeri saját egyéniségét..."¹⁴

Ez a megismerés, felemelkedés a lélek mindkét részének, az érzelemnek és a gondolatoknak együttes foglalkoztatásával érhető el.

Legfőbb jellemzője: épp ebből következően, érzelmek és ráció ellentmondásos kettősségében található.

Funkciójában is ez a kettősség jelentkezik: egyrészt szubjektív önvizsgálat (az önvizsgálat a középkor emberénél a bűnvallással volt egyenlő), másrészt objektív hitvallás, a két funkció egy harmadiknak, a dicsőítésnek rendelődik alá. Ez a hármas célja az ágostoni konfesszióknak.¹⁵

Tartalmában: egyrészt tehát személyes, individuális lírai, érzelmeket hordoz, másrészt didaktikus teológiai hittételeket, egyéni érzelmek és tradicionális hit - s persze korszerű áhitat - különös keveréke.

A stílus szintjén: ez a kettősség konkrét és absztrakt ki-

fejezősmód vegyületeként jelentkezik.

Gondolat és érzelem összefüggését így magyarázta már Saint François de Sales /Szalézi Szent Ferenc/:

"Porro omnis meditatio est cogitatio, sed non omnis cogitatio est meditatio: persaepe enim inclusas animo genimus cogitationes, quibus mens nostra absque vlla designatione et praetensione se applicat per modum simplicis occupationis animi: et hoc fere ad eum modum, quo videmus communes muscas huc et illuc volitate super flores, nullum inde referentes commodum. Et species ista cogitationis quamvis sit attenta, non gaudet, nec gaudere potest nomine meditationis, sed simpliciter vocanda est cogitatio. Subinde perquam attente cogitamus rem aliquam, vt eius causas, effectus, qualitates addicamus: et cogitatio ista vocatur studium, in qua mens, velut voluctae, alio nomine scarabaei, qui volitant super flores et folia sine discrimine, eaque; deuorant et in cibum conuertunt. Verum quando cogitamus res divinas non ad eas perdiscendas, sed vt erga eas afficiamur, et hoc vocatur meditari, et exercitium hoc meditatio: ad quam mens nostra non vt musca per simplicem animi occupationem, neque; vt dictae volucrae comedendum, stomachumque iis replendum, sed, vt sacra apis, huc et illuc pergit super flores mysteriorum ad extrahendum mel diuini amoris."¹⁶

A meditáció tehát nem egyszerű elmélkedés, gondolkodás, hanem szándékosan irányított gondolkodás bizonyos érzelmek kifejllesztésére. A lelki élet bizonyos állapotának leírása, folyamatában, mozgásában ábrázolva, menete ezt a mozgást követi. Ennek a lassu, ide-oda ingázó mozgásnak megfelelőbb forma a

próza, mint az intenzívebb, strukturáltabb vers, a meditáció műformája általában prózai.

Érintkezése más műfajokkal: Mint mondtuk, a meditáció a lélek Istenhez emelése, ez a felemelkedési folyamat, s a középkori teológusok a meditációt csupán e folyamat egy állomásának tekintik. Ennek az utnak sokféle felosztását találjuk különféle skolasztikusoknál, teológusoknál, általában megegyeznek abban, hogy az olvasás /lectio/ után, az ima és a kontempláció közti stádiumként foglal helyet a meditáció.¹⁷ Ezért rokon az imával - az ima a meditációt általában indítja vagy lezárja - s a misztikusabb kontemplációval. Elválasztásuk sokszor igen nehéz. Az imától céljában különbözik, mivel az ima célja csupán könyörgés, kérés és hálaadás. A kontemplációtól pedig talán a misztikus töltés foka különíti el, de sokszor a három együtt van jelen.

Érzelmi és gondolati kettőssége miatt is számos vallásos műfajjal tart rokonságot, ha a gondolati elem tulzott hangsúlyt kap, könnyen válhat száraz bibliamagyarázattá, kommentárrá vagy prédikációvá.

Bibliai szöveghez kötöttsége a parafrázissal rokonítja, a kettő elhatárolásánál a függetlenség, önállóság mértéke lehet döntő; a meditáció sokkal inkább eltávolodik az eredeti szövegtől.

Látjuk tehát, hogy ez a műfaj számos rokon területtel érintkezik, nem csoda, hogy a XVI. századig formailag nehezen tisztázott.

Definícióját megalkotⁿⁱ sem volt könnyű, épp nagy flexibili-

tása, ellentmondásos jellege folytán minduntalan kicsuszik egy meghatározás szükségképpen szűk keretei közül.

Röviden talán így foglalhatjuk össze ennek a fejtegetésnek az eredményét: A meditáció intenzív, személyes devóciós gyakorlat terméke, írott formájában vallásos műfaj, a Biblia valamely textusához lazán kapcsolódó elmélkedés Isten megismerésére, melyhez az ember önmaga megismerésén keresztül juthat. Legfőbb jellemzője líra és didakszis kettőssége: egyrészt személyes, individuális tartalmakat hordoz, az önmegismerés igényét s a hittételek érzelmi közelítését, másrészt teológiai problémák tárgyalását; így egyéni érzelnek és tradicionális hit különös keveréke, bonyolult kölcsönhatásának eredménye.

3. A meditáció története a XVI. századig

Ahhoz, hogy a XVI. századi meditációkkal érdemben foglalkozhassunk, szükséges - ha csak vázlatosan is - áttekinteni addigi történetüket, alakulásukat. Csak így tudjuk felmérni, hoz-e valami újat ez a periódus, tudjuk vizsgálni tradíció és ujitás viszonyát. A szakirodalom nagyrésze elhanyagolja az előzmények vizsgálatát, summásan elintézi a kérdést:

"A vallásos érzelem irodalomtörténetének szempontjából (amint azt Bremond tekintette) tehát a meditáció egy eléggé nehezen meghatározható műfaj, mely legalább Ágostonig megy vissza, s melynek még rövid történetét is vakmerőség lenne itt felvázolni. Ez egyébként felesleges is lenne. Mert a Reformáció által okozott szakadás sehol sem érezhetőbb, mint ezen a területen."¹⁸

"Ez a műfaj valójában nem egyszerűen a parafrázisból nő ki; messzi multa tekint vissza - eredete a patrisztikáig vezet - , és a középkor szellemi életében központi szerepet játszik: ez a meditáció. Az imént adott próbálkozás meghatározására bizonytalan és elsietett..."¹⁹

Pedig Béza vagy Loyola meditációi nem elődök nélkül születtek, s hogy melyikük honnan merit, milyen előzményekhez kapcsolódik, fontos adalékot szolgáltat művük megértéséhez.

3.1 Minden meditációk közös őse - s ebben a tekintetben a

szakirodalomban teljes az összhang - Szent Ágoston. Az eredet nyomozásakor Ágostonhoz két uton jutunk el. Az egyik ut az "Enarratio in psalmos".

3.1.a Ezt a hatalmas munkát Ágoston több éven keresztül írta a különböző zsoltárokról, utólag rendezte őket. A legtöbb prédikációnak vagy kommentárnak készült, nem irodalmi meditációk, de hatásuk igen nagy a későbbiekben. Főként formájukkal és zsoltárhoz kapcsolódásukkal adhattak példát, s talán ide vezethető vissza az is, hogy prédikáció és meditáció sosem voltak nagyon távoliak.

A mű formája a kommentároké, sorra veszi az egyes sorokat, versszakokat, idézve és jelölve is őket: ez adja a tagolást. Nem találunk külön bevezetést és befejezést az egyes zsoltárokhoz, az első szó magyarázatával kezdi és az utolsóval fejezi be.

A zsoltár bővül az "Enarratio"-ban egyrészt a glossza, szómagyarázat (összehasonlítja a latin és görög szövegváltozatokat, a kéziratok különféle variánsait), másrészt a parafrázis szintjén, de ennél legtöbbször jóval szélesebben: teológiai kommentárok is csatlakoznak az egyes sorokhoz, azon túl, hogy megmagyarázza a zsoltár keletkezés-történetét, lefordítja lehetséges értelemét. Az itt előkerülő hittételek magukban foglalják az egész ágostoni gondolatrendszert.

A szubjektivitásnak semmi nyoma, még a zsoltárok meglévő személyessége is eltűnik. Nem belső monológ, tanít, hallgatósághoz fordul. De többször rámutat a lelki élet, a belső ember fontosságára:

"Ab adventu autem Domini, ex quo ad circumcisionem cordis a carnis circumcisione transitum est, facta vocatio est, ut secundum animam viveretur, id est, secundum interiorem hominem, qui etiam novus homo propter regenerationem dicitur morumque spiritalium innovationem. (Coloss., III, 10.)²⁰

Nyelve az előbb elmondottaknak megfelelően elvont, értékesző próza, a zsoltárok konkrét képeit is absztrahálja, így lesznek a VI. zsoltárban a csontok a lélek csontjai, a betegség a bűn megnyilvánulása:

"Sequitur itaque, et dicit: 'Miserere mei Domine, quoniam infirmus sum: sana me Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea,' (Psal. VI, 3.) id est, firmamentum animae meae, vel fortitudo, hoc enim ossa significant. Dicit ergo anima, fortitudinem suam esse turbatam, cum ossa nominat. Neque enim credendum est, quod habeat ossa quae videmus in corpore. Quapropter, ad expositionem pertinet quod subjicitur: 'Et anima mea turbata est valde:' (Ibid., 4.) ne quod ossa appellavit, corporis intelligentur."²¹

3.1.b A másik út, s talán ez a célhozvezetőbb, az eredet szálainak legombolyításakor Ágoston Meditációihoz vezet el. Pontosabban az Ágostonnak tulajdonított, Jean de Fécamp²² által írt Meditációkhoz. A szerzőség kérdése a dolgozat szempontjából nem okoz jelentős problémát. A XI. században élt Jean de Fécamp Ágoston követője, teljesen az egyházatya hatása alatt állt. A XVI. század Ágoston irásának ismerte ezt a művet, tehát tudati szinten az ágostoni tekintély, befolyás kereteihez tartozik.

A meditációk misztikus, szubjektív jellege megegyezik a Vallomások augustinusi gondolatvilágával, melynek központi eleme Isten megértéséhez, megismeréséhez való meditatív felemelkedés koncepciója, lelki fejlődés, mely neoplatonista nyelven fejezi ki magát. A keresztény középkorra, így a devocionális gyakorlatra Ágoston hagyományozza a neoplatonizmust.

A módszer is a Vallomásoké (melyet szintén felfedez a XVI. század, népszerűsége a meditációkét is felülmúlja): önvizsgálat, bűnvallás Isten előtt, önmagunkon keresztül megismerni Istent, kegyelmét.

"Kinek beszélem mindezt? Nem, igazán nem neked, Istenem. Inkább színed előtt a véreimnek mondom én el ezeket a dolgokat, az én emberi fajtámnak, bármilyen kicsiny hányada bukkan is majd erre az írásomra. És miért? Nyilván azért, hogy ha magam, vagy bárki emberfia olvassa e sorokat, tűnődjünk el kissé: ime milyen mélységekből kell hozzád kiáltanunk Istenem."²³

Jean de Fécamp's XVI. századi francia fordítója is észreveszi a műhöz írt bevezetőjében a Vallomásokkal való hasonlóságot:

"...ayant remarqué par leur lecture les mesmes effects que l'on ressent en lisant ses Confessions, on ne les ait pas jugez indignes de cet esprit si éminent et si relevé dont toute la science se peut réduire a la connoissance de la grandeur de Dieu, et du neant de la creature."²⁴

Az előszó jól jellemzi a meditáció kettős feladatát: a bűnvallást és dicsőítést, s mozgását, mely a lélek útját követi Isten nagyságának szemlélésétől az elmélkedő saját nyomorúsá-

gának, bűneinek felismeréséhez, s ahogy ebből erőt merítve, immár megtisztultan ismét felemelkedik Isten jóságának csodálatához.²⁵

A meditációk formája nem szöveghez kötött, nem bibliai textust követ. A fejezetekben a bevezetésben leírt lelki utat találjuk, ez a mozgás ismétlődik, sokszor egy fejezet csupán egy része (ima, bűnvallás, stb.), vagy egy fejezeten belül zajlik le a ciklus.

Valódi meditációk, megtalálható a jellemző kettősség: didaktikai üzenet és érzelmi töltés ambivalenciája. A teológiai tanítások nem különülnek el, a bűn, a konfesszió kérdéseinek magyarázata egyénített, személyes átéltségű.²⁶

Szervesen épülnek be a bibliai idézetek is, nincs tagoló szerepük, mint az "Enarratio"-ban, csak az idézőjel véteti őket észre.

Személyessége a névtelen bűnbánóéval azonos, a bűnök vállalása eléggé elvont, de így is példa a szubjektivitásra. Retorikai alakzatokban, figurákban gazdag stílusa a konkrét és absztrakt szférából egyaránt táplálkozik.

"Combien de fois suis-je retourné comme un chien à mon vomissement? Combien de fois me suis-je replongé comme un pourceau dans le borbier d'où j'estois sorty?"²⁷

"Malheur à moy, car à la fin vous me parlerez d'une maniere aussi effroyable qu'une femme crie lors qu'elle est dans les douleurs de l'enfantement."²⁸

Az Enarratio test-lélek allegória magyarázatára emlékeztet ez a hosszú metafora, de itt a fordítottja játszódik le, az elvontat magyarázza a fizikai szenvedés képeivel.

"Miserable que je suis, je ne cours qu'après avoir esté couvert de blessures, n'ayant pas évité les coups et les atteintes des flechés par une sage precaution. I'ay negligé de prévoir les traits qu'on tiroit sur moy, et je sens maintenant que la mort est sur le point de me surprendre. I'ay mesme ajouté playe sur playe par le peu de crainte que j'ay eü de commetre crime sur crime. I'ay infecté par un nouveau pus, et par de nouvelles ordures mes vieilles cicatrices, parce que j'ay redoublé mes anciens crimes par de nouveaux pechez, et je les ay rouvertes par un emportement et par une fureur de phrenetique après que le souverain medecin les avoit toutes refermées. Ma peau qui en couvrant mes playes cachoit tout mon mal s'est enfin corrompue par la boue qui en est sortie, ayant pour ainsi dire, aneanty la misericorde que vous m'aviez faite, par la multitude de mes offenses qui se sont multipliées jusques à l'infiny."²⁹

Az egyik legjellemzőbb, legteljesebb meditációt a XXXVIII. fejezet tartalmazza, a szerkezet jól kitapintható. Megszólítással, segítségkéréssel kezdődik:

"O Mon Seigneur, ô Iesus Fils de Dieu /.../ daignes aujourd'huy venir à mon secours dans l'extreme necessité, et dans la déplorable misere qui m'accable."³⁰

Ezt követi a bűnvallás, valódi gyónás. A felsorolt bűnök sematikusak; bűnös, hiszen már bűnösen született.

Meghallgatásért, kegyelemért könyörög, de kétségek gyötörrik, úgy érzi nem kap választ.

"Cependant je crie vers vous, Seigneur, et vous me m'écoutez

pas, je m'afflige de douleur, et vous ne me consolez point. Que diray-je, ou que feray-je, miserable que je suis? /.../ Où pretendois-je aller, et où suis-je arrivé? Où suis-je maintenant, et où ne suis-je point? /.../ Seigneur Iesus, où sont vos anciennes miséricordes?"³¹

Végül megnyugszik Isten kegyelmében, ki maga tanított arra, hogy kérjük bűneink feloldozását.

"Seigneur, je ne crains point que ce soit trop presumer de votre bonté en vous parlant ainsi; puis que vous mesme vous nous avez enseigné de demander, de chercher, et de frapper. Ainsi m'appuyant sur votre priere, et sur ce que vous m'avez appris, je demande, je cherche et je frappe..."³²

A pseudo-ágostoni meditációk mintát adnak a szubjektív vallomásosságra, önvizsgálatra, Istennel való közvetlen kapcsolatba kerülésre. És még van egy nagyon fontos előremutató vonásuk: a lélek Istenhez emelése főként a devocionális érzelmek felfokozásával megy végbe, ennek eszköze a sok retorikai alakzat, hasonlat, sőt a megszemélyesítés, dramatizálás. Mint például ebben a részben, ahol, hogy bűneinek súlyát jobban átérezze, hogy inkább felébredjen benne Isten félelme, az utolsó ítélet elé képzeletben magát, bűnei életre kelnek.

"Seigneur, les paroles me manquent, et quoy que je sois pressé de répondre, je demeure muet, et sans pouvoir repartir. Il me semble que je suis dé-jà present à ce Jugement si terrible, ma conscience troublée de l'horreur de ses crimes me tourmente, /.../ la paresse m'accable, l'hypocrisie me trompe, la flatterie m'amolit, la faveur m'élève, la calomnie me pique..."³³

Hasonló célokat szolgál Krisztus passiójának, Krisztus és Mária megpróbáltatásainak felidézése, részletes felsorolása, Szeretne velük lenni, magára vállalni szenvedéseiket.

"Ainsi, Seigneur, je me remets devant les yeux, non pas autant que je le dois, mais autant que j'en suis capable, votre passion, vos soufflets, votre flagellation et vos playes. Je me represente comment vous estes mort pour moy, comment vous avez esté ensevely, comment vous avez esté ensevely, comment vous avez esté mis dans le tombeau. Je repasse par ma memoire vostre Resurrection glorieuse /.../ Pourquoi, ô mon ame, le glaive si perçant de cette excessive douleur ne te penetre-t-il point maintenant le coeur, puis que tu n'aurois pû voir de tes yeux ces excès qui ont esté commis contre ton Sauveur au temps de sa Passion; que tu n'aurois pû voir cette lance qui luy ouvrit le costé; puis que tu n'aurois pû considerer ny la cruauté qu'on a exercée contre ses pieds et contre ses mains sacrées en les perçant de clous, ny l'horreur avec laquelle on a répandu son sang precieux?"³⁴

Ezzel az eljárással, mely itt jelenik meg először, találkozunk majd Ágoston későbbi követőinél, egész a jezsuitákig. A meditációk a Vallomásokkal együtt erősen hat a XVI.-sz.-ban is, katolikusok és kálvinisták egyaránt visszanyulnak hozzá, meritenek belőle.

3.2 Az "ágostoni" meditációk nyomán számos meditáció születik már a korai középkorban (Szt. Anzelm, Szt. Bernát stb.) Neoplatonikus, misztikus vonásaik felerősödnek Hugues de Saint-Victornál³⁵ s követőinél (Szt. Bonaventura, Jean Charlier

Gerson, Johannes Tauler stb.)

A miszticizmus mellett a XIII. században devocionális megújulás jelentkezik, szélesebb rétegek igénye a mindenki által elérhető, emberközelű, bensőséges vallásosságra. Ezt az emberi vallást hozzák közel a Jézus életével foglalkozó meditációk, melyek segítenek érzelmileg azonosulni a szenvedő Krisztussal, s ez az együttszenvedés, a szív felindultsága hozhatja el az üdvözülést.

A skolasztika XII. századi miszticizmus-ellenségével azonban egy másik áramlat is indul, mely ellenzi az egyszerű, népi, patetikus pietast, fegyelmezni szeretné a gondolatot az értelem nevében. Terence Cave szerint Szt. Bonaventura meditációi jelölik ennek a divergenciának kiindulópontját, a fellépése utáni száz évben elmélyül a szakadék devotio moderna és skolasztika között.³⁵

Indokolt tehát röviden elidőzni Bonaventuránál, nemcsak kulcsszerepe miatt, hanem mivel művének utóélete, hatása igen jelentős a meditációk történetében.

E meditációkat megint csak tévesen tulajdonították Bonaventurának. ^{Azzal} (hogy kevésbé ismert szerzők meditációikat egy elismert egyházatya neve alatt írják, már Ágostonnál találkozunk, s ilyenek Szt. Bernárd meditációi is. Ennek a jelenségnek egyik okát talán abban is láthatjuk, hogy a szerzők a hivatalos egyház által esetleg nem túl jó szemmel nézett devocionális-misztikus műveiket igyekeztek valamilyen tekintélyes név védelme alatt elfogadtatni.

A munka valószínűleg egy ismeretlen ferences szerzetes kom-

pilációja a korai XIV. századból, aki beépített egy passióról szóló részt, mely valóban lehet Bonaventura műve.

A Krisztus életéről, passiójáról szóló meditációk a későbbi jezsuita meditációk prototípusai. Az Ágostonnál csirájában megjelenő színrevitel, odaképzeléses előadás uralkodóvá, fő jellemzővé válik, ezt a dramatizálást veszi majd át Loyola. Bonaventura -- s a középkori meditációk legtöbbször -- nem az intellektusra, hanem az érzelmekre akar hatni, azokat fokozni, felkorbácsolni, az intellektuális aggodalmaktól szándékosan távoltartva a lelket.³⁷ Ha teológiai kérdés merül fel, az egyszerű absztrakció, az értelem nem bocsátkozik magyarázatokba. Minden az érzelmek felcsigázását szolgálja: az érzékek felhasználása, a szenvedéstörténet elképzélése, a jelenetek magunk előtt látása, sőt személyes részvétel, együhtszenvetés, a hangok hallása, a vér látványa stb. Mindez nincs csupán az olvasóra bízva, a szerző irányít, képzeletét állandóan utasítja, instrukciókat ad.³⁸

Krisztus e dramatizálásban emberi természetével kerül közel az olvasóhoz, a középkori meditációkban Krisztus ember volta dominál. Az emberi lélek pszichológiája szerint elemzi pl. Bonaventura Jézus lelkiállapotát az olajfák hegyén.³⁹

Testi szenvedéseinek, fizikai fájdalmainak hosszú, részletes, monoton felsorolása segíti elő az érzelmi extázist, az ismétlések, halmozás, fokozás, hyperbolák, hatásadás leírások, a szenvedések aprólékos részletezése mind ezt szolgálja.

Stilusa, némiképp ellentétben az eddig elmondottakkal, száraz, darabos. A sok instrukció, felszólítás minduntalan

megtöri a meditációk menetét, az érzelmek szabad áradását, erőszakoltta teszi, elidegeníti. Ez a szárazság szándékolt, a bevezetőben kifejti azt a vitatható őszinteségű s még majd sokszor visszatérő közhelyet: a csiszolt beszéd a fülnek, míg az egyszerű, de tartalmas a szívnek okoz gyönyörűséget. Csiszoltság és tartalmasság számára egymást kizáró fogalmak.

Lényegesek Bonaventurának a meditáció gyakorlatára adott instrukciói is. Jobb eredményt vár a korábbi alkalomszerűnél az intenzív, egy[re]tértes meditálástól, minden napra egy fő témát tűzve ki feldolgozásra.

Az itt felsorolt jellemzők, technika mind az érzelmi devotio igényeinek szülöttei, kifejeződései, következményei, ezért nyulnak majd vissza hozzá olyan korok, melyek a módszereket átvéve a hiányzó vallásos érzést akarták velük élesztetni, előidézni.

3.3 A középkor alkonyán új vallásos igények születnek, személyesebb, individuálisabb hit igénye, ami széles néptömegek számára is elérhető; vagy Isten közvetlen elérésére a Biblián keresztül, emberi közvetítés nélkül. Ezek az igények fejeződnek ki a devotio moderna áramlatában, Gerhard Groote, Ruysbroeck, Eckhart, a windesheimi kongregáció, a "Közös Élet Testvérei" működésében. Elterjedtté válnak a passioval, s ennek "vidámabb aspektusaként" Mária és a gyermek Jézussal foglalkozó meditációk, devóciós munkák. A legnépszerűbb talán Thomas Kempis "Imitatio Christi"-je. Ezek az írások a benső vallásosságra törekedtek, s ezzel együtt devalválódnak a szentségek, az egyházi külsőséges ceremóniák. Csökken ezáltal a papság

szerepe, a laikusok is egyre nagyobb részt követelnek maguknak a vallásos életben.

Franciaországot is eléri ez az áramlat, Gerson, Maillard népszerűsítik a devoció moderna eszméit. A könyvnyomtatás megindulása is segíti, terjednek az imakönyvek, latinul és francia fordításban az Imitatio, Ágoston, Bonaventura stb. meditációi.⁴⁰

Ennek a misztikus, személyes pietasra törekvő iránynak a szintézisei születnek meg a XV. század elején. Ugy véljük, hogy Robert Cibo⁴¹le "Livre tres utile de sainte meditation de l'homme sur soy-mesmes" című műve⁴² jól reprezentálja ezt a szintézist, összegző és már a további fejlődést csiráiban magába foglaló mű, érdemes vele röviden foglalkozni. Az ágostoni, Hugues Saint-Victor-i misztikus, neoplatonikus vonal folytatása, s kísérlet ezek népszerűsítésére.

Cibo⁴¹le neoplatonikus rendszerében a tökéletesedés öt lépcsőjét állapítja meg. Az első, a "doktrina" az Írást, a szent szövegek olvasását jelenti, s a kezdőknek való. Ezt követi a meditáció, majd az oratio (kérések) és az operatio (vagyis a cselekedetek, a leszűrt tanulságok megvalósítása a gyakorlatban), végül a contemphatio, mely a csucst jelent, s csak gondolat és cselekedet egységének megvalósulása után érhető el.

Cibo⁴¹le művében a második lépcsőfokkal, a meditációval foglalkozik. Meghatározásánál Hugues de Saint-Victort idézi, az ő szellemében állapítja meg, hogy a meditációban a lélek elszakad a földi dolgoktól, az égiek csodálata kedvéért. A lélek

mindkét része részt vesz az emelkedésben, az elszakadásban, tehát kettős gyümölcse van a meditációnak: az értelem az ismerethez, az érzelem a szeretethez érkezik.⁴³

Az egész folyamat, s közte a második fok is magányos elmélyülés, egyéni, személyes ügy.

Ciboule meditációt elhatárolja a lassu, rendszertelenebb, menetü cogitatio-tól, melynek nincs határozott célja, és a misztikusabb, csapongva szárnyaló contemplatiótól.⁴⁴

A meditációt főként határozott célja különíti el: törekvés önmagunk, s ezáltal Isten megismerése. Ebben is az ágostoni vonalat követi, az ő gondolatai visszhangoznak Ciboule sorai-
ban:

"Par telle meditation on confere en soy mesmes, par le don de conseil, la naissance, l'essence, la cause, la maniere, et l'utilité d'une chacune chose, /.../ Et est la propriété de la creature raisonnable de vouloir scavoir, et de fuir ignorance, comme dict Aristote I. de metaphis. Omnes homines naturaliter scire desiderant, Tout homme desire naturellement scavoir. Et speciallement nous chretiens debuons mettre toute peine pour scauoir la volonté de Dieu, laquelle il nous manifeste par la loy diuine et par la sainte escripture..."⁴⁵

A megismerés fokai szerint három fajtáját, állomását különbözteti meg a meditációnak: aateremtmények, az erkölcsök és Isten parancsainak megismerését.

E három fajtában bonyolult, platonikus-misztikus rendszer tükröződik, melyet így ábrázolhatunk vázlatosan:

1. a teremtményekről

fizikai természet - a teremtmények ismerete - érzékek általi megismerés - anyagi világ;

2. az erkölcsökről

morális természet - önmagunk ismerete - lélek általi megismerés - szellemi világ;

3. Isten parancsolatairól

Isten ^{-Isten természete} - Isten megismerése - misztikum általi megismerés - Isten világa

A teremtmény megismerésén keresztül jut el Istenhez, a legfontosabb az önismeret, önvizsgálat - ami az ember méltóságának és gyalóságának vizsgálata. Ciboule optimista, az ember szrinte jónak születik, nincs nála tulhajtott büntudat, a mérleg két oldala, jó és rossz, egyensúlyban áll.

"Qu'entre toutes choses créées la premiere et principale congnoissance et meditation de l'homme doit estre de soy mesmes, pour considerer sa dignité, à fin qu'il ne se rende vile, et pour contempler sa fragilité, ses perils, et miseres, à ce qu'il ayt humilité, et la crainte de Dieu, sans lesquelles vertus n'ya salut, et pour s'esleuer par ceste meditation de soy à la congnoissance, louange, et veneration de Dieu son createur. /.../ l'homme peut trouuer en soy grande matiere de meditation; parquoy il pourra paruenir à congnoistre ce qui est dessus soy, à scauoir, Dieu. /.../ Dit Iesuchrist, Le royaume des cieulx est dedans vous, Cest à dire /.../ dedans nous ya matiere de congnoistre le royaume des cieulx."⁴⁶

3.4 Ciboule ez utolsó gondolata emberi jó és rossz egyensúlyáról nem nevezhető tipikusnak e korban, melyet Delumeau így jellemez "La civilisation de la Renaissance" című művében: "Individuálisabb vallás: a reformációt megelőző két században ez az igény az egyén bűnösségének új érzését is jelentette. A kétely eluralkodik a tudatokon, mint addig még sohasem /.../ A kor nyomorúságai - pestisjárványok, háborúk, éhínség, a török előretörése, melyet az Angelus naponkénti recitálásával próbáltak fékezni, a nagy egyházszakadás botránya - pánikhangulatot teremtettek. Ennyi csapás csak Isten büntetése lehetett."⁴⁷

Csak a bűnnel tudták magyarázni a csapásokat. A XV. század végén az a hit terjedt el, hogy a "Grand Schizme" óta senki sem jutott a paradicsomba. A világvége hangulatban megszorodtak az ars moriendi, gyóntató kézikönyvek, bűnbocsátó cédulák. Az embereken önkínzó büntudat érzés uralkodott el, a gyónás nem adott feloldozást, biztos hitet az üdvözülésben. Az individualista pietas következtében mindenki egyedül állt Isten előtt bűnősként, így még mérhetetlenebbé vált a távolság az ember nyomorultsága és Isten nagysága között.

Érdekes módon, vagy talán nagyon is természetesen mindez a gyónás szentségének devalválódásához vezetett a laikusok részéről, míg ennek ellenhatásaként az egyház egyre inkább szorgalmazta. Hiszen a szóbeli gyónás kitűnő társadalmi kontroll szerepét töltötte be, sőt jó jövedelemforrást jelentett, mint azt számos feljegyzés tanúsítja, a hivektől elvárták a gyóntatásért járó fizetséget. A gyóntató kézikönyvek egyre ügyesebb

és ügyesebb kérdéssorozatokot, mintákat szolgáltatottak a papoknak, hogy a hívektől minél többet megtudjanak, a legapróbb részletekig. Viszont a hívők között a büntudat érzésének felerősödése véletlenül sem vezet oda, hogy a gyónástól várják a feloldozást, az üdvözülést.

"Az 1215-ös latrani zsinat kánonja - mely kötelezővé teszi, hogy 'mindkét nembeli hívő köteles évente legalább egyszer bűneit meggyónni lelkipásztorának, a ráért penitenciát teljesíteni, másképp kiközösítettik az egyházból és elhunytja esetén megtagadtatik tőle az egyházi temetés' - tul gyakran kerül elő újra és újra a XIV. század folyamán, hogy mindenki általt tisztelt lett volna."⁴⁸

A konfesszió problémájának előtérbe kerülését bizonyítja a hét penitencia-zsoltár népszerűsége. A reformáció előestéjén semmi sem olyan ismert az Írásból, mint Dávid hét penitencia éneke.⁴⁹ Gondoljunk csak Erasmus gunyolódásaira a Balgaság dicseretében, vagy Rabelais-ra:

"/Frère Jean/ 'Je vous supplie, commençons, vous et moy, les sept psaulmes pour veoir si tantost ne serez endormy../ Commencant le premier pseaulme sus le point de Beati quorum s'endormirent et l'un et l'autre."⁵⁰

Ebbe a hullámba tartozik Savonarola két meditációja a XXX/ In te domine speravi/ és az LI./Miserere/ bűnbánó zsoltárokról, melyeket kivégzése előtt a börtönben írt.

Savonarola meditációi személyes konfessziók, s sok rokonságot mutatnak a kor ars moriendi-eivel is, ahogy ezt Robert Klein bizonyítja,⁵¹ hiszen a vesztőhely árnyéka vetül rájuk.

Hatalmas sikerüket számtalan kiadásuk bizonyítja egész Európában,⁵² s ez a siker nem a keletkezés körülményeinek tudható be. A valódi ok, hogy Savonarola a személyes devoció, individuális vallásosság alapjairól új módon közelíti meg a bűn és büntetés, bűn és feloldozás kérdését, sőt felveti a hit általi üdvözülés lehetőségét.

Reformáció és ellenreformáció egyaránt elődjét látta Savonarolában. Luther 1524-ben maga adja ki műveit,⁵³ de Loyola Ignácra éppoly nagy hatást gyakorolt, mint a katolikus reformáció sok más alakjára, Luis de Granadára, Juan de Segurára s az egész XVI. század végi spanyol iskolára.⁵⁴

A meditáció poétikájának kialakulásáról beszélve nem hagyhatjuk említés nélkül Erasmus nevét s az őt követő keresztény humanistákét. Erasmus nagy fontosságot tulajdonított a meditációnak, főleg az "Enchiridion militis Christiani" - "A keresztény harcos kézikönyve" c. művében fejki ki erre vonatkozóan nézeteit.

"Vgyan ezt tarcs ezedben minden iratokban, mellyek egygyüü értelemből, es titokból, vgjmint testből es lélekből allanak, hogy hatra hagyvan az bötüt, kivalképpen az titkos értelemre nézz."⁵⁵ - írja bevezetőjében. A Biblia titkos értelmének, vagyis lelkének a belső, személyes jámborságra tanításának keresésére legmegfelelőbb mód a meditálás, az Írás olvasását meg kell szakítania az imának, a szavak mélyebb értelmén való elmélkedésnek.

!...Die Meditation eines einzingen Versleins bringt mehr Weisheit und fruchtet mehr, sobald die, Schale zerbrochen und die

Perle gefunden ist, als nur buchstäbliche Hersingen des ganzen Psalters."⁵⁶

Ernst Wilhelm Kohls "Die Theologie des Erasmus" c. könyvében Erasmusnak a meditációval kapcsolatos véleményéről írva meggyőzően bizonyítja, hogy Erasmus számára ez volt a Biblia közelítésének legadekvátabb módja: "Dem Geheimnis des Schrift gegenüber ist die Meditatio die angemessene Begegnungsform, nicht die Quaestio oder Disputatio. /.../ Über dem Geheimnis des Schrift zu meditieren, ist die Aufgabe, die Erasmus als eine der wesentlichsten des Theologen ansieht. '...in der sonstigen Wissenschaft tut einem oft die Mühe leid, die man darauf verwandt hat, und häufig geschieht es, dass die die ihr ganzes Leben für eine wissenschaftliche Lehre gekämpft haben, im Tode doch von der Lehre ihres Meisters abfallen. Aber selig ist jener, den beim Meditieren der heiligen Schrift der Tod ereilt.'"⁵⁷

A meditáció alatt azonban nem a középkori /bonaventurái/ gyakorlatot érti, Elutasítja a tulzott külsőségekre, hatásokra törekvést, a devotio moderna miszticizmusát: az istenséggel való közvetlen, individuális kapcsolat ne misztikus, önkivüléti legyen, hanem a Szentírás közvetítésével, de személyesen és közvetlenül jöjjön létre. Ugyanakkor elhatárolja a skolasztikusok formális logikai közelítésétől, disputációitól, spekulatív teológiájától is, melyek érdemeik mellett épp e forrást fedik el. Agostont hozza példának, az intellektuális meditációt akarja feleleveníteni, ideálja itt is devoció és erudíció egysége, a zavaros miszticizmust irányított gondolkodással korrigálja. Erasmussal a devoció kapcsolatba került a hu-

manista tudományossággal, ily módon az antik filozófiával, az önvizsgálat témájával (Nosce te ipsum), főként platonista kontextusban. S kapcsolatba került az irodalommal is, az antik auctorokkal, retorikával, előrevetítve azt az időszakot, amikor ez a keveredés megengedett lesz.

"Az okaert ha te magadat tellyesseggel az Sz. Irasnak tanulasara adod: ha az Vr törvényében elmélkedel ejel es nappal, meg erősitetet es megh tanatitot léssesz. Nemis felettebb karhozatnam penig, hogy ez vitezsegre igyekező, mint egy szoktatás gyanánt, gyakorolna magat az poétak jrasiban, es az pogany philosophusokében..."⁵⁸

Az új értelmezés mellett is megmarad Erasmusnál a meditáció kettős jellege, de ő az intellektuális elem fölé helyezi a meditáció affektív jellegét.

"...sie besteht mehr in Affekten als Syllogismen, ist mehr Leben als Disputatio, mehr Anhauch (afflatus) als Wissen (eruditio), mehr Umformung (transformatio) als Vernunft (ratio)"⁵⁹

Erasmusnál tehát összekapcsolódott az egyszerű, affektív pietas az ágostoni intellektuális meditációs gyakorlattal, kapcsolatba került a keresztény humanista erudícióval, új irányt adva ezzel a teológia ellenes természetű devóciónak.

Savonarolával és Erasmussal pedig már a reformáció küszöbéhez érkeztünk. A század kollektív szorongása devalválta az egyházi szentségeket, számtalan nyugtalanító kérdést halmozott fel, s a megoldás felé is mutatott már utat - a válasz nem késleltetett sokáig.

4. A meditáció katolicizmus és reformáció válaszutján

A válasz a reformáció. Két válasz is születik, a protestáns és ellenreformációs, vagy katolikus reformáció.

Kálvin és Loyola - noha egyikük sem irt meditációkat⁶⁰ - válasza mégis meghatározó, fordulópont jelentőségű az őket követő meditációs irodalomra gyakorolt hatásával, hozzájuk kell mérni későbbi hatásukat s a tőlük való eltérést egyaránt.

4.1 A reformáció jelentőségét, gyökeres ujságát nem feladatunk részletesen elemezni. A felhamozódott kérdésekre immert a megoldás lényege: a hit általi üdvözítés tana; Istennel való közvetlen kapcsolat, emberi közvetítés nélkül, a Biblián keresztül; a gyónás eltörlése.

A meditáció szempontjából mindhárom összetevő lényeges. A Bibliára irányított figyelem az eredeti szöveg olvasásához vezet, így a rajta való elmélkedéshez is. A predestináció és a bünvallás szentségének eltörlése pedig a penitencia kérdéséhez. Reformáció és ellenreformáció harcának talán ez a legközpontibb, vizválasztó problémája, mely központi szerepet kaphat a személyes, önvizsgáló, tehát bünvalló meditációkban.

4.1.1 Kálvin gondolatrendszerének alapvető kategóriája a penitencia.

"Nem ok nélkül foglaltatik az Evangeliumnac egész summája a penitencia tartásba, és az bünöknec megbocznattyába."⁶¹

Az új büntudatérzésnek teljes értékű, adekvát kifejeződése - tehát irodalmi, érzelmi, s nemcsak racionális - azonban szerin-

tünk még nem születik meg nála. Számára a Miatyánk s Dávid zsoltárai örök érvényű s elegendő példa az imára, az "Isten-nel való közbeszélléshez". Személyes vallomásokra ösztönzés helyett száraz sémát, formulát ad az imára, mely két részből áll: 1. önvizsgálatból, bűneink beismeréséből, az ágostoni program szerint, 2. és a hitvallásból, Isten kegyelmébe vetett hit vallásából.

"...az Poenitenciát két tziikkelyekben mondóc állani: Tudni illic, az Testnec megölésében, és az Léleknec megelevenítésében."⁶²

Jellemző epizód, ahogy Kálvin elcsodálkozik azon, hogy felesége halála előtt formulák használata nélkül imádkozott. "Nem a mások által javasolt szavakkal tette ezt, hanem az őt foglalkoztató gondolatok alapján, e kevés szóval megvilágítva, amin lelkében elmélkedett."⁶³ A reformátor azonban e magán-imát félbeszakítva gyorsan megragadja még az alkalmat, hogy utoljára az alapvető hittételekről tartson rövid kis prédikációt a haldoklónak. "Még röviden beszéltem neki Krisztus kegyelméről, az örök élet reményéről, földi tartózkodásunkról és a távozásról."⁶⁴ Ahogy Favre-Dorsaz ironikusan megjegyzi, Kálvin utolsó vigasztaló emléke az elhunyttról, hogy milyen figyelmesen hallgatta e tanokat.

A zsoltárok rendkívül fontosak Kálvin számára mint imaformák, penitenciaformák. Fontosságukat újra és újra indokolja. "J'ay accoustumé de nommer ce livre une anatomie de toutes les parties de l'ame, pource qu'il n'y a affection en l'homme laquelle ne soit ici représentée comme en un miroir. Mesme,

pour mieux dire, le S. Esprit a yci pourtrait au vif toutes les douleurs, tristesses, craintes, doutes, esperances, sollicitudes, perplexitez, voire jusqu'aux emotions confuses desquelles les esprit des hommes ont accoustumé d'estre agitez..."⁶⁵

"Les Pseaumes bien médités nous contraignent d'entrer en examen de ce que nous tenons comme ensevely."⁶⁶

Ismerjük Kálvin szerepét a hugenotta zsoltárkönyv létrehozásában, sőt ő maga is próbálkozott öt psalmus fordításával.⁶⁷ 1557-ben publikálta zsoltárkommentárját.⁶⁸ A kommentárok az ágostoni hagyományt (Enarratio) követik formailag és tartalmilag egyaránt. Feladatuk a zsoltárok sorainak szoros filológiai, szövegtani és teológiai magyarázata, megértetése.

Kálvin saját feladatát, viszonyát a zsoltárhoz, a Biblia szövegéhez így határozza meg:

"De ma part, en me conformant à la façon que Dieu a ici tenue, je m'efforcerai de suivre en bref le vrai fil du texte, et, sans insister à longues exhortations, je maittrai peine seulement de mâcher, comme on dit, les mots de David, afin qu'on puisse les digerer. Pour ce faire, j'ai délibéré par la grâce de Dieu d'achever un huitain en chacun sermon, et me restreindre tellement qu'il soit aisé aux plus ignorants de reconnaître que je n'ai voulu sinon éclairer la simple substance du texte."⁶⁹

Minden vallásos irodalom szerepéről mondja:

/Son rôle est / "la vraie et pure exposition de ce qui est écrit" /... et à /"appliquer la Parole de Dieu à l'usage du peuple."⁷⁰

Az írónak tehát - szerinte - nincs joga saját nevében szólni, csupán kifejezni azt, amit Isten diktál. Kálvin ellenezte és tiltotta a bibliai témát, hitigazságokat feldolgozó költészetet, az egyéni, laikus bibliamagyarázást. Hatalmas tekintélyével, hatásával magyarázható, hogy a teológiai műveket nem számítva a korai francia protestáns irodalmat az udvari költemények (navarrai udvar), majd a vallásháborúk idején az elkötelezett, harcos művek jelentették. Még az 1578-ban összeült Saint-Foy-i zsinat is ezt az elvet képviselte rendeleteiben: "Figyelmeztetnek mindazok, akik a Szentírás történeteinek megverseléséhez fognak, hogy ne keverjenek bele kitalált meséket, és ne tulajdonítsák Istennek hamis istenségek nevét, és ne tegyenek hozzá, ne is hagyjanak el semmit belőle, hanem ragaszkodjanak a Szent Szöveghez."²¹

Kálvin viszonya az irodalomhoz azonban ennél bonyolultabb, összetettebb. Hiszen a Biblia önálló, új értelmezésére (bármennyire is törekedett később a kanonizálására) saját maga nyújtott példát az Institúcióval. Az emberi gyengeségről, a látszatvilág és a szellemi igazságok ellentétéről, a bűnök önkinzó beismerésének szükségességéről, a kegyelem bizonytalan voltáról szóló tanai, s az ezekből fakadó szorongás szinte "predesztinálódtnak" a költői kifejeződésre.

Kálvin poétikai-stilisztikai elveit vizsgálva hasonló ellentmondásokra bukkanhatunk. Az ékesszólásról mindig elismerően nyilatkozik.

"Sőt bizonyára nem olvashattyc felőtte nagy csudalkozás nélkül az régieknek ez dolgokrol valo irásokat, azért csudálkozunc

pedig azokon, mivelhogy azokat jelesjóknac drága szépeknek, az mint hogy ollyakis kellyen vallanunc. Továbbá alithatunk e valamelly dolgot drága szépnek es diczéretesnek, hogy azt az Istentől származni ne esmernöc? De hogy nem szégyenlyüc ez ilyen nagy háládatlanságot, az mellyre még az Pogany poetác sem jutottanac/.../megvallattac Isten ajándékinac lenni."⁷²

Az általa alapított genfi akadémián is fontosnak tartja a szép stilus oktatását. Ugyanakkor Szent Pál véleményét is osztja: "Mert nem küldött azért engemet a Krisztus, hogy kereszteljek: hanem hogy az Evangéliomot hirdessem; de nem szólásban való bölcsességgel, hogy a Krisztusnak kereszte hiábavaló ne lenne."⁷³

Kálvin stiluseszménye tehát a Biblia nyelvének puritán egyszerűsége, objektivitása.

Még a dávidi zsoltárok "tulkapásait" is megbirálja, ahol úgy érzi, hogy az érzelmek tulzott hangsulyt kapnak. Isten elé nem vihetjük mindazt, amit vak és örült agyunk kigondol, s mely mind csak a megértést zavarja.

'J'ay ahenné en mon gémissement, je baigne ma couche toutes les nuits et trempe mon lict de mes larmes.' (Ps. 67.) "Combien que ces façons de parler soyent hyperboliques, c'est à dire, comme excessives et passant mesure, il ne faut pas penser toutesfois que David amplifie sa tristesse à la façon des Poëtes, mais il declare vrayement et simplement combien elle a esté dure et amere."⁷⁵

"...il est bescin que l'ardeur de prier soit enflambée en nous par angoisse et grande destresse. Comme nous voyons que

les saints serviteurs de Dieu se démontrent estre en merveilleux tourment, et par plus forte raison en sollicitude, en disant qu' ils eslèvent leur voix au Seigneur de la profondeur des abysmes et du gouffre de la mort (Ps. 130,1). Mais j'enten qu'il faut rejeter loin toutes cures estranges, par lesquelles l'entendement soit transporté çà et là, et estant retiré du ciel soit déprimé et abaissé en terre /.../ il ne doit rien apporter devant la face du Seigneur de ce que nostre raison folle et aveuglée a accoustumé de songer..."²⁶

Ez a poétikai felfogás határozza meg Kálvin életében az egész protestáns költészetet, adja meg a hugenotta zsoltárfordítások szigorú, puritán és sötét alaptónusát, a parafrázisok szűkösségét, egyszerűségét.

Kálvin tanításai tehát, mint láthattuk, messze állnak a meditációk szubjektív, affektív közelítésű gondolatvilágától, bár a kiindulópont közös: a Biblia és a személyes büntudat, vallásosság. A fellépését követő időszakban szükségszerűen megszületik majd az új büntudatérzés másik, érzelmi, introvertált oldala közelítése is a protestáns irodalomban, s ebben a folyamatban a meditációk jelentős szerephez jutnak.

4.1.2 A reformátor haláláig a protestáns irodalmat Kálvin szigorú esztétikai nézetei határozták meg, első fázisát az udvari (navarrai udvar), majd a vallásháborúk idején a harcos, elkötelezett költészet jellemezte.²⁷ Ezek a harcos művek és a mereven racionális, objektív bibliamagyarázatok nem elégíthették ki a prereformációval, sőt már a devotio modern áramlatával kezdődő igényt az individuális vallásosságra, az új hit,

világkép érzelmi közelítésére. A hiányérzetet tovább erősítette a végeláthatatlannak tűnő vallásháború, az egyre kuszább felekezeti-politikai hovatartozások bonyolultsága, a harcokba való belefáradás, kiábrándulás. Az élesedő ellentmondások megértésére a ráció már nem bizonyult elégnek. Az 1570-es évektől fokozatos laicizálódás indul meg,⁷⁸ s ekkor születik meg a protestáns irodalom harmadik fázisa, egy befelé forduló, személyes liraiságu vallásos költészet és próza.

E fejlődés talán a legszembetűnőbben a zsoltárfordításokon, a kor legnépszerűbb s leginkább reflektorfényben álló műfaján mérhető le. Az egykor véglegesnek tekintett Marot-féle zsoltárfordítások funkcionális puritánsága már nem kielégítő, a felvirágzó parafrázis-irodalom - bár hűen őrzi a kálvini teológia tanait - egyre távolodik a zsoltártól, fokozatosan önállósul, a teológiai célokon túl irodalmi ambíciókkal telítődik. Már nem csupán más szavakkal magyarázzák az eredeti szöveget, a zsoltár új megformálást nyer, a kor és a szerző képére formálódik. A didaktikum helyére a líra, a hűség principiuma helyére a kifejezni vágyás lép.⁷⁹

A protestáns íróknak példát és indítást Théodore de Bèze, Kálvin utódja és életművének folytatója szolgáltatott. Bèze maga is ezt az utat járja be a psaltérium befejezésétől meditációi kiadásáig, befejezi Kálvin megkezdett lépését, megszületik a válasz második fele is: az új hit, új életérzés teljes, értelmi és érzelmi kifejeződése - irodalmi formában.

Bèze a Marot által kihagyott psalmusok fordítását 1561 körül fejezte be. Ez a munka számára inkább teológiai, mint iro-

dalmi problémát jelentett, e célnak rendelődtek alá az esztétikai kérdések, egyetlen célja a kifejezés világossága, közérthetősége, a sorok minél pontosabb és tömörebb visszaadása volt.

A fordítás megjelenése után azonban továbbra is foglalkoztatták a zsoltárok, 1566-ban latin lírai metrumokban teszi őket közzé - itt tehát már megjelennek a poétikai szempontok -, 1579 márciusában pedig hatalmas vállalkozása lát napvilágot Henri Estiennél: a "Psalmorum Davidis et aliorum prophetarum libri quinque". Ebben a kiadványban Béza a 150 zsoltár mindegyike előtt argumentumot, utánuk pedig parafrázisukat és interpretációjukat adja. 1581-ben Jacques Berjonnál ugyanez a kötet megjelenik "vulgáris", francia nyelven is, ami a nagy siker és keresettséget bizonyítja. Ez a kiadás még az előbbinél is teljesebb: a zsoltároknak itt latin metrumos francia fordítását, használati módját és prózai szövegét is mellékel.

Már a kötet tartalmának ismertetése is mutatja, mennyire eltávolodott Béza ekkorra Kálvin szűken vett bibliamagyarázásától. Jól érzékelteti a fejlődést, ha összehasonlítjuk Bézának a VI. psalmus elé írt argumentációját Kálvin és két követőjének még az ötvenes években megjelent megfelelő szövegével.⁸⁰

Kálvin és két követője tömören, szárazan foglalja össze a zsoltár teológiai "cselekményét", a névtelen kompilátor azért bővíti ki Uriás felesége házasságtörésének történetével, mert népszerű művek kiadójának dolgozott. Béza egészen mást látott meg a zsoltárban: számára és a hívők számára íródott imát, hozzájuk szóló üzenetet, bűn és halál gyötrelmét. A harmadik

személyből "mi", többes első személy válik nála.

1581-ben⁸¹ még egy műve jelent meg Bézának: a Chretienes meditations - prózai meditációk a hét penitencia zsoltárról. Miért nem csatolta e meditációkat a szintén ez évben megjelent francia nyelvű nagy psaltériumához? Béza valószínűleg érezte, hogy új minőség, új, másfajta szöveg született e meditációkban, a zsoltároktól függetlenedett, önálló műfaj. Fordításaitól a meditációkig vezető uton Béza a költőietlen költészet felől elérkezett a költői prózához.

E meditációk hosszú évek eredményeként születtek meg, ahogy ezt Anne Baconhoz, Nicolas Bacon özvegyéhez írt ajánlásában maga is írja, már a zsoltárok fordítása közben fogalmazódott meg benne a gondolat az 1550-60-as években, de nem véletlen, hogy még husz évet várt a kiadás, s csak Kálvin halála után, a laicizálódás első éveiben jelentek meg.

"...il y a quelque temps qu'après m'estre employé à la traduction et exposition d'iceux je me suis mis aussi à esbaucher quelques meditations sur ce subject ayant choisi, comme pour un essay, les sept Psalmes pieçà nommez penitentialux pour estre lors specialement dediez à ceux lesquels après avoir satisfait à la penitence publique et canonique, estoyent r'alliez au corps de l'Eglise: le tout pour mon instruction et consolation particuliere. Et depuis encores ayant esté requis d'une grande et vertueuse Princesse⁸² de luy dresser quelque formulaire de prieres, je les ay repris en main..."⁸³

Bár ebben a dedikációban Béza azt vallja, hogy főként saját épülésére és vigaszára írta e meditációkat, valójában sokkal

fontosabb célja volt vele. A hét penitencia-zsoltár választásával a kálvinizmus központi problémájának, a bűn-feloldozásnak teológiai, de ugyanakkor emberi-érzelmi megközelítését adja - műfaj és funkció kitűnő egymásratalálása történik meg így meditációiban.

Amellett, hogy - mint már a zsoltárokból - kísérletet tett egy kálvinista esztétika gyakorlati megvalósítására a Pléiade "pogány" költészetével szemben, fő célja az volt, amint Mario Richter megállapítja,⁸⁴ hogy a gyónás szentségének eltörlése miatti tanácstalanságában példát mutasson a hiveknek az új, egyéni konfesszióra, melyről így ír az 1559-es (majd 1561-es) Hitvallásban:

"A konfessziónak öt fajtája van, melyet Isten utmutatására gondosan tanítunk és gyakorlunk: nem bűneink bocsánatát remélve, hanem a miattuk érzett megbánásunk gyümölcseként, ennek hatására. Az első az egész egyház közös konfessziója, midőn szokás szerint összegyűlik a prédikáció meghallgatására /.../. A második mindenki egyéni konfessziója, midőn kiönti szívének Isten előtt bocsánatért könyörögve /.../. A harmadik, amikor a bűnös annyira felbuzdul Isten iránti szeretetében, hogy - Dávid példájára - hangosan vall nyomoráról és Isten iránta tanúsított irgalmáról /.../. A negyedik, amikor a bűnös vigaszt és üdvözülésének bizonyosságát keresve felebarátjához, főként lelkipásztorához fordul..."⁸⁵

Béza maga hét meditációjában a második és a harmadik fajta (LI. zsoltárról) konfesszióra ad mintát - saját vallomásával, példájával: tükörként szeretne szolgálni mások számára.

"Et quel meilleur exemple de tout ceci sçauroit-on choisir que moy-mesme? Aussi le veux-je publier afin que je serve de miroir ou patron aux autres."⁸⁶

De önmagáról vallva is a tanító szerepét vállalja, hangja a kollektív panaszoké. S mintát ad a közösség nevében írt zsoltármeditációra is. A CII. psalmusról szóló elmélkedése az üldözött kiválasztottak közösségének, a hugenottáknak siralma.

Béza meditációi, ahogy ő maga is érezte, egyrészt a műfaj, másrészt a kálvinista teológiai irodalom megújulását jelentették. Hogy ujitása jelentőségét értékelhessük, vizsgáljuk meg, mennyiben kapcsolódik a meditáció hagyományaihoz, s mi az új minőség, melyet meditációi hoznak.

A meditáció mint műfaj fő formai kritériumai adottak voltak számára, ezt át is veszi, kitűnően használva fel az új tartalom kifejezésére. Így bibliai textushoz kapcsolódik, noha csak lazán illeszkedve, s a Biblia szavain keresztül Isten előtt folytatott monolog önmaga és Isten megismerésére. Jellemzi a didaktikum és érzelmek kettőssége, s ennek megfelelően a különböző stilusszintek.

A meditáció történetét tekintve Béza műve Különösen akkor tűnik újnak, ha a középkori meditációkkal, pl. Bonaventura s a hasonló Krisztus-passió vagy Mária és a gyermek Jézus meditációkkal vetjük össze. A középkor ugyanis teljesen kiiktatódik, negálódik számára.

A középkori tradíciók folytatása helyett Béza az első meditációkhoz, Ágostonhoz nyult vissza. Még hozzá mindkét "ágos-

toni" műhöz: az Enarratio és a Jean de Fécamps által íródott meditációk összeolvadása történik meg nála. Az Enarratio, mi-
ként a kálvinista szövegmagyarázatok, sorról sorra veszi a
zsoltárokat, így halad Béza is, noha nagyon eltávolodva, a
zsoltár mentén. Jóval jelentősebb azonban a pseudo-ágostoni
mű hatása, mely ugyan nem kapcsolódik Bibliai textushoz- s itt
hat az Enarratio -, de melynek módszerei sok hasonlóságot mutat-
nak Bézáéval. Mindkét mű alaptémája Isten nagysága és az ember
gyarló bűnössége közötti ellentét, a bűn teológiájának szemé-
lyes átéltségu kifejezése, sőt Bézánál a bűn problémája még
inkább előtérbe kerül. A módszer is közös: az ember önmagán
keresztül, a konfesszió által jut el Istenhez. Formailag is ha-
sonló a meditációk menete, bár itt egy általánosabb analógiá-
ról van szó, mert ez egyben a penitencia toposzának általános
gondolatmenete a bűnök gyötrelmes beismerésétől az üdvöztő
kegyelembe vetett hitig, s az egész penitencia-költészetre
jellemző.⁸⁷

Az ágostoni meditációk stílusa is hathatott Bézára, kinek e
művében előző munkáihoz képest megszorodnak a retorikai alak-
zatok (bár továbbra is visszafogott marad), melyeknek rendel-
tetése a devocionális érzelmek fokozása. Figyeljük meg, milyen
hasonló a kérdések halmozásának, az ellentéteknek alkalmazása:

Jean de Fécamps: "Cependant je crie vers vous, Seigneur, et
vous ne m'écoutez pas, je m'afflige de douleur, et vous ne me
consolez point. Que diray-je, ou que feray-je, miserable que
je suis? /.../ Où pretendois-je aller, et où suis-je arrivé?
Où suis-je maintenant, et où ne suis-je point? A qui aspirois-
je de parvenir, et quels sont les pechez dans lesquels je soupire

aujourd'hui? Je cherchois le bien, et la tempeste s'est élevée sur moy. Je suis sur le point de mourir, et IESVS n'est point avec moi/.../ Seigneur IESVS, où sont vos anciennes miséricordes?"⁸⁸

Théodore de Bèze: "...où iray-je donc? que diray-je? que feray-je? j'iray droit à toy, ô Eternel, car que me servira de fuir devant celuy qui est partout? Qui me pourroit cacher devant celuy qui voit mesmes qui n'est point?"⁸⁹

Természetesen számos eltérést is találunk a két mű között, hiszen Béza célja nem az egyszerű imitáció volt. A legszembeötlőbb formai különbség, hogy Béza zsoltárhoz kapcsolódik. S nem veszi át épp azokat az elemeket, melyek leginkább hatottak később a XIII-XIV. században: a dramatizáló technikát, odaképzeléses előadásmódot, Krisztus szenvedéstörténetének részletes leírását. A formai jegyeken túl Béza meditációinak világképe komorabb, ellentmondásosabb, mint a pseudo-ágostoni világkép.

Ha a középkor ki is iktatódik az előzmények keresésénél (bár nem teljesen, mivel az ágostoni hagyomány élt itt is tovább), a középkor vége, a prereformáció gondolatvilága előlegezi Bézát, hisz az itt születő igényekre ad választ Kálvint kiegészítően.

Erasmus már az intellektuálisabb, ágostoni meditációt állítja szembe a középkor gyakorlatával, Savonarola egyéni, szubjektív hangú és személyes hitelű meditációiban már felmerült a hit általi üdvözülés, mint a bűn problematikájának megoldása.

Bármennyire kapcsolódik is Bèze a meditáció hagyományaihoz és használja fel kialakult formai jellemzőit, műve mindenképp

a műfaj megújulását jelenti. A középkori Krisztus és Mária meditációk, esti és reggeli meditációk helyett, melyek tovább élnek a katolikusoknál, a protestáns meditáció Bézától kezdve összefonódik a zsoltárokkal, s főként a bűnbánó zsoltárokkal. Alaptémájukká válik az önvizsgálat, a bűnös lélek gyötrelmeinek és foháskodásainak kifejezése. A meditáció műfaja tág keretet biztosított az egyén s a kor konkrét problémáinak, inkább mint a parafrázis, a meditációk a mozdulatlan s örök bibliai témák mellett aktuális mondanivalóval telítődtek. A kálvinista önvizsgálat találkozott a vallásháborúk válságából eredő befeléfordulással; a zsoltár soraiban, Izrael népének szenvedéseiben s Dávid panaszaiban a hugenották saját sorsukra ismertek. A meditáció objektív-szubjektív világot összeolvasztó jellege igen alkalmas volt az antitetikus világkép, az új büntudatérzés kifejezésére.

Béza meditációi a kálvinista esztétikai törekvésekben is új fázist jelentettek: teológiai szintről irodalmi szintre helyeződik át bennük a Biblia értelmezése. Béza tudatosan törekedett egy új, a kálvinista szellemnek megfelelő esztétikai rendszer megalkotására, mely távol áll a Pléiade krisztokratikus-paganizáló stílusától, mely az új etikai értékeknek megfelelően visszafogott, de közelebb hozza a Bibliát, és széles tömegekhez, az egyszerű emberekhez is szól.⁹⁰

A meditációk nagy teret biztosítottak a stíluskísérleteknek, a zsoltárok lírai hangvétele szabad fejlődést talál a költői prózában, kiszabadulva a metrum és a rim kényszere alól. Béza a navarrai udvarban "divatozó" "style coupée" szigorú, erőtel-

jes prózáját ötvözte a bibliai hangvétellel, iskolát teremtve az őt követő meditáció írók számára.²¹

Béza tehát modellt ad a meditációra, melyet mindenki önmaga számára realizálhat, alakíthat. Nézzünk meg egy ilyen modellt: Méditation sur le VIe psalme, commençant Domine ne etc. ...

E meditáció fő jellemzője az ellentét. Ez szervezi mélystruktúrájától egészen a stilisztikai szintig.

A VI. zsoltár két nagy részre osztható. Az első részben (1-8. vszk.) a betegség leírása, panaszok, a nyomoruságos állapot bemutatása váltakozik a segítségkéréssel. A második rész (9-11. vszk.) épp ellenkezőleg az ujjongó öröm kifejeződése, hálaadás a meghallgatásért. Bézánál az ellentétpár aránya még jobban eltolódik a siralom felé, mivel konfessziót ír, az első részt bővíti, formálja át, ez az egész meditációnak 9/10 része.

A zsoltár bevezetéseként a bűnös bemutatását kapjuk, a testi fájdalmakon túl a bűnös lélek gyötrelmeinek leírását. Míg a zsoltár e szenvedésekért az ellenséget okolja, itt a bűnös önmagában látja az okot. A szenvedések legadekvátabb kifejezői a mondatok közötti s a mondatokon végighuzódó ellentétek, egyre képtelenebb paradoxonok, s egy kozmikus kép fény-árnyék kontrasztja.

"Helas, moy plus que miserable, assailli, pressé, outré de toutes parts, navré mortellement par ma conscience, percé d'outre en outre par le sentiment d'infinis forfaits, ne me restant plus que le profond abysme du desespoir /.../ Si je regarde au ciel, j'y voy mon juge, le Soleil, ce grand oeil du monde, qui m'a tant veu de fois offenser son Createur et le mien, me

fait mon proces, et me semble n'esclairer ce monde que pour me voir souffrir la peine de mes demerites. La nuict qui semble couvrir toutes choses de ses tenebres, hélas, que tesmoigne elle contre moy? /.../ La terre s'ennuye de soustenir une si malheureuse creature, et ouvre desjà la grande gueule de son abysme pour m'engloutir/.../ La mort mesme se recule de moy pour me donner au moins quelque privation de douleur à ce tant miserable corps en le ruinant. Quant aux hommes, ou ils me sont ennemis, ou amis sans puissance de me donner remède..."⁹²

E bevezető után idézi a zsoltár első versszakát, több szó szerinti idézetet azonban nem találunk az első részben. Ezt követi a penitenciavallás oka, értelme, illusztráció a kálvinista bünfelfogásról, a bűn öngyötrő beismerésének, vállalásának, az alázatnak szükségességéről.

"O Dieu qui as dit que le moyen de n'estre point jugé est de se juger soy-mesmes, voici ce malheureux qui cognoit devant toy et tes Anges, devant le ciel, devant la terre, que la moindre faute entre un million est plus que digne de ta colere..."⁹³

A racionális érvelést heves, Istent ostromló segítségkérés váltja fel. Az előbbi nyugodt, hosszú mondatokat, érvelő párhuzamokat türelmetlen, szaggatott kérdések, újabb ellentétek követik, dialógus, vita alakul ki Isten és a kegyelmet kérő között. Majd újabb hangváltás, a heves ostromba belefáradva ismét panaszait sorolja. Jól mutatja a meditáció kettős technikáját a zsoltár ágy-képének kibontása. Béza egyrészt bővíti a bűn újabb didaktikus értelmezésével, másrészt az éjjeli siralmakon át megjelenik a mult, személyes hitellel:

"...considere ce povre pecheur changé, condamnant ce qu'il a trop longuement approuvé, voire se jugeant soy-mesmes, qui est le vray moyen de n'estre point jugé par toy /.../ Je me suis longuement endormi en tant de mal-heureux plaisirs, maintenant à force de gemir je n'en puis plus. O nuicts tesmoins de mille pensees tres mal pensees et de ce qui s'en est ensuivi, soyez maintenant tesmoins de mes regrets: et toy mon lict, lict jadis de repos tres-mal employé, sois trempé maintenant et noyé en mes larmes."⁹⁴

A zsoltárban itt következne a boldog ujjongás, a kegyelem. Béza azonban érzi, hogy a szakadás túl mély, a váltás túl hirtelen, ezért a kegyelem érzéséig rövid átvezetést alkalmaz, melyben újra kételyei, kérdései jelentkeznek.

A hálaadás nagyon rövid, talán mert ehhez nem kellett példát adni, hiszen bármely zsoltár alkalmas e célra. Itt sem idézi a zsoltár szavait, de ez a rész inkább parafrázisra emlékeztet.

"...l'Eternel a exaucé mes prieres: l'Eternel poursuivra d'escouter mes supplications, et par consequent tous mes ennemis, qui ont esté si outrecuidez, s'en vont confus, je les voy desjà tout esperdus, force leur sera de quitter leur malheureuse entreprise à leur grande honte, changement d'autant plus admirable qu'il aura esté soudain et non attendu."⁹⁵

Több ez a meditáció, mint bibliamagyarázat, Didaktikus célja ellenére is lírai, bár líraisága nem személyes, hanem névtelen, kollektív imára emlékeztető, megtartja a zsoltárok hangját. Mégsem pusztá parafrázis, de teljesen nem térhet el

el az eredeti szövegtől, hisz mintát ad. Csirájában már fel-lelhető a későbbi fejlődés vonala. Három irányban tágítja Béza a zsoltár gondolatmenetét: az önvizsgálat-állapotleírás, a hitigazságok tárgyalása és a dicsőítés felé.

Béza számára a meditáció műfaja magas stilisztikai szintet képviselt, stílusa gazdag retorikai alakzatokban, figurákban, főként a kérdések, felkiáltások, fokozás, hyperbola gyakoriak, melyek az érzelmi fűtöttséget fokozzák, és nem engedik, hogy száraz magyarázatba forduljon, az érzelmi elem túlnő az intellektuális üzeneten. Az ellentéteket és paradoxonokat csak ezzel a hittel, érzelmi törtéssel lehetett leküzdeni, lehetett rajtuk felülemelkedni. A meditációk ellenpontosztásos stílusán keresztül Béza belső igazságát realizálta, objektívalta, a bűn alapvető problémáján át a világ antitetikus, sokszor paradoxonnak tűnő vízióját fejezte ki.

Meditációi korigényt elégitettek ki, így nagy sikert értek el. 1582-ben újabb kiadása jelent meg, sőt kalózkidítása is létezett. 1582-ben már angolul is kiadták Londonban, John Stubbe fordításában. Béza meditációi iskolát teremtettek, s hatása nemcsak a protestáns, de a katolikus devocionális irodalomra is igen jelentős volt, mint ezt a későbbiekben látni fogjuk.

4.2 A XVI. század felhalmozódó vallásos nyugtalanságára egy másik megoldás is születik: az ellenreformáció. Nem feladatunk elemezni ezt a főként jezsuiták által indított s a tridenti zsinat által szentesített megújulást - csupán a meditációk szempontjából -, melyben tovább él, sokszor felerősített, átértelmezett jelleggel a középkor, de ugyanakkor rugalmasan felhasználja az "ellenfél" fegyvereit, a humanisták és refor-

mátorok vívmányait.

Bűn és konfesszió problémája e válaszban is központi helyet foglal el, mint ahogy az individuális, ceremóniáktól mentes, bensőséges vallásosságra való igényt sem lehetett már figyelmen kívül hagyni.

A katolikus devocionális irodalom megújulása, ellenhatásként a felvirágzó protestáns irodalomra, a XVI. században Loyola Ignác Lelki gyakorlataival kezdődik. Bár Loyola sosem nevezte művét meditációknak, a szakirodalom egyhanguan megegyezik e műfaji megjelölésben. Érdekes és nagyon jellemző, hogy - akárcsak a másik táborban - épp a meditáció szolgál a katolikusoknál a penitencia kérdésének egyfajta megoldására, s egyben a hit megerősítésére, érzelmi közelítésére. Ekkorra a belső imádkozás igen ellentmondásossá vált, veszélyes eretnek doktrinákhoz való közelítéshez vezethetett, ahogy veszélyessé válhatott az egyénre bízni Istenhez való viszonyát. Mind a reformáció, mind a hadállásait visszaszerezni akaró katolikusok célja volt visszaállítani vagy megalkotni egy legális, szentesített tradíciót a személyes vallásos gyakorlatok és a teológiai értekezések terén egyaránt, mely célnak a meditációk kettős jellege épp megfelelt. Ilyen kézikönyvnek születik meg az *Exercicios espirituales*, mely eszmei és formai modellt szolgáltat a század (s a következő századok) későbbi katolikus devocionális költészetének egész Európában.

Loyola művében, noha természetesen hangsúlyozta a gyónás szentségének fontosságát, a hívő önállósul, nagykorusodik, közvetítők nélkül, közvetlen kapcsolatba lép önmagával és Istennel.

Szt. Ignácnál vizsgálva hagyomány és újítás arányát, tradíciókhoz kapcsolódását, azt tapasztaljuk, hogy Bézával épp ellentétben ő a középkori hagyományokhoz nyul vissza, céljainak jobban megfelelt a passió és Mária-meditációk látványosan hatásos "theatrum mundi"-ja.

A Loyolával foglalkozó tekintélyes szakirodalom részletesen feltárja a Lelki gyakorlatokban kimutatható hatásokat: Szt. Bonaventura és Szt. Bernát elmélkedései, a németalföldi meditációs gyakorlatok, a hatalmas Mauburnus: "Rosetum...sacrarum meditationum" (1494), a devotio moderna képviselői és a misztikusok, Ruysbroek, Gerhard Groote, Ludolf von Sachsen, Garcia Jiménez Cisneros, s főként Kempis "Krisztus követése" s egyéb középkori művek.⁹⁶ A tridenti zsinat nagy fontosságot tulajdonított a megtestesülés tanának, Krisztus emberi mivolta, az Ecce Homo gondolat előtérbe került, mely annyira jellemezte a középkori elmélkedéseket is, s mely felerősödik minden olyan periódusban, mikor a vallásnak meg kell újulnia, elkerülnie az érdektelenséget vagy szárazságot, ha közelebb akar kerülni a széles tömegekhez.

Az ignáci gyakorlatok abba az egész kereszténységen végighúzódó áramlatba illeszkednek, mely a vallás szokványos formáit akarta elmélyíteni, közelebb hozni a hívőkhöz. Külön-külön vizsgálva talán egyetlen módszere sem új, inkább szintézise a XII. század óta kidolgozott és szélesben elterjedt elmélkedő módszereknek. Híres pszichologizmusa és az irányított meditáció, Krisztus emberi voltának szisztematikus vizsgálata már megjelenik a devotio moderna szerzőinél. A "hely elképzelésé-

nek, megalkotásának" (ahogy Loyola írja: "la composicion viendo el lugar"), mely bevezeti a meditációkat s melyről az ignáci gyakorlatok talán legismertebbek) eredetét már Jean de Fécamp-s-nál láthattuk a bűnök megszemélyesítésében, Mária, József szenvedéseinek dramatizált, odaképzeléses előadásában. Ez a módszer fejlődik, teljesedik ki a XII. században Aelred, riveaux-i ciszterci apát műveitől Bonaventuráig és Ludolf von Sachsenig, egész a flamand misztikus iskoláig.

Szt. Bonaventura meditációi Krisztus életéről és passiójáról - mint mondtuk - Szt. Ignác közvetlen elődjei, modelljei. Közös az érzékek és gondolatok irányítása, a szisztematizált elmélkedés, az emocionális hatások keresése, az érzelmek felkorbácsolása, az érzékszervek felhasználása - mindez száraz, darabos stilussal párosultan. S közös a programozottság is, az egy hétre, illetve egy hónapra való felosztás.

Loyola elmélkedései mégis új minőséget jelentenek, mert ezek az eljárások új célnak rendelődnek alá, új funkciót nyernek. Míg korábban a hit tételeinek megértetése volt a cél, most a hinni akarás, erőfeszítés az elvesztett pozíciók visszaszerzésére, a fenyegetett tanok védelmére, ahogy Lucien Febvre írja: abban a "században, mely hinni akart". Eltolódnak a hangsúlyok. A "hely megalkotása" önálló résszé válik, nagyobb szerepet kap. Megnő a megértés, az intellektus szerepe is (épp a reformáció hatására): a témát előbb analizálja, mielőtt az emocionális részek jönnének, így kívánja biztosítani azok helyes arányát.

Ujak ezek a meditációk, a középkor nem egyszerűen prolongálódik bennük, a reformáció megindulása után nem lehetett szó egyszerű folytatásról. Épp ezért találunk sok közös vonást összevetve a protestáns devocionális irodalommal. Jezsuita és protestáns kiindulás lényegében közös: kielégítő megoldási kísérlet a prereformációnak az egyházzal szemben támasztott igényeire, a vallásos gyakorlatok bensőségesességének megújítására. (Nemhiába támadta a Lelki gyakorlatokat kezdetben oly gyakran az Inkvizíció).

Favre-Dorsaz: "Calvin et Loyola - deux réformes" című, már említett művében párhuzamosan elemzi a két "reformátort", s e paralel elemzés érdekesen világítja meg számos közös érintkezési pontjukat, hasonlóságukat: ugyanaz a harcosság, aszketizmus, intellektuális erő, rendtudat, szigor és teológiai felkészültség.

Katolikus és protestáns irodalom megújulásának egyik közös műfaja a meditáció. Béza esetében a műfaj átalakulása jelentősebb, de Loyolánál is hasonló folyamat játszódik le, bár ő inkább kötődik a középkori elmélkedésekhez, igyekszik azok restaurálására, s a tradíciókból épp azt veszi át, amit Béza kiiktat. A bűn központi motívum mindkettőjükénél, a meditációk menete az emberi bűnösség felismerésétől Isten kegyelmébe vetett bizalomig ível. De Béza penitencia-zsoltárokat választ témául, meditációi komorak, a "grâce" bizonytalan és elhárítomondásos. Loyola s nyomában a katolikus meditációk témája a szentek, Mária élete, Krisztus passiója (ezek a témák szóba sem jöhettek a protestánsoknál), az isteni kegyelem biztosabb

és egyszerűbb. A kálvini szigorral, aszketizmussal szemben több a bizalom az ember üdvözülésében, az érzékekben, s több a hatásosságra törekvés, befolyásolni akarás.

Loyola módszerének ismertetésével csak röviden foglalkozunk (hiszen e témának bőséges a szakirodalma, csak közismert dolgok ismétlésébe bocsátkozhatunk), mégsem hagyható el, hiszen meghatározza a XVI. század 80-as, 90-es éveinek francia katolikus meditáció-irodalmát.

A gyakorlatok négy hétre oszlanak el. Az első hét az elkövetett bűnökkel, a fenyegető büntetéssel foglalkozik, a penitencia-motívumok tulsulya jellemző rá. A többi három hét Krisztus élete eseményeinek meditációja, itt a bűnbánat már nem kap fontos szerepet. A lélek három fokozaton megy keresztül a gyakorlat alatt: a megtisztulás (vida purgativa), majd a megvilágosulás (vida illuminativa) után Krisztussal való boldog egyesülés következik.

Az egyes, napi meditációk strukturáját is ez a hármas ut, a Szentháromság jelképe adja. A lélek Istenhez emelkedése három alkotórészének (emlékezet, értelem, akarat) gyakorlása útján valósul meg.

Az emlékezés (képzelet) tere az első rész, a kompozíció. Az előkészítő ima után (preludium-petitio), melynek célja, hogy azt kérje Istentől, amit ő helyesnek lát (petere id quod volo), következik a "helyzetkép megalkotása", ahol az összes érzék a meditáció tárgyára koncentrál, megjeleníti.

"Első gyakorlat: A helyzetkép alakítása a hely elképzelésével.

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a látható dolgokról történő szemlélődésben vagy elmélkedésben, mint amikor például Krisztus Urunkról, aki szemmel látható, szemlélődünk, a helyzetkép alakítása abban áll, hogy a képzelőtehetség látásával nézem a kiterjedt helyet, ahol az a dolog található, amelyről szemlélődni akarok /.../

A nem érzékelhető tárgy feletti elmélkedésnél, mint például a bűnről, a helyzetkép alakítása úgy történik, hogy a képzelőtehetség látásával látom és elgondolom a lelkeket, ebbe a romlandó testbe mint börtönbe zárva, és az egész embert számkivétve a siralom eme völgyébe, a vadállatok között."²⁷

A képzelet mozgósítja az érzékszerveket, az elvont dolgok is anyagszerűen, konkrétan és élően jelennek meg a színen, sőt a meditáló maga is része az előadásnak. Így képzelgeti el pl. a poklot:

"Első pont. Lássam a képzelőerő látásával azt az óriási tüzet és a lelkeket mintegy tüzttestbe öltözve.

Második pont. Halljam fülemmel a panaszkodásokat, a jajveszékeléseket, a kiáltásokat, a káromlásokat Krisztus Urunk és minden szentje ellen.

Harmadik pont. Érezzem szaglással a füstöt, a kén, a söpredék bűzét és a rotható dolgokat.

Negyedik pont. Izleljek izleléssel keserű dolgokat, mint könnyeket, szomorúságot és a lelkiismeret férgét.

Ötödik pont. Érzékeljek a tapintással, ti. hogyan érintik és égetik azok a tüzek a lelkeket."²⁸

Három különböző módja az odaképzeléses előadásnak: 1. magun-

kat a tett színhelyére képzeljük szereplőként, 2. az eseményeket a szemünk láttára lejátszódva, nézőként szemléljük, 3. az események saját szívében történnek.

Nem kétséges, hogy ez a kiszámítottan finom pszichologizmus, a naturalisztikus leírások, az érzékek alkalmazása, az együtt-szenvedés elérte a kívánt hatást, az érzelmi eksztázist, a misztikus állapotot.

A középkori meditációk ezzel meg is elégedtek, Loyolánál viszont az érzelmi-pszichológiai előkészítést a napi téma racionalis, részletes analizise követi. Az analizisben az értelem kap szerepet, az intellektus koncentrál a problémákra. Míg a kompozícióra a láttató képek, fokozás, leírás volt jellemző, az analitikus részben a retorikai alakzatok tulsulya dominál, az érzelmek szabad áradása helyett a logikai építkezés. Ilyen ellenpontosításos-logikai a szerkesztése pl. a két zászlóról (Krisztus és Lucifer zászlajáról) szóló gyakorlatnak.⁹⁹

A harmadik fázis, a colloquium a befolyások összegzése a hálaadó imádságban, a gyakorlat során szerzett hatások elmélyítése az akarat segítségével. Érzelmi és értelmi rész szintézise, a meditáció tetőpontja.¹⁰⁰

Loyola Ignác könyve kézikönyv, módszert tanácsol, nem törvényt szab. Nem olvasásra, hanem gyakorlati használatra szánta, nem irodalmat ír, hanem csupán vázlatpontokba gyűjti tanácsait, megfigyeléseit, gondolatait. Stilusról, stilisztikai elképzelésekről nehéz is beszélni nála, hiszen minden törekvése az érthetőség volt.

"Ujra találkozunk itt ezzel a modern régi mítosszal, mely sze-

rint a nyelv csak engedelmes és a közlést szolgáló eszköze azoknak a komoly dolgoknak, melyek a tudatban, a szívben vagy a lélekben zajlanak. Ez a mitosz nem ártatlan; a forma diszkreditálása a tartalom fontosságának felmagasztalását szolgálja: "rosszul irok" azt akarja mondani: "jó! gondolko-dom" /.../ az irodalom, melynek funkciója világi, nem fér össze a szellemmel, az egyik kertelés, disz, fátyol, a másik közvetlenség, meztelenség: ime miért nem lehet valaki egyszerre szent és író. "¹⁰¹ - mondja Roland Barthes Loyola stílusáról.

(Mégis előrevetíti a barokk fő stílusjegyeit, meditációi szabad átjárást biztosítanak az ég és föld között, minden mozog, él, anyagszerűen megjelenített, minden a hatásra, a befolyásolásra tör.)

A XVI. század vége francia katolikus meditációinak eredetét nyomozva Loyola mellett feltétlenül szólnunk kell Luis de Granadáról,¹⁰² kinek népszerűsége jóval túlhaladta a Lelki gyakorlatokét.¹⁰³ Szt. Ignác műve csak a XVII. században jelenik meg franciául, míg Granadát Belleforest már 1572-ben franciára fordítja, a következő években számos kiadásban jelenik meg.¹⁰⁴

Granada irodalmi szintre emeli az ignáci sémát, egy hétbe sűrítve (már ezzel is hozzájárulva népszerűségéhez) a négy hetet. E műben realizálódnak a jezsuiták, az ellenreformáció törekvései: hatásos, olvasmányos irodalom a bensőséges, személyes vallásos gyakorlat számára.

Loyola Ignác meditációi 1521 és 1541 között íródtak, Bézaéi a hatvanas években s csak 1581-ben jelennek meg. Miért foglalkoztunk hát előbb Béza művével, hallgatólagosan neki tulajdo-

nitva az elsőbbséget? Azért tehettük ezt meg, mert egyrészt Loyola könyve módszert, előregyártott strukturát ad a meditációs gyakorlathoz, míg Bézánál a gyakorlattól elválik a poétika, műfaji kategóriaként jelenik meg már tisztán, ami a középkorban még végig keveredett, Béza meditációi magas irodalmi szintet képviselnek. Másrészt Loyola hatása a francia katolikus vallásos irodalomban nem a 40-es években, csak jóval később jelentkezik, s ez azköltészet a protestáns irodalom hatására, rá való reagálásként született. Loyola módszeréhez ekkor nyulnak a katolikus írók, teológusok és laikusok (hála III. Henrik jezsuitáinak is), de nem egyedüli metódusként. Protestáns és katolikus meditációk összevetése után látni fogjuk, hogy Loyola mellett, ha kevésbé is, Béza meditációi is hatnak a katolikus elmélkedésekre.

5. A protestáns és katolikus meditáció-irodalom Franciaországban 1580 és 1630 között - adatok

5.1 Théodore de Bèze 1581-ben megjelent műfajteremtő kötetének példája nyomán a nyolcvanas, kilencvenes években sorra jelentek meg a meditációk. Ez a tény érdekes eszmei-műfaji-izlés homogenitást sejtet; e néhány év alatt keletkezett művek megírására-olvasására való igény irodalomszociológiailag is figyelemre méltó jelenség.

A protestánsoknál a meditáció az egyik "legdivatosabb" műfajjá vált - először Genfben, Béza környezetében, majd a navarrai udvarban s a IV. Henrik, akkor még III. Navarrai Henrik által alapított akadémián, mind a teológusok, mind nemsokára a laikusok körében.

Nagy számukra magyarázat lehet az a kedvező fogadtatás, melyben Henrik és udvara részesítette őket, és épp emiatt kell résen lennünk az egyéni vallásos hív és az akadémiai helyekre kacsintó, az udvarnak szóló buzgóság szétválasztásánál. De a mélyebb okok a francia társadalom századvégi válságában gyökereznek, a meditációkban a vallásháborúba belefáradt protestáns lelkivilága fejeződhetett ki. A Biblia, az Ószövetség megélt élmény a hugenották tudatában, közeli és reális számukra a Dávid-Henrik, Izrael népe és a hugenották közötti párhuzam, a zsoltárok az önkifejezés természetes eszközei voltak!

A katolikus devocionális irodalom szintén megerősödött a nyolcvanas években. Az első katolikus zoltármeditáció 1585-ben, 4 évvel Béza után jelent meg, s a francia passió-meditációk is megszületnek ezekben az években, míg 1580 előtt csupán néhány spanyol meditáció-fordításról tudunk.¹⁰⁵

Ezt követően a műfaj éppoly népszerű III. Henrik udvarában és a Henri d'Angoulême körül kialakult Aix-en-Provence-i körben (melyet Malherbes, Du Vair, La Ceppède stb.... alkotnak), mint hugenotta ellenfeleiknél.¹⁰⁶

5.2 A bibliográfia összeállításának szempontjai

A felekezeti elkülönítés után az általunk megállapított meditációfajták szerint csoportosítottuk a műveket, a csoportokon belül a kronológiai sorrendet alkalmazva.

Mivel az adatok különböző forrásokból származnak, a címek leírása, s főleg a könyvek adatai (kiadó, kiadási hely, évszám) nem elég egységesek, bár törekedtünk erre, de sokszor csak ott sikerült, ahol az eredeti szöveget is ismerjük. Így a címek helyesírásában aszerint lehetnek eltérések, hogy a bibliográfiai forrás mennyire tartotta meg az eredeti helyesírást. Ahol tudtuk, feltüntettük az első - vagy első ismert - kiadás helyét, dátumát, kiadóját, a későbbi kiadásoknál csak az évszámot, mégha a kiadók és kiadási helyek el is tértek, amennyiben feltehetően ugyanarról a szövegről volt szó.¹⁰⁷

A bibliográfiába bekerültek 1580-tól kb. 1630-ig bezárólag azok a meditációk, melyekről szövegük, referencia és- vagy címük alapján el lehetett dönteni műfaji hovatartozásukat. További válogatási szempont volt, hogy csak francia szerzők vagy

fordítók munkáit, illetőleg Franciaországban és Genfben kiadott francia, esetleg latin nyelvű műveket vettünk fel, melyekről feltételezhető, hogy hatott a kor francia nyelvű vallásos irodalmára, devocionális gyakorlatára. Ezért kerültek be 1580 előtt keletkezett, kiadott, de 1580 után újra megjelenő művek is, mivel új kiadásuk népszerűségüket, a kor igényét jelzi. Ilyen esetben az eredeti - francia nyelvű - kiadás zárójelben, 1580 utáni kiadási időpontjuk pedig új kiadásként szerepel.

Természetesen nem állíthatjuk, hogy bibliográfiánk teljes, hiszen a kéziratos meditációk eleve nem kerültek be (ezek feltárására éveket kellene Franciaország kézirattáraiba tölteni). Számos mű címében nem tartalmazza műfaji megjelölését, s így kimaradhatott, ugyanakkor a meditáció fogalmának korabeli bizonytalan, elmosódó értelmezése, széles körű alkalmazása miatt címükben ezt az elnevezést viselhetik, s így felvételt nyerhetek e sorba nem tartozó vallásos munkák is, ha egyéb fogódzónk nem volt. Sok esetben csak a második, harmadik kiadást tudtuk azonosítani, s nem ismerjük az első kiadás dátumát. A terjedelmes bibliográfia összeállítás után a szövegek hiánytalan összegyűjtése nem sikerülhetett, annál is kevésbé, mivel néhánynak csupán címe maradt fenn, egy-két esetben egyes műveket cím és bibliográfiai adatok alapján, sőt néha biográfiai ismeretek nélkül kellett a kialakított csoportokba sorolni, ez szintén növeli a hibák számát.

5.3 A meditációk bibliográfiája

I. Protestáns meditációk

I. 1. Bűnbánó zsoltárhoz kapcsolódó

1. a. Eredeti, próza:

- Bèze, Théodore de

Chrestiennes Méditations sur huit Pseaumes du prophète David. Genève, 1581. Jacques Berjon. Uj kiad. 1582, 1583.

- La Roche- Chandieu, Antoine de

Méditations sur le Psalme XXXII, Traduictes de Latin en François /.../ Ont esté aussi adjoutez cinquante octonaires sur la vanité du monde, par A. Zamariel /Chandieu/. Genève, 1583. J. Laimairie; és in Bèze op. cit. Uj kiad. 1599.

- Duplessis Mornay, Philippe de

Discours de la Vie et de la Mort /.../ Auquel sont adjoustées les meditations de J/êrome/ Savonarole sur les Pseaumes traduicts par iceluy de Mornay.

Paris, 1584. Guillaume Auvray.

Uj kiad. 1585, 1597, 1604.

Meditations Chrestiennes sur les Pseaumes VI., XXV., XXX., & XXXII. par Philippe de Mornay, Seigneur du Plessis Marly. Plus sur le Pseaume CXXVII, par P/ierre/ de Pelisson.

La Rochelle, 1586. Pierre Haultin.

Meditations chrestiennes sur quatre Pseaumes du
Prophete David: composees par P/hilippe/ de
M/ornay/, seigneur du Plessis Marly. Meditations
sur le Pseaume CXXVII. par P/ierre/ Pelisson. Me-
ditation sur le Pseaume LI. traduite du Latin de
Jerome Savonarole par S/imon/ G/oulart/ S/enlisien/.
Genève, 1591. Jacques Chouët.

- Méditations chrestiennes sur plusieurs Pseaumes com-
posees par P/hilippe/ de M/ornay/, seigneur du
Plessis Marly.
Paris, 1596. Guillaume Auvray et Nicolas de Louvain.
Uj kiad. 1597.

Discours et meditations chrestiennes par p/hilippe/
de M/ornay/, seigneur du Plessis Marly.
Saumur, 1605. Thomas Portau.
Uj kiad. 1609, 1610, 1611.

- Meditation svr le Psalme Cent-un. Au Roy.
La Rochelle, 1594. Jérôme Haultin.
- Meditation svr le Psalme Cent-Trante.
La Rochelle, 1594. Jérôme Haultin.

I. 1. b. Eredeti, verses:

- -

I. 1. c. Fordítás, próza:

- Savonarola, Girolamo - Duplessis Mornay, Philippe de

Traduction de la méditation de Savonarole sur le
Pseaume LI.

in: Meditations Chrestiennes sur quatre Pseaumes
du Prophete David: composees par P/hilippe/
de M/ornay/, seigneur du Plessis Marly. Medi-
tations sur le Pseaume CXXVII. par P/ierre/
Pelisson, Meditation sur le Pseaume LI. traduit
du Latin de Jerosme Savonarole, par S/imon/
G/oulart/ S/enlisien/.

Geneve, 1591. Jacques Chouet.

I. 1. d. Fordítás, vers:

- -

I. 2. Zsoltárhoz kapcsolódó

2. a. Eredeti, próza:

- Pelisson, Pierre

Meditation sur le Pseaume CXXVII.

in: Meditations Chrestiennes sur les Pseaumes
VI., XV., XX. & XXXII. par Philippe de
Mornay, Seigneur du Plessis Marly. Plus sur
le Pseaume CXXVII. par P/ierre/ Pelisson.

La Rochelle, 1586. Pierre Haultin.

Uj kiad. 1591.

- Sponde, Jean de

Méditations sur les Pseaumes XIII. ou LIII.,
XLVIII., L. & LXII. Avec un Essay de quelques

Poèmes Chrestiens.
La Rochelle, 1588.

- Aubigné, Agrippa d'
Meditations sur les Pseaumes
Genève, 1630. Pierre Aubert.

I. 2. b. Eredeti, verses:

- Perrot, François
Poesies et Meditations chrestiennes sur le cent
cinquante pseaumes de David, accomodees à notre
temps.
Sedan, 1594. Abel Rivery.

I. 2. c. Forditás, próza:

- -

I. 2. d. Forditás, verses:

- -

I. 3. Bibliához kapcsolódó

I. 3. a. Eredeti, próza:

- Toussain, Daniel
L'exercice de l'Ame fidele, Assevoir Prieres et
Meditations pour se consoler en toutes sortes
d'afflictions.
Francfort, 1582.

- Duplessis Mornay, Philippe de
Les Larmes de Philippe de Mornay sur la mort de
son fils unique en latin en françois avecddes me-

ditations sur les versets 11 et 12 du chap. III.
des Proverbes.

Saumur, 1609. Thomas Portau.

- Goulart, Simon

Meditation chrestienne, sur les paroles du Seigneur,
au 18. ch. de S. Matth. v.10.

Geneve, 1623. Paul Marceau.

I. 3. b. Eredeti, verses:

- Mengin de Marisy, Roland

Meditations chrestiennes, tirees dv Vieil & Nouveau
Testament, et dressees en forme de quatrains, par
Noble Roland Mengin de Marisy.

Geneve, 1609. Jacob Stoer.

Uj kiad. 1610.

I. 3. c. Fordítás, próza:

- Jakab, VI., Stuart, angol király - Gorris, François de

Meditation de Jacques VIe, dv nom, Roy d'Escosse,
contenant vne exposition familiere des 7.8.9.10.
versets du 20. chap. de l'Apocalypse de S. Jean.

Mise en François suyvant la copie qui en est imprimée
en Escossois, à Edenburgh.

La Rochelle, 1589. Jérôme Haultin.

- Fox, John

Eicasmi seu Meditationes in Apocalypsin S. Joannis
Apostoli et Evangelistae.

Geneve, 1596.

I. 3. d. Forditás, vers:

- -

I. 4. Egyéb

I. 4. a. Eredeti, próza:

- Le voyage de Beth-el /par Jean de Pocquembergues/,
avec Les preparations, Prieres et Meditations, pour
participer dignement à la Sainte Cene, par divers
auteurs /Michel le Faucheur, Samuel Durant, Raimond
Gaches, Pierre du Moulin/ et on a ajouté à cette
edition: Les Preparations de Mr. Drelincourt /.../
Le tout revu, corrigé et augmenté.
Middlebourg, 1602. Nicolas Parmentier.
- Goulart, Simon
XXV Meditations chrestiennes De l'Essence, des Noms,
de la Nature & et des Proprietez de Dieu: Recueillies
des Theologiens par Simon Goulart Senlisien.
Genève, 1608. Pierre et Jacques Chouet.
Uj kiad. 1610.
- Drelincourt, Charles
Prières et méditations pour se préparer à la commu-
nion.
Charenton, 1621.
- Durant, Sébastien
Méditation pour les Eglises réformées de France.
Sedan, 1622. Jannon.

I. 4. b. Eredeti, verses:

- Alizet, Benoît

La Calliope chrestienne, ou Recueil de Prières,
Consolations et Meditations spirituelles.

Genève, 1593, Gabriel Cartier.

Uj kiad: 1594, 1596.

I. 4. c. Fordítás, próza:

- Val d'Esso /Valdés/, Juan de - Kerquifinen, Claude de
Les divines considérations et saintes méditations
touchant ce qui est nécessaire pour la perfection
de la vie chrétienne. Traduit par C/laude/ D/e/
K/erquifinen/, revues de nouveau.

(1563)

Uj kiad: Lyon, 1601. Pierre Rigaud.

I. 4. d. Fordítás, verses:

- -

II. Katolikus meditációk

II. 1. Bünbánó zsoltárhoz kapcsolódó

II. 1. a. Eredeti, próza:

- Du Vair, Guillaume

Meditations sur les sept pseumes de la consola-
tion et de la pénitence de David.

K. n. 1585.

Uj kiad. 1599, 1603, 1609.

- La Ceppède, Jean de

Imitation des Psaumes de la penitence de David /.../
Avec des sonnets et des meditations sur le mystere
de la redemption, par Jean de la Ceppède, sieur
d'Aigalades.

Lyon, 1594. Jean Tholosan.

Uj kiad. 1612, 1622.

II. 1. b. Eredeti verses:

- Habert, Isaac

Oeuvres chrestiennes.

in: Les Trois livres des Meteores, avecques autres
oeuvres poétiques.

Paris, 1585.

- Tamisier, Pierre

Meditations chrestiennes svr les sept psalmes de
la penitence du Prophete Royal David. Mises en vers
françois, sur la prose d'un docte personnage de ce
temps, par Pierre Tamisier /.../ Plus vne medita-
tion sur le Psalme cinquantesme Miserere mei Deus,
traduite du latin de F. Jerosme Savonarole Ferrarois,
et mise en vers françois par ledit Tamisier.

Paris, 1588. Abel l'Angelier.

- La Vallée, Jacques

Paraphrases et Meditations svr les Pseavmes de la
penitence de David, Ensemble sur quelques Canti-
ques et Hymnes de l'Eglise.

Paris, 1595. Mamert Patisson.

- La Bourdaizière, Georges

Meditations sur le cinquantesme Psalme de David,
en autant de cantiques qu'il y a de versets, par
Georges Babou, comte de Sagonne, seigneur de
La Bourdaizière.

Paris, 1596. Lucas Breyel.

- Gallaup, Louis de

Imitation des Pseavmes de la panitence royalle.
Av tres-chrestien roy de France et de Navarre,
Henry IIII.

Paris, 1596. Abel L'Angelier.

II. 1. c. Forditás, próza:

- -

II. 1. d. Forditás, verses:

- Savonarola, Girolamo - Tamisier, Pierre

Meditation sur le psalme cinquantesme Miserere
mei Deus, traduite du latin de F. Jerosme Savona-
role /.../ et mise en vers françois par Pierre
Tamisier.

in: Meditations chrestiennes svr les sept psalmes
de la penitence du Prophete David. Mises en
vers françois, sur le prose d'un docte per-
sonnage de ce temps, par Pierre Tamisier /.../
Plus vne meditation sur le Psalme cinquantesme
Miserere mei Deus, traduite du latin de F. Je-
rosme Savonarole Ferrarois, et mise en vers

françois par ledit Tamisier.

Paris, 1588. Abel L'Angelier.

II. 2. Zsoltárhoz kapcsolódó

II. 2. a. Eredeti, próza:

- -

II. 2. b. Eredeti, verses:

- Le Digne, Nicolas

Meditation sur le speaulme 79. Qui regis Israël in-
tender, &

in: Recueil des premières oeuvres chrestiennes de
Nicolas de Digne, recueillis par Antoine de la
Forest.

Paris, 1600.

II. 2. c. Fordítás, próza:

- -

II. 2. d. Fordítás, verses:

- Le Digne, Nicolas - Arnoul, Jean

Meditation sur le speaulme 79. Qui regis Israël,
intende, &c, Extraite des Oeuvres chrestiennes de
feu Monsieur le Digne/.../et traduite en latin, vers.
pour vers par J/ean/ A/rnoul/, D/oyen/ d/e/ S/ens/.
Sens, 1614. Georges Nyverd.

II. 3. Bibliához kapcsolódó

II. 3. a. Eredeti, próza:

- Du Vair, Guillaume

Méditation sur l'oraison dominicale.

Méditations sur Job.

Méditations sur les lamentations de Jérémie.

Troyes, 1599.

Uj kiad. 1603, 1609, 1630.

II. 3. b. Eredeti, verses:

- Caze, Jean de

Méditations sur l'histoire de Job, mises en vers
par Jean de Caze.

Montpellier, 1608. Jean Gillet.

II. 3. c. Fordítás, próza:

- Capilla, Andrés - Gaultier, René

Méditations sur les Évangiles traduites par René
Gaultier.

Paris, 1601. Guillaume de la Noue.

II. 3. d. Fordítás, verses:

- -

II. 4. Egyéb

II. 4. a. Eredeti, próza:

- Benoist, René

Méditations catéchistiques utiles à toutes person-
nes dévotes.

Paris, 1582.

- Desportes, Philippe

Quelques prieres & meditations chrestiennes par
Philippe Des Portes, Abbé de Thiron.

Rouen, 1594. Raphael du Petit Val.

Uj kiad. 1598, 1601, 1604, 1606, 1607, 1608.

- Ciboule, Robert

Livre tres utile de sainte meditation de l'homme
sur soy mesme /.../, composé par /.../ Robert
Ciboule, nouvellement reveu /.../ par Pierre de
Febvre.

Uj kiad. Louvain, 1596. Antonius Maria Bergangne .
/1510/.

- Nerveze, Antoine de

Méditations tres devotes en forme de prieres.
Troisieme edition, revue et corrigée par l'auteur.
Paris, 1599. Antoine Du Breuil.

Uj kiad. 1601, 1603.

Meditations sur les mysteres de la Sepmaine
sainte, par Antoine de Nerveze.
Paris, 1601. Antoine Du Breuil.

Recueil des traictez spirituels de l'eloquent
Nerveze. /Le Jardin sacré de l'ame solitaire. Médi-
tations tres devotes en formes de prieres. L'exer-
cice devot de la courtisane repentie. Les Larmes et
martyre de S. Pierre. Meditations sur la Passion
de Jesus Christ. Meditations sur les Mysteres de
la Sepmaine Sainte./

Arras, 1605. Robert Maudhuy.

- Favre, Antoine

Les Meditations spirituelles de Antoine Favre.

K. n. 1612.

II. 4. b. Eredeti, verses:

- Badere, Baptiste - Dorron, Claude

Devotes meditations chrestiennes, sur la mort et
la Passion de Notre Seigneur Jesus Christ /.../

Extraictes de l'Ecriture sainte par M. C/laude/

Dorron /.../, et depuis mises en vers françois /.../
par Baptiste Badere Parisien.

Paris, 1588. Guyon Giffard.

- Pourrée, Denis

Les Divines elevations, discours et autres ouvrages,
contenant la retraite du monde, prieres et medi-
tations.

Rouen, 1595.

- Bouchet, René

Meditations svr la Passion par René Bouchet, sieur
d'Ambillou.

Paris, 1609. Robert Estienne.

II. 4. c. Fordítás, próza:

- Bernát, clairvaux-i, szent - Guytot, Jean

Les Méditations, les sermons de la mort et de la
Passion de Saint Bernard. Traduites par J/ean/

Guytot.

Paris, 1582.

- Guytot, Jean

Les Meditations des zelateurs de pieté, recueillies de plusieurs et divers livres des saints et anciens Peres /S. Augustin, S. Anselme, S. Bernard, S. Pierre Damien/. Avec autres meditations prises en la librairie Saint Victor lez Paris. Le tout mis en françois par Jean Guytot, Nivernois.

Paris, 1582.

Uj kiad. 1582 /1571/.

- Bonaventura, Szent. - G. R. C.

Le Pseaultier de Nostre Dame, composé par /.../ S. Bonaventure, avec un Symbole de la creance que devons avoir d'icelle vierge, plus une meditation de la Passion de Jesus-Christ/.../. Le tout mis en françois par C. R. C.

Paris, 1586. Claude Chappelet.

Uj kiad. 1616.

- Estella, Diego de - Chappuys, Gabriel

Meditations tres devotes de l'amour de Dieu, par Diego de Estella /.../ mises d'Hespagnol en François par Gabriel Chappuys.

Paris, 1586. Guillaume Chaudiere.

- Coster, Francisco de - Chappuys, Gabriel

Cinquante meditations de toute l'histoire de la Passion de Nostre Seigneur, traduites par G/abriel/

Chappys.

Anvers, 1587. Christian Plantin.

Uj kiad. 1587.

Cinquante meditations de la vie et louanges de la Vierge Marie. Avec sept Meditations sur le Cantique Salve Regina, transmis par G/abriel/ Chappuys. Anvers, 1590. Christian Plantin et Jean Moretus. Uj kiad. 1601.

- Bruno, Vincent - Du Sault, Philibert

Méditations sur les mystères de la Passion et Réssurrection. Traduites par Philibert du Sault. Douai, 1596. B. Bellère.

- Madrid, Alonso de - Chappuys, Gabriel

La Methode de servir Dieu divisee en trois parties /.../ Augmentée du Memorial de la vie de Jesus Christ: contenant sept belles Meditations pour tous les jours de la Semaine, transmis par G/abriel/ Chappuys. Douai, 1608.

- Péter, alcantarai, szent /Pedro d'Alcantara/ - Gaultier, René

Traité de l'oraison et méditation. Traduite par René Gaultier. Paris, 1606. veuve de la Noue. Uj kiad. 1613, 1628.

- Grenade, Luis de - Belleforest, François de
Traité de l'Oraison et Méditation. Traduite par
Belleforest.
Paris, 1608.
Uj kiad. 1612.
- La Puente, Luis de - Gaultier, René
Méditations des mystères de nostre Saincte Foy.
Traduites par René Gaultier.
Douai, 1609.
Uj kiad. 1611, 1613, 1621, 1622, 1625 stb.

II. 4. d. Fordítás, verses:

- Pseudo Augustinus /Jean de Fécamp/ + Tamisier, Pierre
Les Meditations de St. Augustin, traduites du
latin et mises en vers françois par Pierre Tamisier.
Lyon, 1587. Jean Pillehotte.

5.4 A meditáció-bibliográfia statisztikai feldolgozása:

	Protestáns		Katolikus	
	eredeti/ uj kiad.		eredeti/ uj kiad.	
1. <u>Pen. zsolt.</u>				
a. Ered. próza	9	10	2	5
b. Ered. vers.	0		5	0
c. Ford. próza	2		0	
d. Ford. vers	0		1	

2. Zsoltár

a. Ered. próza	3	1	0
b. Ered. vers	1		1
c. Ford. próza	0		0
d. Ford. vers	0		1

3. Biblia

a. Ered. próza	3		3	9
b. Ered. vers	1	1	1	
c. Ford. próza	2		1	
d. Ford. vers	0		0	

4. Egyéb

a. Ered. próza	4	1	7	10
b. Ered. vers	1	2	3	
c. Ford. próza	1		11	12
d. Ford. vers	0		11	
	27	15	37	36
	= 42		= 73	

5.5 A meditáció-bibliográfia statisztikai értékelése

Értékelésünkben e fejezetben pusztán a számokra szorítkoztunk, remélve, hogy a későbbi fejezetekben a meditáció formai-tartalmi elemzésével e számok mélyebb jelentést, háttérrel nyernek, tényekből, adatokból okozatokká válnak.

Vizsgált periódusunk ötven éve alatt, 1580-1630-ig összesen 64 meditációs művet sikerült összegyűjtenünk - új kiadásokkal együtt 115-öt. Ez a szám ilyen rövid idő alatt, e korban, különösen egy nem túl ismert műfaj esetében igen jelentős, műfaj-történetileg és irodalomszociológiailag egyaránt figyelemre méltó jelenség.

Felekezeti megoszlásukat nézve 27 (új kiadásokkal együtt 42) protestáns és 37 (új kiadásokkal együtt 73) katolikus munkát találunk, mely mindkét táborbeli népszerűségét bizonyítja.

Ha a műfajon belüli csoportosítást vizsgáljuk, első pillanatra szembeötlő, hogy míg jóval több a katolikus, mint a kálvinista meditáció, addig az egyes csoportokon belül ennek fordítottja is előfordul, a csoportokon belüli arányok eltolódást mutatnak. A 42 protestáns műből 26, vagyis 63 %, míg a 73 katolikusból 15, vagyis 21 % a zsoltármeditáció. Ha viszont a 4., a bibliai szöveghez kapcsolódó "egyéb" csoportot nézzük, ott ellenkező a helyzet, a protestánsoknál 8, tehát 20 %, míg a katolikusoknál 44, tehát 59 %-át adják az összes kiadásoknak.

A formai megoszlást tekintve - most már csak az első kiadások esetén - a 27 protestáns műből 24, tehát 88 % a próza, a próza aránya a katolikusoknál 24:37, vagyis 65 %. Még feltűnőbb a próza dominanciája az egyik, a verses forma népszerűsége a másik oldalon, ha csak a zsoltármeditációkat tekintjük, a kálvinistáknál így a próza százalékaránya 93 %-ra nő, míg a katolikusoknál 20 %-ra csökken.

Érdemes még megvizsgálni az összes művekben a fordítások (idegen nyelvű író franciára fordítása, vagy francia szerző művének egyéb nyelvre fordítása) megoszlását. A protestáns művek 93 %-át képezik az eredetiek, vagyis a 27 között 5 fordítást találunk. A katolikusoknál a fordítások száma sokkal jelentékenyebb, a 37-ből 15, tehát 40 %, a fordítás; főként spanyol - és főként jezsuita - (6), valamint olasz (3) szerzők meditációit ültették át franciára. A hagyományokhoz való visszanyulás is erősebben je-

lentkezik náluk, 1580 előtti munka fordítására, újra kiadására 8, míg a protestánsoknál csupán 2 példát találunk.

- □□ -

A meditáció történetének diakronikus leírása után a következő fejezetekben a XVI. század végén és a XVII. század eleje francia elmélkedéseinek vizsgálatával foglalkozunk. Mivel viszonylag rövid idő alatt íródott, egységes corpusról van szó, a történeti szempont helyett a szinkronikus elemzésre térünk át. Az általunk felállított tematikai csoportokon belül (zsol-tármeditáció - egyéb) vizsgálati sorrendünket a művek irodalmi tudatosságának és az individuum kifejeződésének foka határozza meg, noha természetesen figyelembe vesszük az időbeli fejlődést is, annál is inkább, mivel igen gyakran a kettő egybeesik.

Nem vállalkozhatunk a bibliográfiában felsorolt összes mű leírására, csupán az egyes fejlődési szinteket reprezentáló egy-egy meditáció bemutatására. E meditációk esetén sem lehet szándékunk mindenoldalú, részletes irodalmi elemzésüket adni, két fő szempontunk a sorrendet is meghatározó két fő kritérium lesz.

6. A kálvinista meditációk

6.1 Zsoltármeditációk. A kálvinista elmélkedés-irodalom tulajdonképpeni többségét a zsoltármeditációk képezik, itt alkotnak újat, ezért vizsgálódásunkat e vonulattal kezdjük.

6.1.1 La Roche Chandieu (1534-1594). A híres genfi lelkész, teológus és IV. Henrik híve, (aki így személyében köti össze a genfi és a navarrai udvar meditációs iskoláit) 1581-ben, Lausanne-ban mondja el meditációját a XXXII.(vulg.:XXXI.) psalmusról, mely 1583-ben Béza kötetében jelenik meg Genfben.

A XXXII. psalmus penitencia-zsoltár. La Roche Chandieu célja hasonló Bézához: a bűnbánat a témája, az új büntudat, bűnvalás illusztrációját adja prózai meditáció formájában, Dávid munkáját követve, ^{elbeszélésben} így körvonalazza ezt a programot:

"L'exemple donc de David nous est proposé en cest endroit pour l'ensuiure, et pour donner courage aux pecheurs, afin de recourir à la misericorde de Dieu /.../. la repentance de David /.../ nous doit encourager à nous desuelopper de nos pechez et à les chasser loing de nous/.../. C'est la raison pour laquelle i'ay mis en auant ces Meditations sur le Psalme XXXII. lequel, à la verité, n'est autre chose qu'un chant de Triomphe /.../. Et parce que ie desire que ce mien petit labour puisse seruir non seulement à moy, mais aussi aux autres." 108

A szolgálat, a tanítás tehát a feladat, ez szervezi a medi-

táció strukturáját, mely - didaktikus tartalma révén - közelebb áll Kálvin zsoltármagyarázatainak felépítéséhez vagy a prédikációhoz, mint a bézai szerkezethez.

A zsoltár első versszakát bevezető, argumentáció előzi meg: a konfesszió problémájának felvetése. Ágostonra hivatkozva fejti ki a már ismert toposzt, a meditációk kiindulópontját: *Nosce te ipsum*.

Akárcsak Kálvin, ő is hosszan magyarázza a bevezetőben a zsoltár címét, majd geneziséét. Ha összehasonlítjuk Kálvin vagy Béza ugyanehhez a zsoltárhoz írt argumentációjával,¹⁰⁹ láthatjuk, hogy Chandieu ugyanazzal a tárgyilagos objektivitással ír, mint Kálvin.

"...ce Psalme a esté composé par Daud, alors que par l'Esprit de Dieu il fut entierement persuadé du pardon de son adultere avec Bethsabée, et du meurtre que il avoit commis en la personne d'Uri. Apres donc avoir esté beaucoup travaillé du remors, et des esguillons continuels de sa conscience, ayant finalement embrassé la misericorde de Dieu, et par icelle vaincu et surmonté la force de son péché, alors il a senti une douce tranquillité en son ame."¹¹⁰

Ezt követően a szerkezetet a zsoltár versszakai tagolják. Sorra idézi a szövegből kiemelve a versszakokat, melyek mindegyikéhez több gondolatmenetet is kapcsol, egy-egy új gondolatot a sor újraidézésével választ el. E gondolatok messze vezetnek, egy zsoltár kapcsán a terjedelmes, 219 oldalas műben az egész kálvinista teológiai rendszert fellelhetjük (minden eredetiség nélkül) a középpontban a konfesszió kérdésével,

a katolikus tanok cáfolatával, egészen a zene és éneklés módjainak tárgyalásáig és a tánc helytelenítéséig.

Az eddig ismertetett forma egészen a kálvini magyarázatoké, ha itt Chandieu megállna, akkor a címet tévedésnek, műfaji bizonytalanságnak foghatnánk fel, s ki kellene zárni vizsgálódásunk sorából. Chandieu azonban tovább lép. Az egyes részegységekben a teológiai fejtegetések harmadik személyét mindig a "mi" váltja fel, az expozíció után a tanokat önmagára és a hívekre alkalmazza. Miként Béza, Chandieu is felfedezi a zsoltár közvetlenül hozzá, a protestánsokhoz, a korhoz szóló üzenetét, melyet magukra kell alkalmazni.

"Quant à nous, nous demeurons fermes en ceste doctrine que David nous enseigne quand il dit, estre bien-heureux, non pas ceux qui sont plongez et se baignent en leurs pechés: mais ceux ausquels les pechez sont pardonnez. Appliquons maintenant ceste doctrine à nous-mesmes: et pour cognoistre mieux quel bien c'est que la remission des pechez, considerons à bon escient la grandeur et l'enormité des nostres."¹¹¹

A személyhez szóló üzenetvétel mutatkozik meg ott is, mikor helyenként parafrázálja Dávid szavait, s itt megjelenik az egyes szám első személy, bár nem önmaga nevében beszél, hanem Dávid személyében.

"Comme s'il /David/ disoit: afin que vous entendiez mieux combien ce que ie vous ay dit est veritable, assauoir que ceux-la sont bien-heureux, qui ont assurance que leurs pechez leur sont pardonnez. Ie vous mettray en auant l'experience ce que i'en ay."¹¹²

Önmagáról, saját példájáról sohasem szól, mindig a protestánsok nevében, feloldódva a közösségben, de ezzel már meghaladja a pusztán teológiai értekezés szintjét. A meditáció során egyre inkább előtérbe kerül az üldözött közösség sorsa, a bibliai párhuzamokat felváltja a közvetlenül korról vallás, az értekezés hangja is szenvedélyesebbé válik.

"Qu'attendons nous plus? purquoy ne recourons-nous à la priere en ces temps qui sont si calamiteux et miserables? Les pauvres Eglises en la pluspart du monde sont renuersees, les fideles chassez de leurs pays, priuez de leurs biens, et presque accablez d'afflictions et miseres. Pourons-nous voir pleurer les autres, sans que nos larmes facent compagnie aux leurs?"¹¹³

A penitencia-zsoltárok általi bűnvallás szükségességének, az általános teológiai okokon túl, egy aktuálisabb motivációját is adja: ezek az önvizsgálatok, az isteni segítség kérésével fegyverré válnak a hugenották harcaiban.

"Que faut-il donc faire en telles necessitez? il faut ouir l'enseignement de David, et par assiduelles et ardentés prieres recourir à la protection de Dieu, qui nous sera comme l'arche de Noé."¹¹⁴

La Roche Chandieu műve jól reprezentálja a Kálvin és Béza közti átmenetet, a kettő között helyezkedik el. Nem tekinthető még valódi meditációnak a bézai értelemben, de már valamivel más, több mint teológiai értekezés. Számára a meditáció nem irodalom, ilyen törekvései egyáltalán nincsenek, "stilusa" a száraz okfejtéseké. Példázza, hogy az Institutió nevelkedett protestánsoknak, noha Béza meditációi már hatnak, nem ment

egyszerre az elszakadás, a szűk keretek közé szorító kálvini puritanizmus meghaladása

6.1.2 Meditáció a CXXX. zsoltárról. Jérôme Haultin 1594-ben két névtelen kálvinista próza-meditációt adott ki a CI. és a CXXX. bűnbánó zsoltárokról - mindkettőt a királynak ajánlja már a címben.

Szándékairól, a megírás okáról így vall a bevezető részben az ismeretlen szerző:

"Seignevr, ie me suis mis à considerer profondement ce siecle, la condition des tiens en iceluy. Ie n'y voy que precipices ou abysmes; sepulchres et morts de tous costez. Les orages des aduersitez vn temps, nous ont monté iusques à l'ame: les vents aujordhuy de ces prosperitez, nous menacent d'aduersitez: Vn abisme conuie à nous passer dessus, à nous destruire. Mon Ame, ay-ie dit, en ces extremitiez, Que ferons nous? Ceux qui nous aymoyent sont affadis, ont honte de nous voir, Ceux qui nous hayoyent; et sans subiect; croissent de fiel, d'autorité, de nombre. Mon Ame, resoluons nous en ces anxietez. Nous aurons recours à l'Éternel; au Tout puissant."¹¹⁵ Ha figyelembe vesszük a kiadás dátumát, egy évvel IV. Henrik áttérése után, s a királynak szóló ajánlást, a nyomoruság és szerencsétlenség leírásának általános formulái konkréttá válnak számunkra: Henrik hugenottáinak panasza ez, kiknek az elmúlt idők viharai után a győzelem is csak fenyegettetést hozott, saját vezérük mellőzi őket s pártolja a régi ellenségeket. Az ő nevükben fordul Istenhez segítségért a szándékosan névtelenül maradt

elmélkedő.

Ez a meditáció már teljes egészében a bézai modell realizációja. Szerkezete hasonló, a zsoltárhoz írt rövid bevezető után követi az egyes versszakok sorrendjét (Bézánál sokkal szorosabban, mintegy nem mervén oly mértékben elszakadni a vezető fonáltól), a versszakokat szó szerint, a szövegből tipográfiaailag is kiemelve idézi, a gondolatmenetet néhol fohászok szakítják meg, végül záró imával fejeződik be. A formai jegyeken túl közös a kollektív imák közösségi hangja: "én" és "mi" egyenlő értékű.

A zsoltár a megírás idejének aktuális politikai mondanivalójával telítődik, ötvöződve a bibliai kontextussal. A bűnvallás értelme - egyéné és közösségé - ugyanaz, mint Bézánál vagy La Roche Chandieu-nél: fegyver; nemcsak a bűnösnek hozza a kegyelmet, hanem a hugenották győzelmét is jelenti majd.

A meditáció menete, mint mondtuk, a zsoltárt követi. Először a bűn és a nyomor mélyeiről kiált. Majd kéri, várja a kegyelmet, mely egyre késik, ezzel mintegy a hugenották Henrik rekatolizálása utáni tanácstalanságát érzékelteti, szépen bontva ki a zsoltár virrasztás képét, a fény-árnyék kontrasztjával, a homályban való várakozással jelenítve meg helyzetüket.

"Car la nuit est passée, le iour s'approche. Plus de nuicts, et plus d'obscurité il s'est passé es siecle precedens, tant tenebreux; tant noirciz d'ignorance; et plus prez est le iour. Patiemment derechef; Car il ne peut plus tarder; C'est la dernière veille; Ia l'Estoille du matin, nous dit l'Apostre; /.../ veillez et priez, dit le Seigneur; Car vous ne sçaez l'heure.

Et c'est sur le pinct du iour, que le sommeil nous tente; Que le plus souuent aussi l'Ennemy vient. /.../ Que la sentinelle est asseuree, l'ayant veu tant de fois, que le iour renaistra sans faillir à son heure; encor qu'ordinairement le Ciel brunisse: que les brouillatz s'espaississent quand il vient; Parce, dit le Prophete; que l'Alliance du Seigneur avec l'Eglise, avec ses fidelles, est inuiolable."¹¹⁶

A befejezés közeledtével oszlik a bizonytalanság, a kegyelem érzete egyre bizonyosabbá válik, hiszen a névtelen író üzenete a biztatás, vigasz, a hit és erő tartása a közösségben. "Et nous donnera tout cela; parce que nous sommes siens; parce qu'eternellement il nous a ayez, nous a racheptez; nous a lauez; en celuy qui est et qui estoit, et qui est à venir, Iesus nostre Seigneur, sa parole Eternelle; Lyon de Iuda pour desconfir ses Ennemis; mais pour nous sauuer; l'Agneau de Dieu, occis, et inmolé dez et auant la fondation du Monde. A luy avec le Pere soit honneur et gloire ez Siecles des Siecles. Amen. FIN."¹¹⁷

A lírai elem dominanciája, érzelmi fűtöttség, belső hitel és átéltség jellemzi a stílust, nem érvelő fejtegetések. Viszonylag kevés a költői kép, de magas stíluszintet képvisel, gazdag retorikai fogásokban, a kérdések, a halmozás a legkarakterisztikusabbak. Kevesebb viszont az ellentét, paradoxon, hiszen a kételyek, a kétségbeesés fokozása helyett a vigasznyújtás, a reménykedés a cél.

A CXXX. psalmusról való elmélkedés érdekesen építi tovább a bézai modellt. Az individualitás még ugyanazon közösségi

szintjén áll, de hogy a minta 6 oldala helyett 47 oldal a terjedelme, már nem csupán mennyiségi különbséget jelez, a zsoltár a századvég problémáival, aktuális mondanivalóival telítődik, mutatva a műfaj flexibilitását, a továbbbővítés újabb lehetőségét, egy fejlődési irányt.

6.1.3 Duplessis Mornay, Philippe de (1549-1623). Az előkelő katolikus családból származó, kálvinistává lett teológus, IV. Henrik leghűbb és legkövetkezetesebb tanácsadója, minisztere (ki épp emiatt lett élete végén kegyvesztett), a puritánságáról és szigorú erkölceiről híres író, a navarrai akadémia tagja, ugyanazt a funkciót töltötte be a hugenották táborában, mint Béza Genfben, "a hugenották pápája" néven tisztelték. Terjedelmes munkásságában a meditációk jelentős szerepet kaptak, Béza kötete után 3 évvel jelenteti meg a műfajilag és eszmeileg egyaránt előfutárnak tekintett Savonarola elmélkedéseit, mintegy a műfajt hagyományokba ágyazva és létjogosultságát igazolón, majd 1586-ban már saját próza-meditációival jelentkezik, melyek számát az évek során megjelenő új kiadásokban bőviti.

Meditációi a bézai modellt követik, de újabb és újabb funkcióval gazdagodnak. A CI. zsoltár Henriknek szánt erkölcsi és politikai értekezéssé alakul a keresztény király kötelességeiről, máskor fia halálán érzett személyes fájdalma tör elő a Példabeszédek. III. könyve 41. és 42. szakaszához írt elmélkedésekben, mellyel egyébként a zsoltárokon túl a Biblia más részeit is bekapcsolja a műfaj tartományába. A szerepgazdagodáson kívül az intellektuális elem aránya nő az eredeti modell-

hez képest, a gondolati tartalom, üzenet azonban nem didaktizisba hajló, hanem individuális reflexió - ez Mornay meditációinak legfőbb tartalmi és egyben nyelvi jellemzője.

1586-ban megjelent műve Henrik hugának, Catherine-nak szóló ajánlásában ő is ugyanazt a toposzt fejti ki, melyet már eddig is láttunk és még látunk majd: a kor nyomorúságai készítették az írásra, de - védekezik ügyes szójátékokkal irt "szép" nyelven" - a szép nyelvezetnek nincs létjogosultsága a szörnyű időkben, írásának célja nem a tetszés, hanem a szolgálat.

"Madame. Je vous donne, puis qu'il vous plaist, mes Meditations, si donner je puis chose qui naist en vostre champs, et qui ne peut estre que vostre. N'y cherchez Madame, ni vn ordre, ni ni vn beau langage. L'ordre, et le langage viennent du loisir et du plaisir: et l'vn m'est osté par vos affaires, l'autre par les douleurs de ce temps, qui pleurent plustost qu'elles ne parlent. A ceux qui sont à leur aise appartient de composer des liures; A moy proprement de composer mon esprit contre les mutations du temps: A ceux qui ont du plaisir, de se plaire en leur langage. A moy, mon langage ne me plaist qu'à me desplaire, si ce n'est Madame, qu'en ces Meditations, je vous aye peu plaire, peut estre en me desplaisant. Vn temps reuiendra, que je feray chose, Dieu aidant, qui vous puisse agréer dauantage, vn air plus serain, vne mer plus calme, qui composera tous nos esprits."¹¹⁸

Akércsak Béza, Mornay is egy magasrangu személynek (hölgynek) ajánlja művét, nem hiu irodalmi babérokra pályázva, hanem mert annak "megnyerte tetszését". Ez az attitűd is ismét-

lődő toposszá válik majd a protestáns meditációk bevezetéseiben.

Az átlag 30 oldal terjedelmű darabok szerkezete megegyezik az eddig elemzettekével: az általánosabb filozófiai gondolatot tartalmazó bevezető rész a zsoltár első versszakához vezet, további szervező, a ritmust adó elemet szintén az egyes versszakok kiemelt idézetei adják, talán szerveesebben épülve be a szövegbe, mint az eddigiek /Béza kivételével, kinél annyira egybeolvadt, hogy alig észrevehető/, minden esetben az előző gondolatok konkluziójaként a következő kiindulópontjaként szerepelnek. Helyenként fohászok épülnek be, majd dicsőítéssel zárul.

Az írások mind a bűnbánat témájának variációi, szenvedélyesebb vagy gondolatibb megközelítései, személyes önvizsgálatok és saját reflexiói - összhangban a kálvinista teológiával. Egyszerre szól Dávid és saját nevében, akárcsak Béza. Figyeljük meg, hogyan változik Chandieu-höz képest az átképzeléses előadásmód,¹¹⁹ mikor Dávidhoz hasonlítja magát. Chandieu Dávid szavait idézve használja az egyes szám első személyt, Mornay-nál azonosul a kettő a lírai énben.

"O Eternel, je t'exalteray, qui m'as retiré, qui n'as point donné ioye à mes ennemis de moy." (Ps.XXX.2.)

Car, Seigneur, David en eut-il jamais plus d'occasion que moy? Moy, que tu as tant de fois retiré de la mort? Moy que tu as arraché visiblement des mains, cent fois de mes ennemis, cent fois des tiens?"¹²⁰

"Seigneur, je me represente ici ton seruiteur David, l'homme

selon ton coeur: et moy poure auorton, que diray-je, au
prix?¹²¹

Programja, meditációinak célja az önvizsgálat, konfesszió,
s ezáltal eljutni az isteni kegyelemhez, mindez Isten dicsőí-
tésére - ezt az utat járja be valamennyiben.

"...nostre Dieu, que tout ce qui est en nous, et de nous,
de coeur, de voix, de mouuement, te medite, te loue, te serue:
et non pour quelques jours, ains pour longs ans."¹²²

"A toy, mon Seigneur, si je la confesse, je suis quitte: autre
monnoye, autre reparation ne demandes-tu de nous, qv'vne vraye
confession. Bien heureux donc n'est pas icy le Stoïque, qui
envain s'efforce de renger /!/ ses passions au ton de la rai-
son, raison plus hors de ton que ses passions mesmes /.../
Mais heureux Daudid, qui te confesse sa faute, qui s'espand en
pleurs deuant ta face, qui entonne vn Miserêre entre-rompu de
sanglots, baigné de pleurs..."¹²³

Mornay meditációinak lírai töltése, feszültsége nem egyen-
letes. A bűn problémáin elmélkedve, a XXXII. psalmusról hig-
gadtan, az értelemhez szólóan ír, míg a VI. zsoltárban he-
lyenként személyesebb, indulatosabb a hangja, mint Bézáé.
(Béza írása mégis költőibb, nagy előnye tömörsége és a költői
képek, melyek drámaiságot és kifejező erőt kölcsönöznek neki).

Ez a meditáció a VI. zsoltárról egyetlen hatalmas lendü-
let. A retorikát mesterien alkalmazva a halmozódó kérdések,
vitatkozó kérések, felszólítások, felkiáltások, a sok ige,
rövid mondatok nyugtalanná, mozgalmassá, magával ragadóvá te-
szik stílusát. A bűnök vallása itt is általánosan ismétlődő

toposzokból áll, konvencionális, de helyét inkább a kérés, a kegyelem kérlelése, ostromlása váltja fel.

"Seigneur, à qui puls /! / à propos conuiendra ce propos qu'à moy, qu'à moy, que tu poursuis et en la chair, et jusqu'aux os? qu'à moy, que tu as mis en bute à tes sagettes? sagettes teintes de fiel, et de douleur! Tu sais combien je t'ay prié et tu n'ois goutte. Tu ois: mais non, hélas! pour moy. Seigneur, que puis-je donc plus dire? Certes: mais escoute au moins à ceste fois.

'Seigneur, ne me repren point en ta fureur, et ne me corrige point en ton ire.' (Ps. VI. 1.)

Le ne demande pas, Seigneur, que tu ne me reprennes point, Ia n'aduienne. Ceux que tu ne reprens point, sont ceux que tu ne daignes amender: ceux desquels tu n'as cure, ceux que tu desauoues pour tes enfans. Et que seruiroyent tes leçons, si tu ne reprenois? tes reprehensions, Seigneur, en la dureté de nostre coeur, si tu ne prenois quelquesfois la vergne? Mais, Seigneur, chastie-moy en tes miséricordes, et non en ton ire: en ta benignité, et non en ta fureur."¹²⁴

A kegyelem bizonyossága Mornaynál sem olyan gyors váltás-ként jelentkezik, mint a zsoltárban, Isten és ember közti szakadékot Krisztus hivatott átívelni. Az Istenhez intézett magányosan induló kérdéssorozat szinte dialógussá, mindenesetre meghallott szavakká válik az elmélkedés által, a lélek közel került Istenhez.

A kegyelem bizonyosságában nem az ellenségen vesz elégtételt, helyette előbbi nyugtalanságáért, türelmetlenségéért,

vezekel, a lendület megtörik, békébe, nyugvásba hajlik, majd dicsőítéssel zárul.¹²⁵

Mornay nyelve adekvát és visszafogott, intellektuális tartalommal, mely még ezt az indulatos, érzelmileg fűtött meditációt is áthatja. Stiluseszménye, akárcsak Kálviné, a Biblia, mely mindenkihez, a legegyszerűbbekhez is szól.

"...car celle qui est ordonnée pour tous indifferemment, doit estre comme une viande ordinaire; ou pour mieux dire, comme un pain commun accomodé au goust et au palais de tous."¹²⁶

A tanítás pózát levetkező magányos reflexió főként az értelemre hat, elvont marad. Mornaynál legfeljebb hasonlatokat találunk, valódi költői képet egyet sem, a konkrét, érzéki példák helyett csakis teológiai érveket. Ez a magányos monológ azonban feszültté, mozgalmassá válik az alakzatok, szójátékok, a fogalmazás kimért tisztasága és bonyolultsága által, néhol alig követhetően.

"...donne-lui sentiment de ses fautes, et non de ses peines: Au moins, Seigneur, de ses fautes, par ses peines. Mais, Seigneur, qu'elle soitdouleureuse, et non troublée: douleureuse, en la conoissance de son peché, non troublée, ains consolée en l'assurance de tes misericordes. Car tes afflictions, Seigneur, s'appellent visites de nostre ame: et les visites sont de l'ami à l'ami, du Medecin au malade."¹²⁷

Duplessis Mornay művészi meditációi Béza modelljének közvetlen folytatódását, "a klasszikusnak számító nagyok": Agrippa d'Aubigné és Jean de Sponde közvetlen elődjét jelentik már.

6.1.4 Pierre Pelisson (? - ?). Mornay egyik meditációs kötetében jelent meg Pierre Pelisson elmélkedése a CXXVII. zsoltárról, ugyanabban, mely a Simon Goulart által fordított Savonarola-zsoltármeditációkat is tartalmazta. Mornay saját művét így nemcsak egy hagyomány, de egy kortárs iskola részeként is tüntette fel. Pelisson, aki a kis pau-i akadémia tagja volt, s Mornay, Sponde barátja, híressé d'Aubigné egy leveléből lett, ki az "erudíció szörnye"-ként¹²⁸ jellemezte.

Ez a jellemzés igen találó meditációjára is, melyet csak azért említünk, mert egy újabb példáját jelenti a bézai modell elterjedésének - nem penitencia-zsoltárra alkalmazva. Ugyanaz a formai felépítése, gondolatmenete, s ha nem is penitencia zsoltárt választ, a pesszimistán, komoran látott világban egyetlen menekvés az isteni kegyelembe vetett hit. De míg Mornay lendületes sorai erőt sugároznak, Pelisson tulzó retorikája üres, mesterkéltséges, személyes hitel nélküli - csak formájában sajátította el a meditáció műfaját, inkább karikatúrája annak.¹²⁹

...□□...

Ugy véljük, a bézai modell hatásvizsgálatára, a fejlődés állomásainak érzékeltetésére e néhány kiragadott példa elegendő volt, ha nem is nyújthatott teljes képet, a továbbiakkal csak újabb ismétlésekbe bocsátkoznánk.

Hová vezet ez a fejlődés, hogyan teljesül ki a protestáns meditáció? Hogy valóban magas irodalmi-művészi szintet ért el a XVI. század végére, jelentős és elismert műfajjá nőtte ki magát, fontos szerepet töltött be a protestáns költészetben,

arra Agrippa d'Aubigné és Jean de Sponde meditációi méltó bizonyítékok. Melyikükben lássuk a fejlődés csúcát? Két fő elemzési szempontunk figyelembe vételével: melyikük^{nel} éri el a meditáció a személyesség és irodalmi tudatosság magasabb szintjét? A szakirodalom e tekintetben két pártra oszlik. Henri Weber, d'Aubigné összes műveinek sajtó alá rendezője¹³⁰ d'Aubignének adja az elsőbbséget, Sponde művében csak részletszépségeket ismerve el,¹³¹ Eugénie Droz még szinte ennyit sem, merő udvarlási gesztusnak tartja Sponde meditációit.¹³² Alan Boase viszont, Jean de Sponde kutatója és meditációinak sajtó alá rendezője, d'Aubigné-t látja túl didaktikusnak, ki Sponde számára legfeljebb használható kiindulás lehetett.¹³³ Ha árnyaltabban és kevésbé elfogultan is, de Sponde elsőbbsége mellett foglal állást Jeanneret.¹³⁴ A kérdés eldöntése nehéz, talán nem is szükséges. Viszont érdekesen világítja meg a vita a különféle olvasatok lehetőségét, melynek fő oka, mint majd látni fogjuk, e meditációk költői "én"-jének rendkívüli összetettsége, bonyolultsága.

Az elsőbbség eldöntése helyett célszerűbb Sponde és d'Aubigné meditációit együtt elkülöníteni az eddigiektől, hiszen mindkettőben ugyanaz a változás zajlik le a bézai modell folytatásán belül az előzőekhez képest: elsősorban esztétikai értékek hordozóivá válnak, az egyéb üzenetek (politikai, vallási) ezen keresztül jutnak kifejezésre. Lukács György szavaival élve e meditációk az evilágiságban teljesülnek be, nem a tulvilágon akarják elérni ezt a tökélyt.

Az irodalmi önértékűséggel együtt éri el mindkettő az indi-

vidualizáció magas szintjét, de ez a folyamat különbözőképpen zajlik le a két alkotó esetében, ezért különbözőek meditációik is. Mindkettő hugenotta, Navarrai Henrik híve, a vallásháborúk korában lehetetlen volt állást nem foglalni, tehát tágabb értelemben mindkettő elkötelezett. Ez nem azt jelenti, hogy a hugenották vagy kálvinisták személytelen szócsövévé válnak, nem valaki szól itt a közösségből, hanem az egyén tudatosan teszi magáévá az ügyet, azonosul vele.

D'Aubignénál az "én" harmonikusan, természetesen és magától értetődően kapcsolódik a "mi"-hez, moi és nous (=hugenották) közel azonos ritmusban váltja egymást meditációiban. D'Aubigné hite rendithetetlen és biztos, hitvallása kijelentés.

Sponde meditációiban az egyén teljesen magára hagyatott, közösséghez kapcsolódása távolról sem olyan zavartalan, az erős szándékoltság, a kapcsolat létrehozására irányuló akarat a viszony problematikusságát takarja. Egyes szám első személyben íródnak meditációi, s ha a "nous" néhol meg is jelenik, ez nem a hugenották, a protestáns hívek közösségét jelenti legtöbbször (ezekre a távolító, 3. személyű "ton Église", "ton peuple" megjelölést használja, vagy a szintén távolságteremtő "vous" megszólítást), hanem az egyetemes embert, ezért sokkal gyakoribb a "nous" alaknál a "l'homme" alany. Sponde kedvelt próféta szerepe is magányosságot tükröz. Az ő hite kételyekkel teli, küzdenie kell érte. Mivel nem olyan magától értetődő, eléréséhez az emberiség nagy kérdéseit kell újra végiggondolnia, ezért szélesebb gondolati skálájára, ezért indítja mélyebből a problémafelvetéseket, mint d'Aubigné. Ezért halvá-

nyulhat a "társadalmi megbizatos határozottsága", s ezáltal szabadabban, önállóbban értelmeződhetnek a vallás kérdései, nagyobb az esztétikai mozgástere.

Sponde és d'Aubigné meditációiban nem praktikizmus és l'art pour l'art két hamis végletét akarjuk szembeállítani, e két véglettel azonosítani őket, s valamelyiknek adni az elsőbbséget. Ha mégis Sponde művés elemezzük a kálvinisták meditációk fejlődési vonalának végén, azért van, mert ez a megszenvedett, kiküzdött hűség izgalmasabb, nagyobb lírai feszültséget hordoz számunkra, mint a kétely nélküli.¹³⁵

6.1.5 Agrippa d'Aubigné (1552-1630). D'Aubigné, az elkötelezett költő-katona, következetes és harcos hugenotta meditációt 1588-ban kezdte írni, ekkor keletkezett az első az LI. zsoltárról, de csak 1630-ban, halála évében jelentek meg - megkésve, aktualitásukat veszve, akárcsak főműve, a "Les Tragiques". Mindkettőre illik Jacques Morel jellemzése: "De a mű akkor jelent meg, amikor a múlt század utolsó negyedének harcos protestáns szellemét nem is értették már, vagy nem volt többé elfogadott. A könyv husz évet késett, és mindaz, amit oly erővel igenelt, már meghazudtolódott. Ahelyett, hogy a jó párt harcosainak ünnepélyes figyelmeztetése lett volna, inkább egy megváltoztathatatlan bukásra emlékeztetett."¹³⁶

Mindaz, amit a meditációk megírásának okáról mond d'Aubigné az előszóban, s ami akutális volt még a századfordulón: a kor silánysága (mint az eddigi meditációkban látott toposz), a kor nyomorusága, bajai már túlhaladott, öreges értetlenkedésnek tűnik, navarrai Henrik s a barátok, kiknek nevében ír, már rég

halottak, a bibliához visszatérő stiluseszmény hangoztatása is a letűnt századot idézi, hiszen hat év múlva már Corneille Cidje lát napvilágot.¹³⁷

Jelentőségre akkor tesz szert a mű, ha a keletkezés idején, az 1580-90-es évekbe helyezve vizsgáljuk, így nézve virágzó iskolához kapcsolódik.

D'Aubigné tudatosan nyult vissza Béza meditációihoz, számos szövegrészét ülteti át változtatás nélkül, de képeit, témáit tovább gazdagítja, színezi. Így válik például Béza szofista okoskodóra hasonlító ördöge d'Aubignénál ezerarcu Proteusz, szörnyű krokodillá, vérző fogu farkassá.

Formailag is az eddig vizsgáltak közül ő a leghűbb Bézához, levetkőzve immár teljesen az ágostoni-kálvini kommentárok befolyását, nem idézi egyenként a zsoltár sorait, ezek legfeljebb parafrázisukban tűnnek fel helyenként, így nagyobb önállóságra tesz szert. A zsoltár teljes szövegét a meditáció előtt közli, melyhez még "alkalom és indoklás" - "Occasion et argument"- járul, ahol pontosan megnevezi az írás okát és körülményeit, a címzetteket.

Ezek az alkalmak igen különbözők: Henrik nevében ír bűnbánó könyörgést (LI.ps.), a trónörökös keresztelésekor a békéről (CXXXIII.ps.). Barátja vigasztalására (LXXIII.ps.), barátja halálakor (XVI.ps.), s önnön nevében, felesége halálára (LXXXVIII.ps.).

Már a témák felsorolása jelzi, mennyire kitágult d'Aubignénál a meditáció funkciója, mennyire aktualizálódik. Míg Béza "zsoltárai" beilleszthetők lennének a Bibliába, addig d'Aubigné

korhoz szóló, expliciten kifejtett célzásaiból a kutatás pontosan meg tudja állapítani a történelmi, illetve magánéleti eseményt, időpontot, mely ihletője volt.

"D'Aubignéval a meditáció politikai gondokkal telítődik"¹³⁸ - írja Henri Weber. Ugyanezt állapítja meg Francis Higman majd Sponde-ról.¹³⁹ Az elsőbbség megintcsak vitatott, de akármelyiküké is, mindenesetre a lépés 1588-ban történik, a coutras-i csata, a protestánsok első jelentős győzelme után, mikor a felkent király, III. Henrik hatalma már szinte névleges, az ország uralma a Liga és a protestánsok kezén oszlik meg, a hugenották nagyobb politikai szerephez jutottak, mint addig bármikor.

D'Aubigné meditációiban a királynak szánt tanításokon, leckéken túl is valóban nagy részt kap a politika és történelem, egyik fő témája Isten jelenléte az emberiség történetében, melyet Kálvinhoz hasonlóan lát.¹⁴⁰

Számára is - ahogy Jacques Morel megállapítja - a történelem jók és gonoszak örök harca Isten előtt, isteni beavatkozásokkal és gondviseléssel. Csak éppen e korban nagyobb az ember felelőssége, minthogy az igazság immár megvilágosodott, s eljövetele közel van, "Dieu 'marche à la vengeance et non plus au secours'".¹⁴¹

A meditációk legtöbbször Henriknek szól, s rajta keresztül a hugenották táborának. D'Aubignénél az egyéni alkotás alárendlődik az ügy szolgálatának, ebből következően gyakran külső szemlélőként jelenik meg - megélés, részvétel helyett magyaráz. A meditációk "én"-jének kérdése azonban nem ilyen egyszerű. A

A mondatok bonyolult hangszerelésében, bibliai nyelvén és szimbólumain át egyszerre szól Dávid, Navarrai Henrik, a hugenották közössége és a költő maga, ezek összessége adja a lírai ént. Ki mondja például ezeket a sorokat?

"Tu scais, Seigneur, quels orages ont passé sur ma teste
dés mon enfance, où j'ai esté comme mort parmi les vivans,
où j'ai vescu comme transi parmi les morts /.../ Ma vie a esté
condamnee en mes tendres ans, et quand j'ai esté sur le sueil
de la geole pour marcher au buscher, tu as retiré mon ame du
feu des hommes pour l'embraser du tien. Tu l'as fortifiée
contre toute sorte d'accidents, tu l'as retirée des naufrages, du
du precipice, de l'horreur des batailles, et quelquesfois d'
entre les corps estendus..."¹⁴²

Dávid, Henrik, d'Aubigné vagy a Bertalan éjt megélt bármely hugenotta vallomása lehet e néhány sor, ezért lehetséges olyan sokféle olvasat, értelmezés. A közös sors, a közös fenyegetettség, szorongás, megpróbáltatás szűrődik le költőileg lényegesként a meditációkban.

Természetesen találunk személyesebb, "megfejtetőbb" részeket is, pl. a felesége halálára irt megrendítő meditációban, de itt sem a konkrétum a fontos, nem ettől válik számunkra érdekessé, hanem "a gyász" személyes hitelű, megrázó költészetéből.¹⁴³ D'Aubigné még itt is fegyelmezett marad, nem vádol, kérdez, nincs kételye a gondviselésben. A lázadás hangja helyett a szenvedés kiáltása jellemzi. Kiáltás egy ellentétekkel terhes külső-belső világban, ez az ellentmondásos világkép egyben az eddig vizsgált meditációk valamennyiének egyik fő

jellemzője.

D'Aubigné első meditációját az LI. psalmusról, a házasságtörés, bűnös szerelem konfessziójáról írta, ez a zsoltár még a penitencia zsoltárok között is a "legdivatosabb", legtöbbször felhasznált volt a korban.

"Occasion et argument: Sur une repentance que fit le Roi, estant Roi de Navarra à La Rochelle, l'auteur lui fit present de cette meditation, laquelle fut lors très bien receue, et plusieurs fois prononcee par Sa Majesté, avec toutes les contenance d'un coeur contrit et repentant."¹⁴⁴ Amint ezt megtudjuk az argumentációból, a meditáció Navarrai Henrik nyilvános bűnbánatára született, melyet miniszterei előtt tartott 1588 decemberében. A miniszterek szemére hányták a katolikusoknak adott ajándékait és főleg a szerelmeire pazarolt pénzeket, kicsapongó életmódját.

A meditáció önvizsgálattal, a gonosz csábításának felismerésével, megjelenítő leírásával kezdődik.¹⁴⁵ A gyötrő önvád, végtelen alázatu konfesszió általános fordulatai mögött a konkrét, Henriknek szegezett vádpontok is feltűnnek, bár igen burkolt megfogalmazásban (kényes feladat lehetett ez d'Aubigné számára).

"L'ingenieux Daemon (qui se fait tenir pour Dieu et se fait peindre en enfant chez le Payens)¹⁴⁶ m'ayant desguisé le nom de mon forfait, l'adultere en amour, l'homicide en hardi, et le traistre en habile, m'a conduit de degré en degré à l'extrémité de toutes meschancetés. Il m'a enflammé de trop d'amour d'autrui, et de celui de moi mesme, me faisant meriter par tel moyen la haine de tous et celle de moi mesme."¹⁴⁷

A gondolatmenet ugyanaz, mint az eddig vizsgált bűnbánó meditációké, a bűnös eljut a kétségbeesés határára, ahol az Isten ostromló kérdéssorozat (mely ismét már szinte hagyományosnak mondható rész) az ember erőtlenségét, erőfeszítéseinek, jónak vélt cselekedeteinek hiábavalóságát fejezi ki.

"Tu t'en serviras à convertir ce que j'aurai perverti; de la mesme main qui m'a tiré du parc au palais, qui de berger m'a fait Roi, qui m'a eslevé de la boue pour me colloquer aux honneurs, qui de la conduite des brebis m'a promu à celle des peuples, voire d'Israël, de cette main tu me fais pescheur prescheur et pescheur d'hommes. Mutation plus miraculeuse que la premiere, puis que tu me prends aux cachots des criminels de mort, et comme dans la fosse de l'Enfer, pour m'employer au mystere de vie et aux thresors du Royaume des Cieux."¹⁴⁸

De ha mindezt Dávid-Henrik mondta, s valóban csak az ő szájába adva értelmezhető, akkor hogyan beszél a királyról harmadik szegélyben néhány bekezdéssel később a meditáció "én"-je? Itt újból a lírai én összetettségének problémájába ütközünk.

"C'est cette main qui fait tant de merveilles sans peine, qui abbat du throsne les orgueilleux et tire de la boue la pauvre gisant sur terre /.../ et de mesme tire un Joseph de la prison pour lui donner en main les resnes d'un Royaume, /.../ A quoi nous attacherons les exemples de Henri quatriesme en France, et en Angleterre d'Elizabeth."¹⁴⁹

A zsoltár utolsó két versszaka Jeruzsálem ujjaépítését kéri Istentől, hozzátoldva Dávid könyörgéséhez. D'Aubignénál

ez a befejező rész sokkal nagyobb szerephez jut, mint a zsoltárban: az egész meditáció kétharmadát teszi ki. Az egyén bűbnátana arra szolgált, hogy megtisztultan immár a választott népért könyöröghessen. "Desjà je sens le courage d'un exaucé, pour après t'avoir invoqué pour moi mesme, t'ose prier pour ta Sion."¹⁵⁰

A 12 oldalas meditációban a "je" vagy "moi" alak 159-szer fordul elő, ebben a befejező részben, mely tulajdonképpen a második nagy egységgé nővi ki magát, mindössze 6-szor. A "nous" vagy az ezzel d'Aubignénál teljesen egyenértékű "ton peuple, ta Sion, ton Église" alakok az egész meditációban 102-szer jelentkeznek, s ebben a második részben egyeduralkodóvá válnak 80-szoros előfordulásukkal. Érdekes még megfigyelni, hogy míg az "én" a második nagy egységben szinte teljesen eltűnik, feloldódik, a "mi" az első részben is jelen volt, az "én" gondolatai mögött, azzal együtt.

D'Aubigné műve már nem a teológusé, de nem is a politikusé. Nem vallási vagy politikai eszmék közvetlen szócsöve, ezek a mű egészén át jutnak kifejezésre. Tudatos stilusművész volt, hangját maga választotta meg. Így jellemzi Jacques Morel a "Tra-giques" stilusszintjeit az előszó utmutatásai alapján: "...le livre des Miseres /.../ est d'un 'style bas et tragiques'; les deux suivantes, Princes et Chambres dorée /.../ requierent un 'style moyen mais satyrique en quelque façon' en passant de Feux aux Fers /.../ on quitte un "style tragicque moyen' pour un 'style tracgique eslevé, plus poétic et plus hardi'; les chants théologiques des Vengeances et du Jugement sont d'un 'style eslevé, tragique'."¹⁵¹

Michael Jeanneret is hasonló megfigyelésre jut: ¹⁵² d'Aubigné-nak több, tudatosan választott stilusát különböztethetjük meg. Zsoltárparafrázisai például két nagy csoportra oszlanak: egyszerű, az eredetit alig bővítő, csupán közérthetőségre törekvő, puritán - és költői, gazdagon diszített változatokra. Az eltérés oka nem a kronológiai különbség; a hívőkhöz szólás, a protestáns esztétika szigorúsága, komorsága szabja meg a választást - míg a költői parafrázisok szabadon, szinte önmagának készültek.

D'Aubigné ugyanugy igazolja választását (melyet láttunk az előszóban), mint Mornay: a kor, a XVI. század vége nem a "szórakoztató" szépirodalomé.

"Ce siècle, autre en ses mœurs, demande un autre style.

Cueillons des fruicts amers, desquels il est fertile." ¹⁵³

Mégsem tagadja meg költő voltát, nem marad meg az érvelő retorikánál, stilusa képekben jóval gazdagabb, mint az eddig láttott meditációké, s képei, metaforái kifejezőbbek, erőteljesebbek. Az LI. psalmus 9. versszakának hasonlata így teljesedik kifejező képpé, mely a "L'Hiver de Sieur d'Aubigné" c. híres költeményt előlegezi már:

"Tu es seul Souverain Sacrificateur; pren en main l'hysope teinte au costé de ton Fils; lave comme de rosee au lieu de gresle; employe cet hysope, qui rend les ames noircies plus blanches que la neige: neige que je passerai en blancheur par l'efficace de ton aspersion." ¹⁵⁴

6.1.6 Jean de Sponde (1557-159). Jean de Sponde, e különös életü, méltatlanul elfeledett s nemrég újra felfedezett humanista, ezermester, költő, katona, teológus meditációi 1587-88. telén születtek, valószínűleg - La Rochelle-i tartózkodása idején.¹⁵⁵

Sponde kötetét Navarrai Henriknek ajánlja:

"Au Roy de Navarre. Sire, Je vous envoie quatre Meditations sur pareil nomre de Pseaumes, lesquelles j'ay tracées pendant mon sejour en ceste ville, aux heures que j'ay eu relasche de vostre service. Vous attendiez volontiers de moy autre chose que de la Théologie, mais quelque incapacité qui soit en moy, oultre ce qu'il n'ya temps mieux employé que celui qu'on donne à l'Eternité, il faut que je die que ce Siècle m'a captivé à cest estude plus particulièrement qu'à celui qui est affecté à ma vocation, pour y trouver de merveilleuses consolations en ces misères publiques, desquelles je me suis rendu tant plus sensible que j'ay cognu qu'elles vous attouchoyent. /.../ je vous ay consacré tout ce qui est de mon apprentissage en ces sacrez exercices.." ¹⁵⁶

A királynak "szenteli" elmélkedéseit, hiszen "j'ay cognu qu'elles vous attouchoyent", noha az talán többet, mást várt tőle, de a kor nyomorúságai kényszerítették, hogy vigaszt, megnyugvást keressen Istenhez menekülve.

Eugénie Droz maró iróniával úgy értelmezi ezt a többet, mást, hogy Sponde mentegetőzik, amiért királyi tisztviselőként elhanyagolta feladatait /ma vocation/, ¹⁵⁷ ehelyett felhatalmazta magát arra, hogy Istennel megvitassa a köz bajait.

A kötet nem más, mind egy udvaronc hizelgése, akadémiai helyre pályázás, hiszen Pelisson, Mornay, d'Aubigné, akik a Henrik által alapított akadémia tagjai voltak, valamennyien irtak ekkorra már meditációkat, melyek igen kedvező fogadtatásra találhattak az udvarban.¹⁵⁸

Ezzel szemben François Ruchon és Alan Boase ugyanezekről a meditációkról szólva a személyes, őszinte és belsőből fakadó indítékokat hangsúlyozzák.¹⁵⁹

Mi hát az igazság? A meditáció személyes formája az irodalomnak, az író egyéni érzései, gondolatai fejeződnek ki általa. Azonban az eddigi példák legtöbbször előszóval bevezetett, általában igen magas rangú személyeknek szóló ajánlásokkal kezdődik. Tekintsük ezt pusztán formálisnak, a század szokásait megkövetelte szükségletnek? Vagy ellenkezőleg tekintsük mindet kizárólag a címzett használatára készült műveknek, személyes háttér nélkül? Ugy tűnik, ez a problémafelvetés mai szemléletünket tükrözi, a tisztán én-irodalom kialakulása utáni nézőpontot, míg ezek az előszók semmiféle konfliktust nem árulnak el személyes alkotás, vallomás és a más használatára szántság között.

Mire Sponde nekifog meditációi megírásához, a műfaj "szabályai" már kialakultak a protestáns irodalmi gyakorlatban, szinte azt mondhatjuk, hogy megkapták az akadémiai szentesítést is.

Természetesen Sponde-ra is Béza hatott elsősorban. Enecot de Sponde az ő gondjaira bízta két fia taníttatását, s Béza valóban vigyázza is sorsukat, Bázelen és Genfben töltött éveiket, előljáró verset ír Sponde korai Homérosz kiadásához,

majd 1584-ben haragos levélben feddi meg az istentiszteletekről való elmaradása miatt: "où vous avez esté, et où vous allez au presche depuis que vous este par delà?"¹⁶⁰ 1580-84 között tehát Sponde Bázelen és Genfben tartózkodott, így egészen biztosan ismerte a reformátor meditációit, melyek épp ezekben az években jelentek meg több kiadásban is.¹⁶¹

Béza személyes és irodalmi hatásán túl számolhatunk Mornay, d'Aubigné és Pelisonéval is, kikkel kapcsolatban állt. Sőt e szellemi műhelyt még jobban kiterjeszthetjük, mert Sponde műve sok hasonlóságot mutat a 80-as évek homogén arculatú, nem meditációs protestáns irodalmával is.¹⁶²

A meditációk szerkezete Bézának épp annyit köszönhet, mint Duplessis Mornay-nak: a zsoltár tartalmától igen eltérő, hosszúságos filozófiai bevezetővel kezdődnek, a psalmusok idézett versszakai tagolják a gondolatmenetet. Sponde-nál viszont (s ezzel az eddigiek során nem találkoztunk) a gondolatmenet egy másik felosztása is jelentkezik - nagyobb egységeként, mint az egyes versszakok -, s ezt a tagolódást a gondolatmenetbe illesztett fohászok jelzik, melyek szervesen beépülnek, majd az egész meditációt egy végső ima zárja le.

Átveszi hát a "játékszabályokat" - s mégis tud újítani, továbbfejleszteni a műfajt, még d'Aubignéhoz képest is.

A nem penitencia-zsoltárok felhasználására már láttunk példát, Sponde mégis meglepőeket, szokatlanokat választ (pl. XIII-LII. Dixit insipiens in corde suo: Non est Deus...), rövideket, s viszonylag egyszerűbbeket, hálátlannak tűnőket.

A történelem, az aktuális politikai témák bevonását már

láttuk d'Aubigné meditációiban is, Sponde-nál azonban ezek még áttételesebben, ezáltal költőibben jelentkeznek.

Jelentősebb ujitása ennél az antik filozófusok, auctorok, a görög-római mitológia erőteljes bevonása a biblikus kontextusba, amit oly gondosan igyekezett irtani Béza (Kálvinról nem is szólva), s melyek újra becsempésződését már észrevettük d'Aubigné burkolt Cupido leírásában. Sponde nem tagadja meg humanista indulását, Homérosz-kommentárát, a Biblia mellett a humanista erudíciót, művészete mindkettőből táplálkozik. A reneszánsz, de nem a kálvinizmus gyakorlatának megfelelően igyekszik bizonyítani az antik költők teológus voltát, egyeztetni a keresztény vallást és a görög mitológiát.¹⁶³

De talán a legfontosabb, hogy Sponde teljes értékű irodalmi műfajként nyúl a meditációhoz, nem a gyónás pótlásául, nem a teológiai vagy politikai üzenet még pontosabb, hatásosabb kifejtésének egy eszközéül használja fel az irodalmat, poétikát, retorikát - az elsődleges cél itt a műalkotás létrehozása, valamit megragadni az ember örök problémáiból, a kor krízisének bonyolult értelmi-érzelmi közelítésének vágya, s ebben a komplex üzenetben politika és teológia az üzenetnek egy része, a problémafelvetés következménye és nem kiindulópontja. Ez mutatkozik meg már a nyelvi szinten is, d'Aubigné elmélkedései a XVI. századi próza legmagasabb szintjét érik el, prózában írt költemények.¹⁶⁴ Ez az önértékűség jut kifejezésre abban a költői elvben is, mely az egyes elmélkedések szuverenitását alárendeli a kötetkompozíciónak, melyben új értelmet nyernek. Nem lehet elemzési célokra kiragadni egyetlen medi-

tációt, mint eddig tettük, az egész ivét kell figyelnünk. Ez az iv nem csupán egy gondolatsorra fűződik fel, több párhuzamos réteg pántolja a szerkezetet, adja a különböző olvasatok lehetőségét.

a) A meditáció én-je a címzett én-jévé válik. Sponde bevezetőjében nem Henriknek ajánlja, hanem neki szenteli irását, ezzel azt sugallja, hogy Henrik személyes használatára szolgál, mintegy az ő nevében ír. Már Alan Boase felfedezett számos olyan helyet, mely csak Henrik szempontjából értelmezhető, csak ő mondhatja. Pl.:

"Hommes heureux et superbes, prenez-moy en vostre eschole, et m'apprenez ce bien et ce mal si bien unis ensemble. Nous ne sommes point hommes, dites-vous. Et quoy donc? Le vin qui nage sur ceste lie, les mains qui pestrissent ceste poussière, les Soleils de ces Ombres, les Esprits de ces Ames, les Ames de ces Testes, les Testes de ces corps, et bref les Rois, voire les Dieux des hommes. A nous la Terre: c'est trop peu. A nous le Ciel, transportons-nous-y, et l'emportons. Quel courage en un si petit morceau de chair!"¹⁶⁵

Francis Higman még számos ilyen részletet talál, voltaképp az egész szöveg olvasható Henrik monológja, elmélkedése és konfessziójaként.¹⁶⁶

Sponde azonban ennél bonyolultabb feladatra vállalkozott, kiterjeszti a meditációt, tullép lélek és Isten személyes viszonyán, megkísérel a politikai helyzettel, a történelemmel foglalkozni teológiai fogalmakban.

Igy olvasva az első meditáció a XIV. zsoltárról a hugenották,

a kevés kiválasztottak elhagyatottságának, fenyegetett helyzetének leírása, Isten gondviseléséért, segítségéért kiált.

A második darabban (XLVIII-XLVII.ps.) ez a gondviselés nyilvánul meg, Isten megtartotta, megvédte a várost, Jeruzsálemet, Hálaadás, győzelmi himnuszok katonai terminusokban, Izrael és a hugenották, Dávid és Saul közti párhuzamokkal, a coutras-i csatára való utalással.

Az L. zsoltárról elmélkedve mélyebb témát érint, Isten hatalmának előbbi, külső megnyilvánulásával az ember, a város gyengeségét, gyalóságát állítja szembe az elbizakodottakkal. Az előző győzelemre következő aneau-i vereség (utalás történik erre az eseményre is) motiválhatta ezt a komorabb, elmélyülő hangot, önvizsgálatot, befeléfordulást. Ha a győzelem Isten akaratának megnyilvánulása volt, hogyan kell akkor értelmezni a vereséget? Mi hát Isten célja a hugenottákkal? Az egyén perspektívájában elégtételt, kárpótlást jelenthet az elszenvedett vereségekért az örök élet, nehezebb már a magyarázat politikai síkon, ahol mégis e világon kellene eldőlnie "Jók" és "gonoszok" harcának.

A negyedik meditáció próbál válasz lenni a kérdésekre. Sponde prófétai hangon a mély, belső lelki életre szólít fel, a lelki város védelmére, ahol a politikai eseményektől, külső történésektől függetlenül található a megnyugvás, "Csak az Isten ^{ben} nyugszik az én lelkem, mert ő tőle vagyon az én szabadságom! Csak ő az én kösziklám."¹⁶⁷

b) Az alkotó mint a meditáció énje. Hogy alkotó és befogadó

együtt jelent meg a lírai énben, Sponde számára nem okozott problémát, meditációi személyes hitelűek, vallomásértékűek maradtak. Sponde Henrik helyébe képzeleli magát, de voltaképp az identifikáció fordítva zajlik le, a közvetlen én beszél úgy, mintha a közvetett én lenne, Sponde saját lelkének mozgását vetíti ki. Az olvasó számára közvetett és közvetlen egyéniség azonosul, hiszen azonos üzenetet közvetít mindkettő, a személyesség, az őszinteség hiányolása látszatesapda, A látszólag B, de voltaképp A marad.

Ezért olvashatjuk ugyanezeket a meditációkat Sponde lelkében lejátszódó folyamatként, egyéni vallomásként. A mű Sponde belső válságának kifejeződése, személyes problémáit, vívódásait tükrözi.

A meditációkban ugyanaz a dráma játszódik le, mint a hozzájuk csatolt, velük együtt kiadott "Essay de quelques poemes chrétiens"¹⁶⁸ záróversében.

XII.

"Tout s'enfle contre moy, tout m'assaut, tout me tente,
Et le Monde et la Chair, et l'Ange révolté,
Dont l'onde, dont l'effort, dont le charme inventé
Et m'abysme, Seigneur, et m'esbranle, et m'enchante,

Quelle nef, quel appuy, quelle oreille dormante,
Sans péril, sans tomber, et sans estre enchanté,
Me donras-tu? Ton Temple où vit ta Saincteté,
Ton invincible main et ta voix si constante.

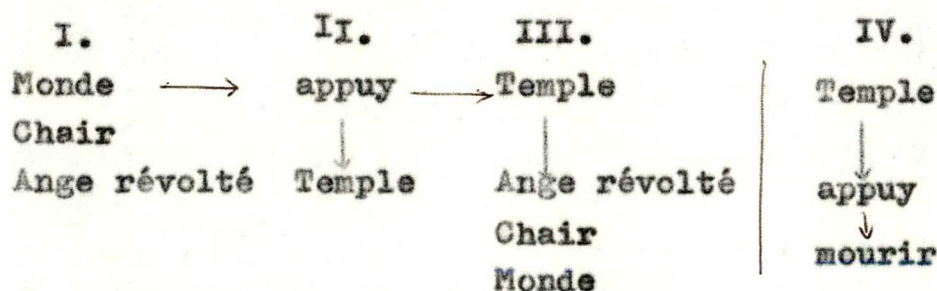
Et quoy? mon Dieu, je sens combattre maintesfois
Encore avec ton Temple, et ta main, et ta voix,
Cest Ange révolté, ceste Chair, et ce Monde.

Mais ton Temple pourtant, ta main, ta voix sera

La nef, l'appuy, l'orille, où ce charme perdra,
Où mourra cest effort, où se rompra ceste Onde."

Az első versszak a gyötrődés, a kísértés bemutatása: a Világ, a Test és a Lázadó Angyal csábításainak leírása. A második versszak a keresésé; támaszért, segítségért kiált, melyet Isten Templomában, egyházában kell megtalálnia. Látszólag szimmetrikus szerkezetű a vers, az első két szakasz motivuma: Világ, Test, Lázadó Angyal - támasz, meghallgatás - Templom ismétlődnek a második két szakaszban. A szimmetria azonban csak látszólagos, hiszen felborul a motívumok logikája: a Templomban ugyanaz a kísértés várja, kitevődik az egyenlőségjel a Templom és a kísértések között.

A második rész csupán a negyedik versszak, melyben mégis megtalálja a megnyugvást. Itt a templom egyenlő lesz a támaszzal, a bizontsággal, ám ugyanakkor - ha csak lexikai szinten is - a halál rendelődik melléjük harmadikként. Ez az asszimetria, a "de mégis"-sel bevezetett rövid válasz elárulja a görcsös hinni akarást, támaszkeresést. Önmaga meggyőzésére, biztatására írja a negyedik versszakot.

A konfliktus az "én" és Isten között feszül, az ebből fa-

kadó feszültség a forrása a meditációk szubjektivitásának, vallomásos jellegének.

Kálvin maga is az ember életét a test és lélek harcaként jellemezte: "selon l'esprit, il tend d'un désir constant à l'immortalité, selon la chair il est desvoyé en voie de mort, il cantonne le monde, selon la chair il appelle les délices mondaines."

A kibékíthetetlen ellentétek e tragédiája ábrázolódott az eddigi meditációkban is, már Bézától kezdődően, melyekre szintén jellemző volt az ellenpontosztásos szerkezet, az ellentmondásokkal teli világ okozta szenvedések leírása, s ezt a ráció nem volt képes feloldani, csupán az érzelmek és a hit.

Sponde verseiben és meditációiban is az ellentétek költője, méginkább, mint társai. Az eddig tárgyalt meditációkra is jellemző volt sok kérdés, ám a kérdésekre rögtön ott állt a válasz, a kérdésekben már megfogalmazódott hiábavalóságuk. Sponde konok, ostromló kérdezősködése szokatlan, s a felelet csak a kötet végére születik meg.

Az első meditáció a XIV. psalmusról (Dixit Insipiens...) még egy istentagadóval szemben hangoztatja a vallás igazságait, de a zsoltár kiválasztása árulkodik. Már ebben a meditációban, de méginkább a másodikban (a XLVIII. zsoltárról) egyre sűrűbben saját kételyei jelentkeznek.

"Comment souffres-tu, Seigneur, tous ces opprobres? N'es-tu pas l'Ouvrier de cest ouvrage? n'en est-tu pas le maitre?"¹⁶⁹

"Les uns sont des Caïns, les autres sont des Abels. Et

d'où vient ceste inégalité? A ceux qui demeurent en toy, de ta grâce: à ceux qui s'enfuyent, de leur malice.

Et pourquoy ne fais-tu point grace esgalement à tous?"¹⁷⁰

"Vaudroit-il pas mieux n'avoir jamais esté, que finir d'estre et commencer de n'estre plus? Mais où sont tes belles promesses de vie? Ceste vie, Seigneur, qui d'ailleurs est si courte, à quelle fin? pour la perdre?"¹⁷¹

A kételyeket mindig a hit és megértés problémája követi:

"...mes esprits ne scauroient comprendre ce que je contemple de mes yeux, et je veux scavoir ce que tu veux mesme que j'ignore."¹⁷²

"Donne-moy intelligence, Seigneur, et que je comprenne tes mystères."¹⁷³

S csak egy választ talál rá: az emberi ész nem képes Isten igazságának megértésére, csupán a hit.

"...je me contente que tu en cognois la raison. Je me m'en travaille point, car tu veux que je me repose en ce que tu dis."¹⁷⁴

A hitet a templomban keresné, az egyéni töprengések helyett a gyülekezetben kellene találni a bizonyosságot. Sponde azonban - mint a versben is - itt is elárulja bizonytalanságát, bizalmatlanságát a tételes dogmákban, a szervezett egyházban.

"Je sçai que tes enfans doivent tousjours, et par tout, méditer indifféremment tes merveilles, car elles sont tousjours et par tout. Mais aussi quand je contemple l'estendue du Monde, il faut que je confesse, non Dieu, que mes imaginations ne sortent point du Monde: je ne contemple point, mais seulement

le Monde /.../

Si j'entre en mon cabinet, je te voy, je te considère, mais c'est en solitude: et combien que tu sois avec moy, je ne suis par pourtant en la compagnie de mes freres /.../ J'accours donc à ceste compagnie, je mesle mes méditations à leurs méditations."¹⁷⁵

A kételyek, kérdések a harmadik meditáció bevezető részében sűrűsödnek (az L. zsoltárról), ez a fordulópont. Kérdésekkel, kereséssel kezdődik:

"Où suis-je, mon Dieu? mais, ô mon Dieu, où es-tu toy-mesme? Car voylà, je te cherche au Monde et je ne t'y trouve point: parmy les hommes, et tu n'y es point: en l'Eglise, et je ne t'apperçoy point."¹⁷⁶

Sem a világban, sem az emberek között, sem az egyházban, a Templomban nem találja Istent. Gyötrelmei mélyéről kiált meghallgatásért, lázad:

"...pourquoy me détiens-tu si longuement, en prison, en gêne, en ordure? Je te dy encore, et j'en proteste à toy-mesme..."¹⁷⁷

Ugy érzi, nem talál meghallgatásra, itt is feltűnik az "alvó fül" motivuma:

"Si je parle, et que tu te musses dans le silence, mes parolles que sont-ce que du vent, emportées, consumées, perduës au vent? Je crie à pleine gosier, mais ces oreilles s'estoupent..."¹⁷⁸

Innen egy lépés lenne a magára maradás, önmagára utaltságának felismerése, az út a saját lábán megálló ember önérté-

ke, öntudata felé vezet. Ehhez azonban nincs ereje, nem személyes gyávaságból, hanem mert nem léphette túl a kor tudatformáját.

"Ha, non, Seigneur, tu ne tarderas point, non, tu n'as point tardé. Car voyla ton Prophète qui l'annonce, et je le croy: ouy, ce qu'il annonce est advenu, et n'en doute point."¹⁷⁹

Nem vállalja a felismerést - ezért marad a műfaj keretein belül. A mű közepéig fokozódó személyes hang itt megtörik, Sponde rosszul sikerült próféta szerepet ölt magára, a negyedik meditáció pedig (az LXIII. zsoltárról) szinte már Navarrai Henrik és a hugenották nevében íródik. A lázadó hangot Istenben való megnyugvás váltja fel.

Az asszimetria itt is árulkodik: a kétely sokkal nagyobb szerepet kap a műben, mint a megnyugvás.

A meditációkat olvasva minduntalan Sponde 1593-ban, tehát nem sokkal Henrik után történő áttérésére kell gondolnunk. A XVII. század elején a vallomásos, önéletírás-szerű művek a rekatolizálások belső, lelki történetéről születnek, Sponde konfessziója az áttérés előtti pillanat belső helyzetrajza.

A hűség, megnyugvás nem elérhető küzdelem nélkül, a meditációk a megértésért folyó lelki harcot tükrözik. Ez adja a többletet, a nagyobb feszültséget, míg társai kijelentik hűségüket, Sponde küzd érte. A mű fejlődésének íve itt is világosan kirajzolódik - folyamatos előrehaladás ember és Isten viszonyának megfelelő látásában, a "pogány" filozófia és világi gondolkodás kérdésfelvetéseitől fokozatosan jut el az Írás teológiai üzeneteihez, a világtól a lelki élethez - vég-

ső üzenete Henriknek, önmagának és az olvasónak tehát azonos. (Ahogy azonos volt későbbi utjuk is a rekatolizáláshoz).

6.2 Nem zsoltárhoz kapcsolódó meditációk

6.2.1 Vizsgált periódusunk ötven évében a protestáns meditációk 63 %-a zsoltárhoz kapcsolódott. Néhány író (pl. Mornay, Simon Goulart) zsoltármeditációi megjelenése után, a Biblia egyes helyeihez kapcsolódva is irt elmélkedéseket, ezek sem témájukban, sem formailag nem térnek el lényegesen az előbbiektől. A zsoltármeditáció tágulásának, téma és formagazdagodásának eredményei közé sorolhatók, egyenes fejleményének tekinthetők.

6.2. 2 Az "egyéb" kategóriába a címükben magukat meditációknak nevező protestáns devocionális műveket soroltuk, melyek azonban nem kapcsolódnak semilyen szöveghez, bibliai helyhez, ami a műfaj egyik fő kritériuma lenne. Ezek az írások valójában nem is meditációk a műfaj általunk használt definíciója értelmében, inkább a meditációval határos műfajokhoz tartoznak, mint az ima, a prédikáció, a kommentár stb. Ugyanebbe a csoportba tartozik tartalmilag még néhány, az 1.3 pont alatt a bibliográfiánkba felvett írás is: Mengin de Marisy, Stuart Jakab vagy John Fox műve.

Az általunk felállított-elfogadottdefiníciótól legtávolabb a verses "meditációk" állanak. Sajnos az egyetlen számunkra ismert verses zsoltármeditációhoz, François Perrot művéhez¹⁸⁰ nem sikerült hozzájutnunk, hipotézisként így a másik két verses példa és a protestáns meditációk alakulása alapján állít-

hatjuk fel, hogy ezek a parafrázis és a zsoltármeditáció közötti stádiumot reprezentálják, már nem pusztán mennyiségi bővítése a psalmusnak, de nem éri el a prózameditációk érzelmi-gondolati mélységét, irodalmi tudatosságát, személyességi fokát.

Mengin de Marisy és Benoit Alizet művének még ennyi köze sincs a meditációhoz, ritmusba "szorított", kényszerített iskolás és nehézkes költemények a teológia különféle tételéről.¹⁸¹ Költőietlen, hideg verselmények, olvasásuk komoly elszántságot igényel.¹⁸²

Hogy címükben meditációként szerepelnek, ez jelozheti a még ekkor is meglévő műfaji bizonytalanságot, vagy a címbe jelölés pusztán csak tágabb értelemben vett elmélkedő művet jelent, jelzi azonban a műfaj népszerűségét, elterjedtségét is. Talán hasonló okokból viseli címében az "ima és meditáció" megjelölést az 1602-ben kiadott gyűjteményes kötet, "Le voyage de Beth-el" (lelki utazás az otthontól a templomig és vissza), mely valójában az urvacsorára felkészítő imákat tartalmaz, a meditációt "mentális imádságként" értelmezve.¹⁸³

A népszerűségnek, divatnak és elterjedtségnek mélyebb okai voltak. Daniel Toussaint egy évvel Béza után, 1582-ben jelenteti meg "imáit és meditációit". Az előszóban elmondja, hogy tíz éve írta e művét, de csak most gondolt kiadására, a mai kor borzalmi készítették megjelentetésükre, mert a viharok korában nagy szükség van visszavonulni, Istenhez menekülni és meditálni - akár csak az eddigi meditációk bevezetőiben.

"Il a dix ans passez, que l'Elgise d'Orleans estant come en sa pleine fleur, /.../ ie mis en lumiere quelques prieres

et meditations sur certains notables passages de l'Ecriture, que i'auois tiré et mis à part, pour mon vsage particulier /.../ Comme depuis helàs nous l'auons bien experimenté, lors que toutes les vagues et tempestes du Seigneur, depuis dix ans en ça ont passé /.../ en France /.../ laquelle autrefois nous auons veüe comme vn iardin de plaisance /.../ Maintenant nous la voyons deuenüe comme en poudre, et en cendre, et l'habitation des dragons, et scorpions /.../ jamais les prieres ne furent tant necessaires qu'en ces temps, de toutes parts calamiteux /.../ retiré comme en vne solitude propre pour mediter, et lamenter les miseres de nostre temps..."¹⁸⁴

Az előszó ezt követően szabályos történetírásként Orléans szenvedésének részletes leírását tartalmazza a 70-80-as években.

A mű nem meditáció, Kálvin Miatyánk magyarázata mintájára veszi sorra a Hiszekegy szavait és sorait, teológiai értekezés, melybe néhol imák épülnek be. Ezek az imák helyenként a meditáció elnevezést viselik, de ima és meditáció között számára semmi különbség nincs.

A mű megjelentetése jelzi a 80-as évek krízishangulatát, elkomorulását, befelé forduló attitűdjét. Ennek a megnyilvánulásai a meditációfordítások is, noha ezek száma igen csekély. Láttuk már a Savonarola-fordításokat, s ide tartozik John Fox,¹⁸⁵ az Erzsébet kegyeit élvező angol teológus meditációinak latin kiadása Genfben 1596-ben az Apokalipsziszról, valamint I. Jakab (1566-1625) angol király, Stuart Mária fia meditációinak genfi, 1589-es publikálása franciára fordítva.

A fordító előszava az ajánláson kívül, mely talán megvilágíthatja az előző fejezetekben tárgyalt kérdést Sponde, d'Aubigné ajánlásaival kapcsolatban, a fordítás, kiadás okáról ismét csak azt vallja, mint az eddigiek is oly gyakran: azon tul, hogy az igazi keresztény uralkodó példáját akarja felmutatni, a kor viszontagságai között az elmélkedéshez akar segítséget nyújtani.

"Monsieur,¹⁸⁶ ceux qui communiquent leurs escrits au public ont de coustume de les dedier à personages ausquels ils doyent quelque particulier respect, pour ceste cause ie vous presente ce petit traitté /.../ Car peu de Princes y a qui s'appliquent à tels exercices: et moins encor, qui parmi ces tempestes, dont le monde est aujourd'huy agité, trouuent loisir de mediter."¹⁸⁷

Említésre méltó, hogy a fordító "sermonnak", imádságnak (itt az istentisztelet egy része) nevezi bevezetőjében a művet, nem meditációnak:

"...couchée en forme de sermon, avec quelques notables points de doctrine, proprement colligez pour nostre temps."¹⁸⁸

S valóban nem is az, Az Apokalipszis három szakaszának korára vonatkoztatott magyafázata, szerkezete:

"Reste maintenant, apres que nous en cognoissons le sommaire, que nous venions à l'exposition de chaque vers. et premiere-ment, nous esclaircirons par exposition plus ample l'obscurité des mots, puis nous interpreterons le sens contenu en iceux, en troisiéme lieu, nous remarquerons ce que nous devons apprendre du tout."¹⁸⁹

Gondolatvilága hasonló a protestáns zsolnárméditációkéhoz; úgy érzi, korára leginkább az Apokalipszis borzalmaiban ismer, ez az az idő, amikor a Sátán elköztetik, az Antikrisztus (Pápa) a kiválasztottakra tör.

"...en toute l'Escriture le livre de l'Apocalypse ou revelation de S. Jean est le plus propre pour ce dernier aage, estant comme vne prophetie des derniers temps..."¹⁹⁰

"Le Diable apres auoir esté lié et le pouuoir qu'il exerce par ses instruments ayant esté retenu vn long temps par la predication de l'Euangile, est en fin deslié et mis hors de l'enfer par tant de nouueau erreurs et instruments notoirement meschans, qui se sont esleuez, specialement l'Antechrist et son clergé..."¹⁹¹

"Ils enuironeront le camp des Saints, et assiegeront la cité bien aymee, c'est à dire, la poignée des fideles aymez du Seigneur, contre lesquels nous la fiance d'un nombre qui ne se peut dire, semblable au sablon de la mer, ils feront guerre cruelle, et continue..."¹⁹²

.□□.

A 6.2 pontban említett művek témánk szempontjából érintőlegeseek, a nagy vonulat, az igazán újat hozó protestáns meditációs iskola kísérőjelenségei, segít^{enek} elhelyezésében, s valójában elhanyagolható kisebbséget képvisel^{nek}. A XVI. sz. vége protestáns devocionális irodalmában a jelentős értéket a prózai zsolnárméditációk jelentik.

7. Katolikus meditációk

A XVI. század közepéig a francia katolikus devocionális irodalom, különösen ennek népszerű és anyanyelvű válfaja egészen csekély volt, Gerson kiemelkedő munkássága mellett legfeljebb Pierre Doré vagy Claude d'Espence értekezéseit említhetnénk meg. A protestáns kihívás - az első igazi francia nyelvű teológia, az Institutió, a francia nyelvű bibliafordítások, zsoltárfordítások és parafrázisok, teológiai értekezések - hatására azonban az 50-70-es években megszületnek a katolikus biblia- (René Benoît) és zsoltárfordítások, parafrázisok (pl. Antoine du Four, Philippe Desportes, Blaise de Vigenere, Jean-Baptiste Chassignet stb.) sorra jelennek meg az egyházatyák (főként Ágoston, valamint Szent Bernát, Bonaventura) műveinek anyanyelvű változatai is. A század áramlatai közül elsősorban a spanyol iskola és a jezsuita devocionális gyakorlat hatott Franciaországban, Luis de Granada, Antonio de Guevara, Juan Luis Vives, Gaspar de Loartes, Juan de Avila stb. művei, de az Imitáció is megjelenik 1578-ban a jezsuita Edmond Auger, III. Henrik gyóntatója fordításában. A fordítások mellett már önálló alkotások is születtek, Maurice Poncet, Dupuy-Herbault, Auger, Du Four és mások művei. Ezek betetőzése és szintézise lesz majd a spanyol és jezsuita módszereket is helyettesítő Saint François de Sales "Introduction à la vie dévoté"-ja

1608-ban.

A devocionális gyakorlat újjáéledésével egyidőben történik meg laicizálódása is. Nagy szerepet játszott ebben III. Henrik udvara és jezsuitái, gondoljunk itt például a laikusokból szerveződő vallásos társaságokra (Congrégation de l'oratoire de Notre Dame de Vie Sainte, Confrérie d'Hiéronymistes, Confrérie des pénitents de l'annonciation de Notre-Dame stb.) Ahogy a protestánsok Navarrai Henriknek, úgy ajánlották a katolikusok Valois Henriknek fordításaikat, teológiai műveiket.¹⁹³

A királyi példa ösztönző hatású volt, nemcsak a korábban kizárólag jól jövedelmező szerelmi történeteket tucatszámra fordító Gabriel Chappuys nyúl a vallásos művekhez, de még a Fléiade költészete is ebben az irányban mélyül.

A katolikus fellendülés mögött nem pusztán a király kegyeiért való versengés állott, ahogy a protestánsoknál sem. Előszavaikban ugyanazt a korérzést leljük fel, ugyanaz a toposz ismétlődik, mint a kálvinistáknál, a kor kegyetlenségei, melyekkel Isten sújt a bűnökért, vezetnek a befelé forduló irodalomhoz, lelki élethez.

Ahogy a protestáns teológiai irodalom kihívására (noha természetesen nem csupán erre) megszületett a katolikus válasz, mely aztán önálló fejlődést járt be, úgy jelentek meg Béza meditációi után a katolikus meditációk is, melyeknél szintén számolni kell a protestáns hatással (ellenhatással). Ugyanakkor természetesen nem egyszerűsíthetők le pusztán a rivalizálás, az ellenreakció gesztusára, hanem önálló fejleményként kell kezelnünk őket.

7.1 Nem zsoltárhoz kapcsolódó meditációk. Ha a protestáns meditáció-irodalom tárgyalását (a fontossági sorrendet tartva szem előtt) a zsoltármeditációk, s ezen belül is elsősorban a bűnbánó zsoltárokhoz kapcsolódók leírásával, mint legjellemzőbbel kezdtük, akkor a katolikusoknál az "egyéb" kategóriával (ld. bibliográfia II.3-4. pont) kell először foglalkoznunk. Míg a protestánsoknál az "egyéb", nem zsoltármeditáció fogalma alá néhány műfajilag nehezen meghatározható, valójában nem meditációs mű tartozott, s a csoport elhanyagolható volt a zsoltármeditációk jelentőségéhez képest, addig a francia katolikus devocionális irodalomban ez a kategória egészen más jelentést takar: az ignáci lelkipyakorlatok mintájára születő meditációkat - az önálló választ a prereformáció korában halmozódó igényekre, a hit megerősítésére, az elvesztett pozíciók visszaszerzésére.

A Biblia most már számukra is változtathatatlan és távoli ritusból a személyes elmélkedés, affektív és intellektuális közelítés tárgyává vált. Az általános devocionális megújulásban nagy szerephez jutottak a meditációk.

7.1.1 Fordítások. A francia katolikus irodalom importálta a spanyol iskola s Loyola módszerét. Míg a protestánsoknál a fordítások aránya 7 %, náluk - az általunk vizsgált periódusban - Franciaországban megjelent meditációk 40 %-a fordítás, s még ennél is magasabb a főleg spanyol és olasz ellenreformációs művek aránya a nem zsoltárhoz kapcsolódó, tehát a loyolai mintát követő művek esetén. Az "egyéb" kategóriában több fordítást

találunk, mint francia szerző művét (12 : 10; új kiadásokkal együtt 24 : 20). A zsoldármeditációknál nem nyelvi, hanem felekezeti jellegű az importálás, nem fordítani kellett, hiszen jórészt francia nyelvű művekről volt szó, hanem áthasonítani).

Ezek az importált meditációk az ignáci vázlat öltöztették fel: mozgalmas, dramatizált, érzéki-érzelmi hatásokkal, naturalisztikus képekkel telített irodalmat hoztak létre. Egy részük áttételesebben követi a vázlatot, mint pl. Diego Estella franciskánus szerzetes, kinek meditációit Gabriel Chappys fordította királynak ajánlva,¹⁹⁴ más részük, főként a jezsuiták, mint pl. Luis de Puente,¹⁹⁵ pontról-pontra halad. De mindkét realizációban közösek a lényegi módszerek: kompozíció, analízis, affektív imádság egymásra következése, az érzékek, pszichológia fel és kihasználása, egyszóval mindaz, amit Loyoláról szólva már elmondottunk - csak itt már a száraz vázlatot keresett irodalmi stílus váltja fel: egy fegyverrel több az összhatás elérésében.¹⁹⁶

7.1.2 A spanyol, jezsuita minták alapján megszülettek az önálló francia katolikus meditációk is, ugyanezeket az eljárásokat, módszereket felhasználva, ugyanazt az ignáci receptet követve.

A korábbiak közül Philippe Desportes (1546-1606) meditációit emeljük ki, kinek könnyed, szerelmi-udvari költészete¹⁹⁷ a nyolcvanas évekre (egyidőben III. Henrik, s még inkább a Liga vallásos felbuzdulásával) elkomorul, zsoldárfordításai igen jelentősek, népszerűek voltak a katolikusok körében, s meditációi¹⁹⁸ is számos kiadást értek meg gyors egymásutánban.

A loyolai gyakorlat válik nála képekben és alakzatokban gazdag, egyes szám első személyű irodalmi alkotássá, de művén mindvégig érződik a minta, a kész struktúra átvétele, túl személytelen a másolás. A "Meditation pour dire duant la Croix de nostre Sauueur Jesvs Christ" (egyike a kötet darabjainak), mint minden loyolai meditáció, a kompozícióval kezdődik, az érzékek tudatos irányításával a kereszten függő Krisztus sebének, szenvedéseinek, fizikai, részletes leírása, szinte mazohista elmerülés a borzalmakban, a vérben - természetesen mindez a már ismert, Loyolánál és az előzőkben tárgyalt meditációk sémáinak, toposzainak halmozásával.

"Hausse les yeux ame aueuglee, et contemple ton Createur, et ton Dieu sur l'arbre de la Croix. /.../ ceste face si meurtrie et si defiguree, c'est celle mesme que les Anges desirent et contemplant avec tant d'esioissance et de rauissement. Considere ce chef couronné d'espines, ces membres si violement estendus, et tous les endroits de ce corps precieux, tu n'y trouueras que playes et sang."¹⁹⁹

Az ezáltal létrejött együttszenvedés, a lelkiismeret felriasztása után az analízisben a képek az intellektus által értelmezett allgóriákká válnak a bűnvallás és kegyelemkérés aktusában, a naturalisztikus képeket az absztrakció, a leírást az elképzelés váltja fel.

"Tu t'y es cloué pour nous attendre à penitence, tu estens les bras pour nous embrasser, ton sang ruisselle de tous costez, à fin de n'espargner à personne vne si salutaire medecine: tes plays sont larges et profondes, à fin que nous y puissions

entrer, et nous y mettre à couuert de la tempeste et des violences de ce monde: ton costé fut percé pour nous ouvrir le chemin à ton coeur. Tu te plains et crias hautement à fin d'estre cuy de chacun, et nous esmouvoir à repentence, devotion et compassion."²⁰⁰

A végső imarészben az elhatározások és kérések összegződnek, optimista bizalom az isteni kegyelemben.

"Te suppliants, Pere tout-puissant/...que je pardonne à mes ennemis, que ie crucifie ma nature rebelle et trop abandonnee aux plaisirs de ce monde: que ie renonce entierement à moy mesme, et que je ne cherche, desire, attends, ny cognoisse autre chose que toy, rememorant à toute heure ceste douloureuse passion de ton fils. De laquelle, s'il te plaist, tu me feras sentir les espines par penitence et contrition, et les fruicts en ce monde par grace, et en l'autre par gloire et felicité perdurable. Ainsi soit-il."²⁰¹

Az egész meditáción végig érződik a szándékolt érzelmi öngerjesztés, felcsigázás, az olvasó ösztökélése is. Hív és meggyőzni akarás, hangok és tónusok széles skálája, láttatás, dramatizálás, kérdő-felszólító mondatok váltakozása segítik elő a meditáció mechanizmusának beindulását, életre keltését. A hangnem a gyermeki ragaszkodásé, bensőséges, ezt hangsúlyozza a sok megszólítás is. Nyoma sincs a kálvinisták öngyötrő és Istent ostromló kérdéseinek, a kegyelem bizonytalanságának, vagy a teológiai didakszisnak.

A később születő meditációk közül figyelemre méltó René Bouchet (? - ?) közepes tehetségű költő és történetíró kö-

tete, mely penitencia-verseket, zsoltárparafrázist, hánuszokat és két verses meditációt tartalmaz - a kordivatnak megfelelően - a Passió meditációk címszó alatt.²⁰² Érdemes felfigyelni a verses formára, mely a francia katolikus meditációknál igen domináns, míg a spanyol meditációknál ezzel nem találkozunk.

A módszer, a menet ugyanaz, mint Desportnál, elemzésével csak ismétlésekbe bocsátkoznánk, de érdekes példa a verses változatra, s az ismert toposzokra.²⁰³

7.2 Katolikus zsoltármeditációk. Vizsgált periódusunk katolikus meditációinak összegyűjtése és rendezése után kitűnt, hogy míg a protestánsoknál a meditációk viszonylag egységesen homogén tömböt alkotnak, melyek a közös bázai modellre vezethetők vissza (nem számítva az "egyéb" kategóriát a már említett okok miatt), addig a katolikusoknál két nagy vonulatról beszélhetünk: 1. a loyolai modell továbbfejlesztése (ennek nem találtuk protestáns megfelelőit), 2. a zsoltármeditációk. Megfeleltethetők-e ezek a zsoltármeditációk egymásnak a két felekezetnél? Természetesen nem egyszerű utánzásról van szó, bár a penitencia-psalmusról való elmélkedés, mint láttuk, sajátos karakterét, poétikáját a kálvinista iskolában nyerte el, mégsem beszélhetünk pusztán átvételről, hiszen egy az egyben nem is lehetett volna átvenni, átültetni egy más vallás számára.

A zsoltármeditáció létrejöttét a gyónás szentsége krízisének köszönhetjük. A krízis azonban mindkét táborban éreztette hatását, reagálásokat váltott ki, akár ellene, akár mellette. Ha Luther és Kálvin száműzte a "fűlbegyónást", a tridenti zsi-

nat különös hangsúllyal támogatta. Az évezredes gyakorlatot azonban nem lehetett egy mozdulattal eltörölni, mint ahogy devalválódása miatt nem lehetett pusztá rendeletekkel megerősíteni sem. Nemcsak teológiai kérdés volt a konfesszió az ember önvizsgálatra való igénye, az elmúlt életszakasz etikai-vallási értékelése önmaga és Isten előtt, a "van, aki meghallgat" tudatának szükségessége megmaradt. Ezért a penitencia zsoltárok a protestáns^{ok} gyakorlatában valamiféle pótlékai lehettek az eltörölt gyónásnak, míg a katolikusoknál a gyónás mellett a személyesebb, az egyház egész hierarchiájának kiiktatásával Istennel létrejövő közvetlenebb kapcsolatot jelenthették.

A zsoltárok meditálásához a katolikus írók a protestáns impulzusok, minták hatására, de ezeken túl is eljuthattak. A történeti előzmények tárgyalása során láttuk a hét bűnbánó zsoltár népszerűségét a középkor "alkonyén" s a prereformáció korában. Ágostont, Savonarolát ők is elődjüknek tekintették, Pierre Temisier nem sokkal a kálvinista prózai fordítások után versben (!) jelenteti meg mindkettőt.²⁰⁴

Béza és a kálvinista irodalom útja a zsoltárfordításokon, parafrázisokon át vezetett a meditációkhoz, ugyanezre a virágzó katolikus zsoltárfordítás- és parafrázisirodalom szintén lehetőséget, utat biztosított. A bűnbánatra való buzdítást nemcsak a klérus végezte, Blaise de Vigenere a hét penitencia zsoltár parafrázisa mellé rövid értékezést írt a bűnbánatról és annak részeiről.²⁰⁵

Azért sem meglepő e két vonulat egymás mellett élése a ka-

Azért sem meglepő e két vonulat egymás mellett élése a katolikusoknál, mert ha jól meggondoljuk, a passió, Krisztus életének meditálása nem is válik el oly élesen a zsoltármeditációktól. A középkori gyakorlatban a reggeli meditációk szóltak Krisztus életéről, jellemzőjük a bensőséges hangnem, a szenvedés képeinek dacára a nyugaltság volt. Ugyanakkor az esti meditáció a bűnbánat, önvizsgálat, a halállal kapcsolatos gondolatoké volt, itt elsősorban a nyugtalanság és hevesesség jellemző, az esti meditációk gondolat és érzelemvilága közel állt a protestáns zsoltármeditációkhoz. A reggeli és esti elmélkedések lényegében közös alapattitűd megnyilvánulásai: csak a passióban saját szenvedései helyett Krisztus szenvedéseit jeleníti meg a meditáló, azonosulva vele, hiszen ez az együttl-szenvedés a cél, a kínok megosztásának szügerálása.

A korban, melynek kegyetlenségeire szinte minden opusban vagy előszavukban találunk utalást, a bajokat egyéni és kollektív bűnök miatt kimért csapásoknak tekintették, ez alól volt megváltódási lehetőség az önostorozás, a penitencia. Nemcsak a meditációknak a fő tartalma ez, a század végén, szintén az 1570-80-as években felvirágzik mindkét táborban a bűnbánó költészet, mely már minden bibliai és előregyártott recept (Loyola) mankója nélkül, szuverén irodalmi alkotásban fejezi ki a büntudatot.²⁰⁶

7.2.1 Du Vair, Guillaume (1556-1621). Az első katolikus s egyben az egyetlen prózai zsoltármeditációs kötetet Guillaume Du Vair - jogtudós és politikus, III. és IV. Henrik bizalmasa, kora francia neosztoicizmusának legjelentősebb képviselője,

vallásos, filozófiai és szónoki művek szerzője - írta.

Hogy az első, 1585-ben négy évvel Béza műve után megjelent katolikus zsoltármeditáció prózaformájú, ez a tény kétségtelen protestáns hatást mutat. Ezt támasztja alá az is, hogy az öt követő katolikus meditációk, melyeken szövegszerűen is kimutatható Du Vair hatása (mint ezt majd bizonyítani fogjuk) már kivétel nélkül versben íródtak, mely forma jobban illeszkedett a katolikus gyakorlatba (hiszen láttuk, hogy még Ágostont és Savonarolát is metrumban fordítják!), de az első, az indíttatást adó mű még a kálvinista próza formáját vette át.

Du Vair személye azonban még egyéb szempontból is tipikus, szinte szükségszerűnek mondható. Laikus volta - bár felvette a papi rendet, de világi tevékenység jellemezte egész munkásságát - jól mutatja, hogy a katolikus táborban is igen korán (korábban, mint a protestánsoknál, ahol ~~ez~~ kevésbé különült el) kezdenek laikusok írni meditációkat. Mutatja ez azt a folyamatot, ahogy a vallásos, Isten előtti önelemzés átesap a világi, az ember önmaga előtti önvizsgálatába, melynek célja már nem Isten, hanem önnön megismerése.

Du Vair elsősorban az eloquutio mesterének tartotta magát, egyaránt írt értekezést az ékesszólásról és az imáról.²⁰⁷ Meditációiban a retorika egész fegyvertárát felhasználja. A katolikusoknál még a korai zsoltármeditációkban sem találjuk nyomát a protestánsok szándékolt puritanizmusának, sőt tudatosan használják fel a szép stílus eszközeit a hatás, a szuggesztív erő fokozására.

Konszolidációra, békitésre törekvése rávilágít arra, hogy a meditációk nemcsak a csatározás eszközei lehettek, hanem a megbékélés reményei is, s a többségre talán épp ez a jellemzőbb. Az Isten előtt egyedül álló bűrös szenvedése, akár protestáns, akár katolikus, lényegében közös, ezért közelíthetnek a két felekezet elmélkedései hangjukban, eljárásaikban egymáshoz.

S végül jelképes lehet az is, hogy Du Vaire, aki Justus Lipsius "De constantia"-jának megjelenése után két évvel publikálja a "Sainte philosophie" és a "Philosophie morale des Stoïques"²⁰⁸ c. műveit, melyekben a befelé forduló, szemlélődő, etikus életet, a lélek nyugalmát és a bölcs megbékélést ajánlja a kor nyomorúságaira:

"...en un siècle très corrompu et entre des hommes estrange-ment dénaturez, nous avons vescu avec une grande compassion de la misère publique et encore plus grand désir de la pouvoir soulager."²⁰⁹

Elmélkedései ugyanennek az életeszmenynek, gondolatkörnek manifestumai.

Du Vair meditációi a loyolai gyakorlatokkal semmiféle rokonságot nem mutatnak. Annál tanulságosabb viszont összevetni Béza meditációival (pl. az általunk elemzett VI. zsoltárhoz kapcsolódóval), a hasonlóságok és eltérések megvilágíthatják az "áthasonítás" módját.

Du Vair sokkal hűbben követi a zsoltár versszakait, mint Béza. Nincs meg nála a bevezetés, rögtön az első sor parafrázált változatával kezd. Nem kezeli olyan szuverén módon a szö-

veget, a gondolatmenet szorosan halad a psalmus mentén, melynek versszakai vezetnek be minden egységet, ezeket nem szó szerint idézi, de alig valami változtatással. Ezt követően néhány mondatban körüljárja értelmüket, mindig szinte kimért pontossággal azonos terjedelemben. A bővülés csak mennyiségi, gondolatritmusok, párhuzamok, hasonlatok töltik ki a szakaszokat. Sem teológiai problémák felé, sem a bűnbánat felé nem nyit szélesebb utat - valójában a parafrázis szintjén csupán a terjedelemben lép túl.

Noha a VI. psalmus bűnbánó zsoltár, Du Vairnél a bűnök részletezése helyett a segítségkérés, s főként a dicsőítés a domináns. Mint mondtuk, közel azonos hosszúságúak az egyes szakaszok, az eltérések mégis árulkodók. A vita, a dialógus Istennel a zsoltár 6. versszaka kapcsán, mely Bézánál az egyik legjelentősebb résszé nő, heves ostrommá, Du Vair meditációjában a legrövidebb szakasz:

"Mais, Seigneur, qui est ce wui au milieu des enfers, és abismes de mort chantera vos loüanges, et fera retentir vostre nom? Là est le domicile de douleur, là ne s'entendent que hurlemens, là ne se sentent que tourmens, et au contraire vostre loüange ne consiste qu'en la publication de vostre infinie douceur, bonté et clemence."²¹⁰

Ami hosszabb az átlagos szakaszoknál, az az utolsó három versszak, a hirtelen bekövetkezett kegyelemért való hálaadás, épp ami Bézárál a legrövidebb. Du Vairnek nem kell előkészítenie a változást, egy külön egységgel, nála a nyomoruságban is több az optimizmus, biztosabb a megbocsátás. A kérdő, felkiál-

tó mondatok, retorikai alakzatok itt kulminálnak (Béza meditációjában ugyanezek a nyomorúságból kiáltás, az ellentétes világkép, a vita kifejezését szolgálták).

"A peine auois-je ouuert mes lèures pour inuoquer son aide, à peine mon coeur s'estoit-il disposé à luy crier mercy et i'ay senty sa grace se respandre sur moy, conforter et viuifier mon ame languissante, comme le bain chaud, les membres d'un pauvre pelerin tout recreu de travail. O incroyable clemence! Comment, Seigneur, estes-vous si prompt à pardonner? Je courrois à vous offenser, et vous volez à me faire grace. I'ay employé tous les iours de ma vie pour chercher par mer et par terre matiere à mon ambition, auarice et lubricité, et apres que ie me suis abismé et perdu en mes plaisirs, vous penetrez en vn moment les Cieux et les nuës pour me venir deliurer. Si que me voila triomphant de mon peché qui suit tout peneux, les trophées de ma penitence, laquelle a trouué grace deuant vous? et ainsi mon esperance, que mes mesfaits auoient comme estouffée, se releue plus viste que jamais, et me promet non seulement les Empires du monde, qui penchent où le Seigneur les encline, mais m'ouure les Cieux les plus hauts, et m'asseure apres vne heureuse vie en ce monde, la iouyssance de la diuine immortalité."211

A meditáció végül imával, fohással zárul, mely még növeli a dicsőítő részt.

E meditáció stílusára is érvényes az, amit Marcel Artaud mond általában du Vair írásművészetéről: "Mindenesetre olyan ékesszólás ez, mely sohasem feledkezik meg a szószékről; akár-

milyen őszinte is, mindig van benne egy kis parádé, mesterkéeltség, csálás /.../ Kétségtelenül tetten érhetjük Du Vair-nél a ciceroniánus korszak továbbélését, bizonyos tetszelgést a mondatok csiszolásában, szövésében. Szereti a tudós hivatkozásokat és az általános fejtegetéseket. De prózája tiszta, gyakran gyors és nagyon kiegyensúlyozott, biztos ritmusu. Talán egy kicsit túl szentenciózus..."²¹²

Cicerói ékesszólással gondosan és elegánsan kimunkált stílus, melyből azonban hiányzik-s különösen a meditációs műfajnál hiányolhatjuk - a személyesség, a szubjektív hangvétel s bármiféle érzelmi fűtöttség. Hiába veszi át a formát, épp a protestáns meditációk lényege marad el: a meghasonlottság, a szorongáson az érzelem és hit erejével urrá levő küzdelem, a kegyelem örökös bizonytalansága miatti nyugtalanság. S ez természetes is, hiszen a katolikus kegyelemten optimistább, a gyónás meghozza a feloldozást. Ezért nem igazi meditáció ez a mű, ezért áll közelebb a parafrázishoz.

§.2.2

Pierre Tamisier (? - 1591). Pierre Taimisier, költő és fordító, egyben ügyész és egyéb fontos tisztségek viselője, 1588-ban jelentette meg verses formában a hét penitencia-zsoltárhoz kapcsolódó meditációit "egy tudós személy nyomán", Savonarola LI. psalmusról szóló meditációjának verses fordításával együtt.²¹³

A bevezető ajánlásban ő is, miként már annyian, a kor bajaira hivatkozik, melyre orvosság az ima és az elmélkedés. "C'est pourquoy parmy les extremes calamitez et afflictions, desquelles Dieu a visité nostre pauvre patrie, mesmes la vil-

le de Mascon n'ayant trouué plus grande consolation et refugiere aux ennuys publics et priuez, que le recours à Dieu par la priere et meditation, i'ay employé le loisir que l'infelicité du temps m'a donné à la version d'aucunes, mesmes de celles de S. Augustin, ..."²¹⁴

A Savonarola-fordítással - nemsokkal annak protestáns, prózai fordítása után - Tamisier szándéka az lehetett, hogy viszszaperelje Savonarolát a kálvinistáktól, s ezáltal az új, katolikus zsoltármeditációt a hagyományokba illesztve, annak elődjét, előfutárát lássa benne. Hasonló célokat szolgálhatott a protestánsoknál is népszerű Pseudo-Agoston verses fordítása is.²¹⁵

Figyelemreméltó, hogy Savonarola művét nemcsak vallásos tartalma, de elegáns stilusa miatt is érdemesnek tartja a fordításra.²¹⁶ Hasonló argumentációval a kálvinistáknál nem találkozunk, míg a katolikus devocionális irodalomban devoció és humanista poétika/retorika ötvözésére törekvés mutatkozik már a kezdetektől. Nemcsak Savonarolát, de a néven nem nevezett "tudós személy" próza-meditációit is e két okból ülteti át a verses formába:

"...ayant veu par vostre moyen celles qui ont esté faictes en prose françoise sur les sept psalmes de la penitence de David par vn docte personnage de ce temps /.../ i'y ay pris tant de goust et de plaisir, pour l'excellence de stile d'icelles, et des affections chrestiennes si bien y representees, et exprimees, que ie me suis efforcé les rendre tellement quellement en vers François..."²¹⁷

Az eddigi (igen szűkös) szakirodalom²¹⁸ önálló műnek tekintette Tamisier meditációit, nem véve figyelembe az előszó ide vonatkozó részét, melyre pedig még a cím is utal. Tamisier e kötetben ugyan nem fordít, de csupán prózai szöveget szed rimbe és ritmusba: Du Vair prózameditációit.²¹⁹

Mondatról mondatra követi Du Vair szövegét (egy mondat, egy versszak), semmi lényegest hozzá nem téve vagy el nem hagyva belőle. Az azonosság teljesen nyilvánvaló, elég a két szöveget egymás mellé illeszteni. Álljon itt egy kiragadott példa az azonosság illusztrálására.

1.

"Ne laschez pas sur moy,
Seigneur, le bras de vostre
seuere vengeance. Il m'en-
traineroit comme vn torrent
és precipices de mort et
damnation eternelle. Il me
deuoreroit comme vn feu, et
les restes de mon corps s'
enuoleroient en cendres.

Seigneur i'ay dessus moy ta
fureur allumée / Seigneur i'ay
sur mon chef ta vengeance en-
flammee / Mais, hélas! (ô bon
Dieu) ta colere durant, / Ne
desserre sur moy pour chastier
mon vice / Le bras vindicatif
de ta haute iustice, / Et l'
extremes rigueur de ton feu
deuorant.

2.

Qui sera l'oeil qui pourra
supporter, sans peril d'eff-
roy, le seul regard de vostre
face courroucée, quand iettant
la veue sur nous, vous pene-
trerez au profond de nos cœurs,
et descouurirez le secret de
nos impures consciences? Nos
pechez abominables attireront
sur nos restes vostre iuste
courroux, et vostre ire enflam-

Car si pour mon peché ta pitié
m'abandonne, / Si ta miseri-
corde en arriere se slogne, /
Ie voy ja des Enfers les gouf-
fres tenebreux / Ouurir asseuré-
ment leur bouche instatiable, /
Pour tout vif m'engloutir en
leur antre effroyable, /
Et me precipiter au rang des
malheureux.

mee nous abismera tout d'un coup dans ce gouffre espouventable de peines, tourmens et miseres.

Doncques auant que vostre fureur se leue contre moy, et que vous veniez avec vn iuste desdain pour me perdre et ruiner, entendez les humbles souspirs que mon coeur saisi de peur vous adresse, et receuez ceste voix foiblette et halettante, qui toute esloree s'escrie ainsi a vous: Misericorde, misericorde, Seigneur!

3.

Destourne donc de moy ce tien oeil qui respire / La fureur, le courroux, l'aspre vengeance et l'ire / Afin que ma pauvre ame éprise de frayeur, / Aye quelque respit, et hautement s'escrie, / Misericorde ô Dieu, hélas! ie t'en supplie, / Misericorde ô Dieu, à moy pauvre pecheur.

/.../

9.

Ceste ame, Seigneur qui se delib libere de glorifier de sa voix l'auteur de sa vie est abbatue et desolee, sans courage et sans vigueur, et comme la craintive colombelle au bruit du tonnerre se musse dans quelque petit creux, voyant vostre effroyable indignation, elle cherche pour retraite les plus obscures tenebres."²²⁰

Ainsi comme l'on voit la craintive Colombe / Quand le tonnerre bruit, et que le foudre tombe, / Tremblotant se musser dans quelque petit creux: / Ainsi mon ame ayant de ton ire effroyante / La viue impression, elle cherche dolente, / Pour sa retraite auoir les lieux plus tenebreux."²²¹

Ugy véljük, ez a felfedezés igen fontos a katolikus zsol-tármeditáció fejlődésének vizsgálata szempontjából. Rávilágit, hogy nem a parafrázisok bővülésével vezet az ut e műfaj,

felé, hanem a protestáns zsoltármeditációk áthasonításával. Ez az áthasonítás azonban, mint Du Vairnál láttuk, inkább a parafrázishoz közelíti paradox módon, melynek ezután már természetsszerűleg felel meg inkább a verses forma, ezért ülteti át Tamisier metrumba Du Vair prózáját.

4.2.3

Jacques La Vallée (? - ?). La Vallée, kinek több jelentéktelen verses pietikus munkája ismeretes, 1595-ben adta ki "Parafrázisok és meditációk Dávid bűnbánó zsoltárait" c. kötetét. Már a cím is árulkodik, a műfaji hovatartozás bizonytalanságáról, az előszóban és a versek előtt ez az "és" fel is cserélődik "vagy"-ra:

"...i'y faict ces presentes Paraphrases ou Meditations, ne m'estant voulu astraindre ny enfermer dans les limites de la simple et nue traduction. Car outre que quelques-vns des meilleurs esprits de nostre France s'en sont si heureusement acquitez, que ie ne m'oseray iamais promettre de les pouoir imiter, ie craignoy qu'en passant tous ensemble dans vn chemin si estroit, nous na fussions contrainsts de nous entrechoquer l'vn l'autre: si bien qu'il m'a semblé pour le mieux, de prendre la campagne large, et selon que ie serois emporté ou de ma deution, ou du sujet que ie rencontrerois, donner carriere à mon esprit."²²²

Fontos számunkra ez a kiragadott idézet. La Vallée az összes meditáció-író nevében írhatta, hogy a zsoltárok egyszerű fordítása már túlhaladott program, szűknek, elégtelennek bizonyul a vallásos érzelmek (devotion) és a gondolatok (esprit) szabad kifejezésére, az írói ambícióknak szélesebb

mezőt biztosítanak a meditáció keretei.

Tamisier (ill. Du Vair) és La Vallée meditációi között számos hasonlóságot találunk. Nemcsak a versforma (alexandrinus) és a rímképlet (aabccb) egyezik, hanem néhány hasonló fordulatot, versszakot is kimutathatunk. Pl.

Tamisier Ps.VI.

3.

"Destourne donc de moy ce tierce oeil qui respire
La fureur, le courroux, l'aspre vengeance, et l'ire
Afin que ma pauvre ame éprise de frayeur,
Aye quelque respit, et hautement s'escrie,
Misericorde ô Dieu, hélas! ie t'en supplie,
Misericorde ô Dieu, a moy pauvre pecheur."223

La Vallée Ps.VI.

"Que donques ceste voix avec mon coeur s'accorde,
Pour crier maintenant, O Dieu, misericorde!
Misericorde, ô Dieu! seul Dieu pere de tous,
Il est temps ou jamais que ton ire appaisée
Rende de mes douleurs la tempeste accoisée,
Ou mon ame est esteinte au feu de ton courroux."224

Tamisier Ps.VI.

19.

"Ayant dessus mon chef et le sac et la cendre.
Ie chemine à leur veüe, et veux te faire entendre
Les pechez qu'ay commis, je me prosterne aux piedz
De tes sacrez autelz: ie corrige et macere
Par verges et fleaux, et par la vie austere,
Ma chair qui a mes sens à pecher conuiez."225

La Vallée Ps.VI.

"Non content d'auoir fait mes complaints entendre,
I'ay mis dessus ma teste et le sac et la cendre,

Libre te confessant les maux que i'ay commis:
Et macerant ma chair coupable de mes peines
Ie me suis tant comblé d'angoisses inhumaines
Que i'ay seruy d'opprobre à tous mes ennemis."²²⁶

Mindenesetre ha hatott is Tamisier műve,²²⁷ ebben az esetben már nem szolgálai másolással, utánnézéssel van dolgunk. La Vallée sokkal önállóbban kezeli a zsoltárt. A kezdő argumentáció után lassul a menet a számára fontos részeknél, míg más részek megrövidülnek. A bűnbánat, a konfesszió nagy szerephez jut, ha nem is a protestáns meditációk porig alázkodó önvádja intenzitásának felel meg ez az érzés, de a penitencia-irodalom sztereotípiáin át is érződik a személyes átéltség, megrendültség, bár a verses forma, a lassu ritmus és a zenélő rimek lágyítják, szinte elandalítják a belső monológ önvádját.

"Mais las! que dois-je aimer que les plaintes funebre
Et les profonds sanglots qui me vont estouffant?
Ou que dois-je haïr fors les places celebres
Où l'on voit le plaisir de l'ennuy trionfant,
Moy qui d'une ame fole à la rage asservie
Meurtris par mes pechez mon legitime enfant?"²²⁸

Nemcsak a bűnbánat témája felé bővül a meditáció, a zsoltáron kívül az Ó- és Újszövetség gondolat- és formakincse is helyet kap, sőt a hit aktuális és vitatott kérdései is. La Vallée meditációja mégsem csap át didaktikus értekezésbe, s ezt főként a sok költői képnek köszönheti, melyek ugyan elvont gondolatok illusztrálásául kerülnek be, de konkrétumokból táplálkoznak, s melyek jóval gazdagabban jelennek meg nála, mint az előző meditációkban. A vihar és a vadállatok, a tulzó szenvedés-örvények, pokol és ég ellentétei, a hiperbolikus képek forrása a

Biblia, az egyszerű fordítás vagy az intellektust megmozgató retorikai fogások szűk keretét ezekkel a képekkel tágítja az előszóban programként megjelölt széles mezővé a fantázia számára.

"Desia par mes soupirs j'ay remply tous les cieux,
J'ay submergé mon sein dans les flots de mes yeux,
Et comblé de mes cris les monts et les valees."²²⁹

Nagyon sok ezek közt a képek közt a sztereotip, a devocionális, meditációs irodalomban minduntalan előforduló szokványos séma, fordulat (sokszor konkrét hatás helyett csupán e sémák újrafelhasználásáról van szó), melyek néhány meditáció olvasása után már ismerősenek, sőt unalmasan szürkének tűnhetnek. Valószínű, hogy nemcsak a költői képzelőerő hiánya következtében használják újra és újra ezeket az elemeket, hanem a kor kialakult, az írók számára adott formanyelvet alkalmazzák. Tradíció és személyes lelemény viszonya igen bonyolult a meditációkban. Főként mivel kevés igazán nagy költői alkotását vizsgáljuk, inkább a középszert képviselik ezek a művek, alkotóik az új formanyelv kialakítása helyett az adottal dolgoznak. De azért La Vallée-nál is találunk néhány szép és szokatlan metaforát, pl. Isten szeme és a nap összevonásából:

"Ne vas plus destournant de tes yeux les merveilles,
J'entens ces beaux soleils estincelans d'amour."²³⁰

"Ja l'ame du Soleil, qui dans son oeil repose,
A lancé dessus nous la douceur de ses rais."²³¹

La Vallée a címben témamegjelölésként a hét penitencia-zsoltár meditációját és néhány egyházi éneket, himnuszt ígért. A kötet azonban a penitencia-zsoltárokon és az énekeken kívül

még egy zsoltármeditációt tartalmaz a XXI. psalmusról, a következő argumentációval:

"Arg. Pseaume qui parle ouvertement de la Passion, mort, et resurrection de nostre Sauveur, du sacrifice, de l'adoration: et comme il doit servir d'aliment à nos ames."²³²

A téma tehát loyolai meditációké: Krisztus passiója, szenvedése, feltámadása. A megváltozó versforma tudatosan is más minőséget, újat jelez a penitencia-zsoltárokhoz képest.

Még a zsoltár-meditációk hagyományos konfessziójával kezdődik:

"Durant le mal qui sans cesse me nuit,
Seul ie t'inuoque et de jour et de nuit,
Du plus profond de mon ame affligée,
Et neantmoins pour les cris soucieux,
Qui de mon coeur volent iusques aux cieux,
Ie ne sens point mon angoisse allégée."²³³

De a bűnös ember szenvedései, akár a XXI. zsoltárban, itt is finom áttételekkel, hangsúlyeltolódásokkal Krisztus szenvedéseivé válnak - a lírai én már Krisztus nevében szólal meg. Az átjátsztatás kétirányú: Krisztus magára veszi az összes gyarló ember szenvedését, ugyanakkor a bűnös a penitenciában együtt akar szenvedni Jézussal, átérezni a keresztfeszítés kínját. Az eszközök itt már az ignáci modelléi: naturalista képek, a kín részletező leírása, mindez átképzeléses megjelenítő előadásban, egyes szám első személyűvé dramatizáltan.

"Tous mes habits ont esté saccagez,
Et puis ensemble ils les ont partagez,
Me delaissant tout nud sans couverture:"²³⁴

/ . . ./

"Ce temps pendant ie me decoule en eau,
Mes os aigus vont rauersant ma peau,
Tous dénouez de leurs propres iointures:
Bref tout mon corps palle, sec et transi,
N'est qv'vn obiet de tout mortel soucy,
Rompu, brisé par cent mille tortures.

Ie suis de plus en tel estat rendu,
Que mon coeur est comme cire fondu,
S'estant dissous au milieu de mon ventre,
Tant pour me voir le seul pinct langoureux,
Où tout le gros des maux plus rigoureux,
Se vont rendans comme la pierre au centre.

.../

Comme Lyons ou Tigres inhumains,
Ils vont perçant mes deux pieds et mes mains,
En tesmoignant leur malice infernale:
Et ne voulant vn seul point en cacher,
Ils vont grauant au surplus de ma chair
Tout ce que peut leur rage plus brutale."²³⁵

Zsoltármeditációban összeolvadó konfesszió és passió - a két nagy katolikus meditációs áramlat találkozik össze, ötvödik itt, s ezzel igen fontos állomáshoz értünk el a meditációk fejlődésében. Ne feledjük a kiadás évét: 1595. - a pillanatnyi erőegyensúly, konszolidáció időszaka, IV. Henrik uralkodásának fénykora, nemsokára megszületik a nantes-i ediktum. A szeretetben, Krisztusban egyesülő ellentétek vágya, az öszszebékülés szándéka csendül ki a meditáció szinte minden sorából:

"Lors on verra tout ce grand Vniuers,
Pour ioindre en vn tant de membres diuers,

Qui sont logez sous l'un et l'autre Pole,
S'assujettir sous le joug de ta loy,
Et puis remplis de desir et de foy,
Te serviront de coeur et de parole."

/ . . /

Lors on verra qu'à toute eternité
Tous les humains et leur posterité,
Tant les viuans que ceux qui viendront naistre,
De siecle en siecle et comme tour-à-tour,
Tous embrasez au feu de ton amour
T'adoreront comme seigneur et maistre."²³⁶

4.2.4

Jean de la Ceppède (1550-1623). A katolikus meditációirodalomra eddig felhozott példáink egy szerzője sem volt a kor kiemelkedő költője, a francia irodalmi köztudatban sincsenek jelen, csak igen részletes irodalomtörténetek néhány bekezdésében, bár műveik hordoznak irodalmi értékeket. De mint ahogy a meditáció a protestánsoknál is magas irodalmi szintet ért el, egy d'Aubigné, vagy Sponde műfajává válhatott, úgy a katolikus meditációszerzők között is találunk ismertebb "nagy nevet": La Ceppède-ét.

La Ceppède fő műve, a "Théorèmes"²³⁷ egy 515 szonettből álló ciklus Krisztus haláláról és feltámadásáról. A görög "theorema" szó egyaránt jelent víziót, látványt s a gondolatit, elvont meditáció tárgyát - ez a kettősség a mű kulcsa is. Hogy a szonettciklus forrása ignáci meditáció, a spanyol és jezsuita módszerek (La Ceppède maga is spanyol családból származott), ez köztudott már Henri Bremond óta, számos elemzés is bizonyítja.²³⁸ A Théorèmes-nek azonban La Ceppède saját munkásságában is van előzménye: az 1594-ben megjelent

"Imitation des Psaumes de la penitence de David /.../ Avec des sonnets et meditations sur le mystere de la redemption."²³⁹

Mint a cím is mutatja, a munka két fő részből áll - egyrészt a hét penitencia-zsoltár verses parafrázisából, melyek mindegyikéhez egy prózai meditáció csatlakozik, másrészt a megváltásról szóló 12 szonett-meditáció. E két név kissé egyszerűsítve a két katolikus meditáció-típusnak felel meg.

A zsoltárparafrázisok alig-alig többek, mint egyszerű fordítások, megmarad az eredetihez való hűség kritériuma.

Más a helyzet a parafrázist követő prózai elmélkedés esetén: ebben a zsoltárnak csak a számára fontos részeit fejti ki, ezeket bővítve, míg más versszakokat egyszerűen elhagy. A VI. psalmusban pl. a konfesszió része bővül, csak kéri a kegyelmet, de teljes egészében elhagyja a hálaadó ujjongást.

Az LI. zsoltárról szólva is a bűn témája részleteződik már a parafrázisban, s a meditációban még a parafrázishoz képest - szubjektív, vallomások irányba tolódva el.

LI.,6.

III.

"A toy seul i'ay failly; deuant toy i'ay forfait,
Toy seul pardonne donc mon ame damnable méfait.
A fin qu'on te cognoisse, et iuste, et pitoyable;
A fin qu'estant iugé tu demeures vainqueur
De tous ces mescreans, qui iugent dans leur coeur
Que tu ne seras plus a mes larmes ployable.

LI.,7.

IV.

"Voy, Seigneur, qu'en peché ma mere me conceut,
Que tout couuert de sang le maillot me receut,
Du premier Terre-nay retenant la teinture,

Je ne m'excuse pas tu veux la verité:

Je la dy, i'ay méchant ton courroux irrité:

Mais ie te pry regarde à ma foible Nature. 240

"Comme je crie à ce coup, mon Dieu, je vous ay seul tres-griefuement offensé. I'ay tres-irreuerement prophane la venerable presence de vostre Majeste. Seul (dis-je) pource que l'offense mesme, que i'ay commise contre mon prochain, est en fin principalement contre vous, qui m'avez defendu de l'offenser. Seul (dis-je) pource qu'estant vostre Oinct, vous estes seul mon souuerain, et seul qui me pouuez chastier. Vous seul donques abolissez mes crimes, à fin que vous fassiez reluire en moy la verité de vostre parole, qui a promis grace à tout pecheur repentant: et à ce que vainquiez le jugement temeraire du desespoir, qui vous croit sans mercy.

Je pourroy bien par forme d'attenuation, vous représenter ma foiblesse, et les violentes inclinations à mal faire dont les reins de mon Pere, et l'amarry de celle, qui me conceut ont semé dans mon coeur vne pepiniere feconde. Mais sçachant comme vous aimez singulierement qu'on parle à vous en pure verité: et recognoissant que ces penchemens naturels au vice, ne m'y eussent point forcé, si je n'eusse voulu: mesmes estant particulièrement fortifié de vostre Esprit, qui m'auoit fait capable des plus hauts, et plus releuez Mysteres de vostre loy: i'abandonne (comme je dois) toute excuse, et recours simplement à vostre Clemence." 241

Még egy irányban tágul itt a parafrázishoz képest a meditáció (ezzel az eddigi katolikus elmélkedésekben nem találkoz-

tunk, annál gyakoribb volt a protestánsoknál): Dávid panaszainak a korra alkalmazása, az ének sorai napi aktualitásának feltárása felé.

"Comblez mon ame de liesse par le rétablissement de la paix, que la guerre ciuile de mes sens luy auoit dérobé..."²⁴²

"I'adiouste encor vn chef à ma requeste, et vous supplie, Seigneur, tres-affectueusement qu'il vous plaise faire (ainsi qu'à moy) misericorde à cet Estat affligé, et à la désolée ville de ma naissance, sur qui (aussi bien que sur moy) mes iniquitez ont armé vostre bras de foudre, rendez leur, s'il vous plait le jour de vostre faueur, que mes demerites leur ont éclipsé. Benissez de mesme vostre chere Sion, et releuez les murs de vostre Hierusalem, de vostre Église Sainte..."²⁴³

Főként ez az utóbbi tény támasztja alá, hogy nem közvetlen ut vezetett La Ceppède-nél sem a parafrázistól a meditációig, hatottak rá a protestáns penitencia-zsoltármeditációk, vagy azok már katolikus verziói. Ezt támasztja alá az a megfigyelés is, hogy La Ceppède kizárólag a penitencia-zsoltárok parafrázisához írt prózai meditációkat, többi zsoltárparafrázisához nem.

A meditációnak a XVI. század végén a protestánsoknál kialakult poétikáját leginkább La Ceppède meditációi közelítették meg, a 7.2 pont alatt tárgyalt szerzők közül ő kezeli legszabadabban a szöveget, távolodik el leginkább a zsoltártól, bővit különféle irányokban.

Az "Imitations" kötet fontos a Théoremes genezise szempontjából. Az adott modellek imitációja, utánzása, hangpróbálga-

tás, a megfelelő forma keresése a nagy mű előtt, előkészület arra,²⁴⁴ A meditáció két válfajának utánzása - saját hang kialakítása érdekében. Végül a Théoremes-ben a verses formájú, loyolai, jezsuita gyakorlat folytatódik, de már nem a séma szolgai követésével, hanem művészi áttétellel, rejtettebben, La Ceppede ezt a formát érezhette adekvátabbnak mondanivalójához - mint ahogy a századforduló egész katolikus meditációtermésében is ez a vonulat volt a dominánsabb, az újjáéledő katolikus devoció önfejlődésű válasza.

8. Összegezés

8.1 Eredeti célkitűzésünk alapján dolgozatunk a szűkebb értelemben vett, tehát a keresztény vallásos gyakorlatban kialakult meditáció (és nem a meditáció mint elmélkedő attitűd a világ dolgainak szemlélésére) útját követte nyomon, rövid áttekintésben a XVI. század közepéig, s részletesebben a XVII. század elejéig.²⁴⁵ 50 évünk alatt azt az utat kísértük végig, melyet a meditáció megtett, s melynek során devocionális gyakorlatból devocionális, majd egyre inkább irodalmi műfajjá vált, sok szálon induló, heterogén, praktikus pietisztikus célokat szolgáló gyakorlatból kikristályosodott egy viszonylag állandó rendeltetésű (konfesszió, önvizsgálat), azonos tárgykörű (zsoltárok), hasonló érzelmi állapothoz rendelt (testi, lelki szenvedés, bűnbánat, vagy kegyelemre stb.) műfaj, sztereotip strukturával, melyhez a kifejezőeszközök nagyjából állandó állománya tartozott (erős hajlam a hyperbolára, tulzásokra, a borzalmak részletezésére, az emfázisra stb.)

Története, a kialakulás kezdete, mint láttuk, az egyházatyákig nyúlik vissza, Ágoston Enarratiojáig és a neki tulajdonított, valójában a Vallomások erős hatása alatt született Meditációkig, melyek tovább élnek a középkor meditációs gyakorlatában, főként a pietisztikus, misztikus áramlatokban, a Krisztus-passiókban s a devotio moderna szerzőinél. A XV. századra felhalmozód-

nak szinte mindazok az eszközök, melyből a XVI. századi meditációk majd meritenek. A reformáció előestéjén a tudatokat elárasztó gyötrő büntudat, halálfélelem (mely a hét penitencia zsoltár nagy népszerűségét is magyarázza a századfordulón), az igény az Istennel való közvetlen, közvetítők nélküli kapcsolatra a gyónás devalválódásához vezetett. A megrendült értékrendben a hívő egyedül, így még nyomorultabbul állt Isten előtt.

A kihívásra megszülető két válaszban (az új értékek megalkotására vagy a régi módosított megerősítésére) egyaránt fontos szerepet játszottak a meditációk. Noha a devocionális irodalom megújulásában kétségtelenül a protestánsoké a kezdeményezés elsőbbsége, a katolikusok nem egyszerűen erre reagálnak, nem a külső késztetésre létrejövő ellenhatásként születnek a katolikus meditációk sem, nagy szerepe volt a belső fejlődésnek, a két felekezet elmélkedései között a különbségek mellett számos hasonlóságot találunk.

Azonosak voltak az előzmények, az egyházatyákig visszanyúló gyakorlat, a prereformáció alatt felhalmozódott igények a személyes vallásosságra.

Azonos volt a közvetlen indítók is: a gyónás krízise. Théodore de Bèze a gyónás pótlására, helyette írta az első, a középkor gyakorlatától különböző meditációkat, közvetlen konfeszionális kapcsolatot teremtve Isten és a penitencia-tartó között, pótolva a gyónás eltörlése nyomán támadt űrt, kielégítve az önvizsgálat igényét, a meghallgattatás utáni vágyat. A katolikusoknál a meditáció szintén^{sz} Istennel való közvetlenebb kapcsolattartást jelenthette, a belső lelki élet gazdagítását.

E célnak megfelelően kálvinista és katolikus meditációk központi motivuma a bűn. A penitenciának ősi pszichológiai-etikai-vallási alapsémája valósul meg mindkét felekezetenél. Minél egyénibb hangu, bensőségeesebb a meditáció, annál kevésbé módosítják ezt az alapsémát a teológiai viták, azonos a bűnbánó lélek utja: 1. a bűnös testi, lelki nyomorúságáról vall Isten előtt, gyarlóságáról, állapotát fizikai és erkölcsi végveszélyként jellemezve, 2. kéréssel, kérdésekkel ostromolja Istent, 3. fordulat: meggyőzi önmagát az isteni gondviselésről, Krisztus közbenjáró jóságáról, most már bűn az is, ha nem hisz a kegyelemben, 4. az eljövendő kegyelem előérzetével dicsőíti Istent, hálaadással zárul.

A büntudat mint központi motívum a XVI. század végének uralkodó életérzéséből fakadt, a reneszánsz magabiztossága után újból megrendültek a biztos értékek, alapvető élménnyé vált a bizonytalanság,²⁴⁶ ahol Isten tűnik egyetlen menekvésnek.

Az utolsó Valois-k és az első Bourbon uralkodásának periódusa bonyolult, átláthatatlan pártállású vallásháborúk kríziskorszaka volt, az értékek megrendülése, a századvég lelkiállapota ebből eredt. Szinte minden meditáció bevezetése vagy ajánlása a kor szörnyűségeit festi, akár katolikus, akár kálvinista, közös bennük a korérzés. Mindezt a szörnyűséget bűneik büntetésének tekintik, s próbálják levezekelni, kikönyörögni a kegyelmet.

Ha a meditációk hangot is adnak a pártok ellenségeskedésének, ha fel is leljük bennük a harcos hugenotta vagy ellenreformációs szellemet, mégis egyre inkább erősödik a konszolidáció utáni vágy, a békülés még erasmista reménye. "Ne beszéljünk töb-

bé egymás között hugenottákról és pá^eistákról; e szavakat tiltják rendeleteink. Amikor már nem lesz több rendelet a világon, ha franciák vagyunk, ha szeretjük hazánkat, családjunkat, önmagunkat, mindörökké ki kell törölni lelkünkben. Elég egy szalag közénk "247" - mondja Duplessis Mornay legtöbbjük nevében, s ebben a szellemben szerepelnek együtt gyakran antológiákban katolikus és kálvinista költők.

E krízis velejárója a 70-es évektől kezdődő devocionális megújulás, mely a vallásos költészet, s ebbe az áramba kapcsolódva a meditációk felvirágzásához vezet katolikusoknál és protestánsoknál egyaránt, III. és IV. Henrik személye köré, egy-egy vidéki akadémia iskolájába csoportosulva.

Nyilvánvalóan a hasonlóságok mellett erősen dominálnak a felekezetből adódó differenciák is. Ezeknél az általánosításoknál egy-egy ideális modellt kell feltételezni (egy sponde-i, La Ceppede-i meditáció-típust), hiszen nem bármely mű összevetéséből adódnak a következtetések.

Az eltérés alapvető forrása a katolikus és kálvinista kegyelemtan különbsége. A kálvinista szerzőknél a kegyelem bizonyossága sohasem teljes, ez a szorongás meghasonlott, pesszimista attitűdöt eredményez, antitetikus világképet, s az ellentmondásokon csak a felfokozott érzelmekkel lehetséges a túlhaladás.

A katolikus kegyelemtan optimistább, a gyónás meghozza a feloldozást, ez az optimista szemlélet harmonikusabb, az ellentétektől kevésbé feszülő, derűsebb magatartást eredményez a katolikus meditációkban.

Mivel a meditáció sajátja a didaktika iránti hajlam, az ér-

velés eszközüül a retorikát mindkét tábor felhasználja. De a puritánabb, komorabb kálvinista esztétikai normák hatására a hugenotta meditációban csak később jelentkeznek s gyengébben a konkrét világból merített, tárgyias képek, a humanista irodalom, az antikvitas befolyása, eléggé elvont, allegorikus jellegű marad. Ezzel szemben a katolikusoknál a kezdetektől összefonódott humanista ^(b)devocionális irodalom, az esztétikai töltést az elvont érzelmi tartalmak és a tárgyias ábrázolás feszültségéből teremtik, sokkal inkább törekednek a külsőséges hatásokra (hatásvadászatra), a képek burjánzó bőségére, a misztika bekapcsolására. Ezért válik a kálvinista meditáció adekvát formájává a súlyos, gondolati próza, s a katolikusoknál a könnyedebb, kép-
gazdag vers.

A két típus nem egymástól függetlenül létezett, nemcsak felekezeten belül hatottak egymásra, hanem mint láttuk pl. Du Vair prózameditációi esetén, folytonos kölcsönhatás létezett katolikus és kálvinista művek között. A katolikusoknál nyilván protestáns indíttatás az anyanyelvűség, a Bibliát az elmélkedés tárgyának és nem változtathatatlan ritusnak tekinteni, átveszik (áthasonítva) magát a zsoltármeditáció bézai modelljét is. De hogy a hatás nem volt egyoldalú, bizonyítja a protestáns meditációkba beszüremelő konkrét képanyag, irodalmi ambíciók.

A kálvinista meditációkat elemezve szempontunk az individualizáció és irodalmi tudatosság volt, az ezek irányába való fejlődés, mely fő vonalaiban egybeesett az időbeli előrehaladással.

A protestáns meditáció modellje Bézánál születik, aki a kö-

zépkor kiiktatásával az ágostoni forrásokhoz nyul vissza, de újraalkotva, nála válik devocionális irodalmi műfajjá először. Béza műve meghatározza a zsoltármeditáció strukturáját, tematikáját és stílusát. Az irodalmi és esztétikai törekvések ugyan még a teológiai célok szolgálatában jelentkeznek (a hittételek érzelmi közelítése a funkciójuk), de már jelentkeznek; az alkotás nem egyszerűen az olvasásra szánt prédikáció, épületes olvasmány szerepét tölti be. A zsoltárok fordításától, parafrázálásától (mely a lényegét kimondottnak, változatlanak tekinti, célja csak ennek minél világosabb megközelítése) nagy lépés volt a meditáció, melynek szabadabb, flexibilisebb jellege utat nyitott a továbbiakban az egyre szubjektivebbé váló hangnak, értelmezésnek, megnyilatkozásoknak. Dávid és a közösség hangjából egyre jobban kivált az "én". A szubjektum előtérbe kerülésével, a zsoltártól függetlenedő önállósággal csökkent a társadalmi-teológiai megbízatás határozottsága, a műveket már egyedül "szent és kegyes" tartalmuk nem igazolhatta, erősödött az evilágiság, a teológiai szempontokat kezdték felváltani az irodalmiak. A művek elsősorban esztétikai értékek hordozóivá váltak, ezeken át, s nem didaktikusan jut kifejezésre a teológiai, politikai mondanivaló.

A katolikus meditációk alakulását vizsgálva is érdekes erővonalakat, vonulatokat figyelhetünk meg. Míg a protestánsoknál egy jellegzetes típus alakult ki, a katolikusoknál két hatás befolyásolja a meditációkat: 1) a spanyol devocionális iskola, a jezsuita gyakorlatok, melyek főként a középkori Krisztuspassiókból táplálkoznak, 2) s a protestáns zsoltármeditációk

hatása. A kettő közül az első a loyolai modell befolyása a jelentősebb. A protestáns zsoltármeditáció, noha a kísérlet megtörtént az áthasonítására, átalakított verses formájával inkább a zsoltárparafrázisokhoz vagy a világi költészet felé közelített, nem bizonyult megfelelőnek a katolikus devocionális igények kielégítésére. Az 1600-as évekre megtörtént a két irány egybeolvadása - a loyolai modell dominanciájával.

Az irodalmi tudatosság a katolikusoknál a kezdetektől megtalálható, tudatosan aknázták ki ezeket az eszközöket az érzelmek felcsigázására, a hit gerjesztésére, ugyancsak ezek a művek, úgy érezzük, a szélsőséges hatásokra törekvés mögött és ellenére személytelenebbek maradnak.

Katolikus és protestáns meditációk franciaországi virágokra egyaránt az 1590-es évekre esik, ezt követően tulnyomó részben csak újabb kiadásaikkal találkozunk, s kb. az 1620-as évekre zárul le ivük. A protestáns meditációknak egyszerűen a létalapja szűnt meg a kiujuló protestánsüldözések során, az irodalom jobbára emigrációba kényszerült. A katolikus meditációk pedig feloldódtak a világi költészetben.

Anélkül, hogy a meditációk jelentőségét túlértékelnénk, úgy véljük, hogy megismerésük kiegészíti a XVI.század végének általános devocionális megújulásáról alkotott képünket, abba szervesen illeszkedve s új elemekkel is gazdagítva; hozzásegít protestáns és katolikus irodalom egymáshoz való viszonyának árnyaltabb látásához. A dolgozatban fontosnak a meditációk közelítő bibliográfiáján kívül a mozgások, a fejlődés és hatásvonalak felrajzolását tartjuk, melyet valóban prekoncep-

ció nélkül, a művek belső erővonalaiból fejtettük ki. Bármennyire is kerekre sikerült a lezárás, számos megoldatlan probléma maradt még, a bevezetésben nyitott kérdések közül sok továbbra is megválaszolatlan.

.□□.

8.2 E dolgozat bevezetőjében már szó volt arról, hogy magyar indíttatásu volt. Hogyan látjuk most, a francia meditáció-vonulat felvázolása után, ennek tanulságai fényében (ha csak röviden is, és nem teljes értékű tanulmányozásra törekedve) a magyar századvég elmélkedéseit?

A XVI. század végén Magyarországra éppugy a krizishelyzet jellemző, mint a polgárháborúk Franciaországára, a két oldali fenyegetettség történelmi, s a reneszánsz világnézet és kultúra ideológiai válsága. Ezzel párhuzamosan figyelhető meg a befelé fordulás az irodalomban nő meg szemmel láthatóan a 80-as évektől kezdődően az igény a vallásos, elmélkedő munkák iránt. Ezeknek a műveknek az előszavaiban, ajánlásaiban ugyanazt az indoklást találjuk, mint a francia meditációknál láthattuk: a kor nyomorusága, a sürgető szükség, az egyre növekvő igény, érdeklődés (főként a főurak, s itt is leginkább a főrangú asszonyok igénye) készíti a prédikátorokat, teológusokat az írásra, fordításra.

"...mindennapi akadéink is, es nyomorusaginc okot attac ez imadsagoknac irasara, melyekben fölötte igen szükséges az köniörges."²⁴⁸

"/Ajánlás Bocskai Erzsébetnek, Báthori Kristóf feleségének/...

ki engemet nag; gyakorta intet es kert mind levelei, mind embe-
ri által, hogy az halálhoz való készöletről az Szent Irsbol
valami vigasztalásokat, es oruosságokat írnek.."249

A válság szükségképpen a halál s a bün problematikájának
eluralkodásához, szorongásos félelemhez vezetett. A halálra
való felkészülés a témája már a legkorábbi, az 50-es években
Magyarországon elterjedő német s latin nyelvű evangélikus
teológiai elmélkedéseknek,250 s hasonló céllal készülnek a ma-
gyar fordítások, Balassi, Heltai, Bornemissza "vigasztaló
könyvetskéi" is.251

"...a' ki minden reménségét es bizodalját chac az Istenbe ve-
tötte, es kúánssággal kúánnya az örec életet, ez gyakorta
gondolkodik az életnek végéről: es minden ő élete nem egyeb,
ha nem a' halálról való elmélködés, es az örec élettre való
készülés."252

A század végéig nemigen találunk önálló műveket, csupán
fordításokat, s a halálra való felkészítés témájával együtt
megmarad az értekező, oktató modor, sokszor ott kísért a po-
lemikus, más felekezetekkel vitázó hang is, mint pl. Kulcsár
György, Károlyi Péter, Magyar István vagy Mihálykó János "é-
pületes írásaiban".253

A 90-es években azonban, noha az oktató-értekező művek ma-
radnak többségben, mégis hangsúlyeltolódások figyelhetők meg -
a halálra készülről a bünre, az ördög kísértéséire, a bün-
vallás jelen nyomorúságaira terelődik a figyelem, a halál he-
lyett a bün kezd központi motívummá válni.

Az első, még nehézkes, de már önálló kísérlet Sibolti Deme-

"Lelki Hartz"-a.²⁵⁴ Már a cím is elárulja: a viaskodó, meghasonlott bűnösnek a Szentírást ostromló kérdései fogalmazódnak meg a párbeszéd formájában, melyekre az Ige felel. Valódi kétségeket, az új bönfelfogásból eredő kételyeket árulnak el a kérdések, melyekben a szerző egyéni kétségei, kísértetei szólalnak meg.

"Mert az emberre egez életének ideiben sok különb különb nyaualyac és haborusagoc szoktat rohanni: /.../ de mégis könnyebben el viselünk azoknak terhet, hogy nem mint az belső lelki kísértetünknek emberi erővel el viselhetetlen súlyosságát, kicellen az Isten igéinek vigasztalása kiűl semmi oruosságot nem találunk. Mint mikor meg gondoljuk a' mi természetünknek minden bűnre hajlando voltat, és azból meg czelekedett bűnnek sok tsagát, lehetetlen hogy meg ne rőttennünk rajta, kit ol'kor az ördög annalis inkább többíti, ellenünk tamasztuan bizonságul az minnen lelki esmeretünket..."²⁵⁵

Íme néhány kísértő kérdés:

"Bűnös: Czac nemelly bűnöseknek boczattatic meg az ő bűnös, kic közzül netalam én nem vagyoc Istentől be vétetett."²⁵⁶

"Bűnös: Miért nem mondgya haat, hogy mindnyáian iduözüllynec: hanem ezt, hogy sokan? Ezis írva vagyon, hogy sokan vadnac az hiuatalosoc, de keuesen vadnac az választattac, Matth: 22."²⁵⁷

Noha csak fordítás, mégis fontos állomás a magyar elmélkedő irodalomban Zólyomi Perinna Boldizsár Manuáléja, ezek az "Ötven szentseges elmelkedések: Mellyek az embert az kegyes és szent életre fel serkentik, és az belső emberben hasznos elő-

menetelt inditnak."²⁵⁸

Ezt a kötetet tekinthetjük a dolgozatunkban leírt postreformációs típusu meditáció első, igazi magyarországi jelentkezésének. Hirtelen együtt jelenik itt meg mindaz, ami hiányzott az eddigi valláserkölcsi irodalomból: a bűn-büntudat mint központi motívum, az önismeretre, önvizsgálatra törekvés, a bibliai kiindulású egyéni közelítés Istenhez, s a szubjektum megnyilatkozása.

A fordítás megjelentetésének okáról így vall az előljáró beszédben, melyben művét Liszti Annának, Thurzó Szaniszló feleségének ajánlja:

"...az emberek annira bé merültenek az nagy bűnbe, hogy semmiképpen az bűnt és önnön magokat nem akariák meg ismerni. /.../ Némellyek az bűnnek sullyosságától tellyességgel le nyomattatván el vesztik önnön magokat. Azért kell tehát az keresztien embernek gyakorta az szentseges életről szükségesképpen elmélködni, és gondolkodni /.../ Es noha ezek mind így vadnak, mégis mind az által az nagy vakmerő életett üzván, semmiképpen nem akariuk magunkat meg löbbitani. Szentséges életet sem akarunk követni, egyebeknekis sem ióra intői, sem ió példaadói nem akarunk lenni.

De ollyatának vagyunk mint az ékes ruhával fel öltöztetött tzipra hólt test (avagy koporsó) mely kívül szépnek tetzik, de belől utálatos büdös, és dögletes genyetsegeckel vagyon rakva /.../

Mélto dolog tehát, hog' minden ember készétse magát az poenitentia tartásra, és ez világból való kü mulásra. /.../ Ta-

hát igen hasznos és igen illendő dolog, minden keresztién embernek éyel nappal ezeket az szentséges Szent Irásból, és S. Doctoroknak tanításából kü szedegetött elmélkedéseket szüvében forгатni, gyakorta olvasni, és minden szömpillantásban azokról gondolkodni."²⁵⁹

Még meglepőbb, hogy ebben a kötetben együtt, egyszerre jelenik meg a protestáns bűnbánó meditáció (ha nem[†] is penitenciasoltárból kinőve) s a Franciaországban csak katolikusoknál látott Krisztus-passió elmélkedés!

"Első elmeködös, az bűneknek igaz esmeretiről

Szent Isten, igaz Biró, szemem előtt forognak az én sok bűneim. Minden órában az halál felől gondolkodom, mert az halál minden órában közelget az emberre. Minden napon az utolsó ítéletről is gondolkodom, mivel hogy minden napról minden embernek nagy számot kell adni az utolsó napon.

Sok felé hányom, vetöm, az én elmémet, és eszemet, és imé mindenestől fogva heába való, üres, és szentsegtelen. Heába való és haszontalanok az én sok tseleködetim, heába való az én sok beszélgetésim, és annál is inkább heába való az én gondolataim. /.../ Mert az eredendő bűnnek, és romlandó természetnek ragadó rühe meg vesztegette ötet.

Azt mondgya vala szent Job: Félek és röttegők vala minden tselekedetimtől. Ha ez a' szent Patriárcha így panaszkodik, mit kell tehát tseleködni az Istentelen embernek, holott minden mi igasságunk olyan, mint az havi korságos aszsoniállatnak ruháia. /.../

Az égre szemeimet fel emelni nem merem, mert vétkeztem az

ellen az ki az éghben lakozik; Es földön nem talállok óltalmat; Mert mitsoda segedelmet kell reménlenem az teremtetett állatoktól, holot az teremtetett állatoknak Vrád meg bántottam. Az én ellen-segem az pokolbeli ördög vádol engemet, és azt mondgya az Istennek: Te igaz Biró, ítéld meg ezt az embert, hogy az ő bűne-
iért enim légyen, az ki tied akara lenni az te kegyelmedért."260

A kereszten függő Krisztus kinszenvedéseit szemlélő bűnös lélek meditációja Bonaventura vagy Loyola meditációit juttatja eszünkbe, annyira azonos a lélek irányítása az együttlészenvedésre való felgerjesztésben, a részletező, naturalisztikus előadásmódban, melyben még a hely elképzeltetése is megjelenik az érzékszervek felhasználásával.²⁶¹

"Az poenitentiának szép gyakorlása, melyben az Christusnak kénszenvedésének historiáiából néződ az kénszenvedő Christust.

Nézd drága lelkem, fidaalmát az keresztfán szenvedőnek: sebeit az békességnek; nagy kényát és gyötrelmét az meg halónak. Az a fő ki előtt még az Angyalok is reszketnek, tövisseknek sü-rőségével gyakdostatik. Az gyönyörűseges szép ortza a hűtetlen Sidók nyálától pökdöstetik és rutétatik. Az Napnál szob és fe-nyesb szemek meg homályosodnak az halálban. Az Angyaloknak szent éneklésüket halló fülek, az bűnesőknek boszszontó káromlá-sockal és tsufolásosokkal terheltetnek. Az mélységes Isteni dol-gokat meg magyarázó és az Angyalokat tanító szaj méreggel és etzettel itattak. Az imádando szent lábak szegeckel likat-tatnak. Az egheket kü teriesztő kezek az keresztfa-hoz vas sze-geckel szegeztetnek. /.../

Halgassuk meg azért Szerelmesim az Christust, ki az keresztfa-

rol késervessen sirván ecképpen kiált: Lásd meg te ember, mit szenvedek én te érőtted? Te hozzád kiáltok, mert te érőtted halok meg. Lásd a büntetést, az mellyet szenvedek érőtted. Lásd meg az szegeket, az mellyekkel az fahoz szegesztetvén uagyok. Nem volt senkinek ilyen faydalma és gyötrelme, mint énnékem vagyon."²⁶²

A magyar későreneszánsz vallásos krízisének egyre szubjektivebbé, befelé fordulóvá való irodalmában a fő hatás a Bibliáé, ha nem is olyan kizárólagosan a penitencia-zsoltároké - s emellett Szent Ágostoné. Dávid mellett Ágostont idézik legtöbbször. Régi igényt elégíthetett ki a katolikus Pécsi Lukács Ágostonkiadása,²⁶³ melynek első része, az "Elmélkedések" a Pseudo-Ágostoni Meditációk 2. része, a "Szent Ágostonnac magán való lelki beszéllesi" pedig a valódi ágostoni Soliloquiák szó szerinti fordítását tartalmazza, példát mutatva az önvizsgálatra, a lélek mélyeinek fürkészésére, az Istennel való közvetlen, személyes kapcsolat megteremtésére.

A magyarországi elmélkedések rövid áttekintése után Ecsedi Báthori István műve már nem áll olyan egyedül, előzményeivel, pl. Balassi Füves kertecskéjével, melynek egyik ráncmaradt kiadása Báthori margináliáit is őrzi, sok rokon csendülése van.

Mégis Báthori elmélkedései nem általában a meditáció-irodalom Ágostontól huzódó áramába kapcsolódnak, hanem közvetlenül a Béza-féle modellhez, ezzel egyidőben születnek s azonos szinten. Béza²⁶⁴ magyarországi recepciója köztudottan igen jelentős volt az egyházi irodalomban, a zsoltárirodalomban, a meditációinak hatása azonban eddig nem volt ismeretes. Annál is inkább,

mivel a reformátor újra rajzolódik ki ezekben az elmélkedésekben, nem a Kálvin utját folytató szigorú és harcos vezető lelkipásztoré s a puritán, szelíd zsoltárfordítóé (a szakirodalomban legtöbbször ezek valamelyike kerül előtérbe). S ezen túl e francia nyelvű meditációs iskola feltárása sem történt meg. Ha Báthori nem is e meditációk hatottak közvetlenül, az analógia nyilvánvaló. Közös volt az igény az új hittételek érzelmi befogadására, a meditációk programja már Béza hitvallásában²⁶⁴ megfogalmazódik, s az 1562. évi tarcali és 1563. évi tordai zsinat általánosan elterjedt hitvallása Béza műve alapján készült.

Hogy Báthori műve több és más, mint zsoltár vagy zsoltárparafrázis, már Toldy is észrevette. A távolságtartást, a különbséget Báthori is érzi: hangja a zsoltárokéra hasonlít, képei, frazeológiája belőlük táplálkozik, de nem Dávidként szól, csak úgy, mint Dávid:

"Ki az Israelnek tabora között sokatt budosom, bellpoklos leuenn bünnell, ki rekeztettuen azonkepen, mint Maria zugoloduan Moses ellenn, es budostam ez uilagonn az te meg feddesedben, mint az sidonep az paztaba, kik meg kesertenek, Uram, tege-dett."²⁶⁵

Imáknak, fohászkodásoknak sem tekinthetjük a teljes művet, mert az imák (hálaadások, könyörgések) csak egy részét alkotják az egésznek, lezárásul szolgálnak a bűnbánó, dicsőítő részek vagy az egyes caputok végén, amint ezt láttuk a megvívésé gált meditációknál. Maga Báthori sem nevezi művét imáknak egyszer sem. Ez az ima zárja például a második caputot:

"Oltalmaz meg annal nagjeb niomorusagoktolis. Hertelen halaltol, döghalaltol, mirigi halaltoll, meni ötö köuektöll, külsö, belsö keleueniektöll, myaden zörniüsegektöll, chodauol, pel-dauol leteltöll, üdöknec zörniüsegitöll. Büntöl, ördögtöll, ördögnek tagiatoll es Uram haragiatoll, sok sogo hogo gonoz akarcointoll. /.../

Agi io egesseget en Istenem, tartch meg az zegeni meg niomorodot harom kis aruakall, es zegeni keet hozsad teritetted kis atiamfiayual.

Kiket mind lelkekben, testekbenn, felesegemmel, hozam tartozokkall Atia, Fiv, zent Lelek, tellieszentharomsag Isten en magammal egetemben az te oltalmaz, conduiselesed ala aianlok. Az tellies zentharomsag isteni kegielmesseged zallion mi reank." ²⁶⁶

A meditáció műfajáról és a XVI. század végi kálvinista meditációirodalomról eddig elmondottak alapján próbáltuk igazolni, hogy Báthori caputjai meditációk.

A Biblia szövegén keresztül fordul Istenhez, a bibliai textusokból fakad, hozzájuk kapcsolódik a bűnbánat, dicsőítés, A szöveg végleges rendezéséig nehéz végleges megállapításokra jutni, sikerült azonban máris találnunk néhány zsoltármeditációt, így például az 59. caput a XXXV. zsoltárról írott elmélkedés, a 63. pedig a XXXVI. zsoltárhoz kapcsolódik. Szabályosan követik a zsoltár gondolatmenetét, több helyen szó szerinti fordítását adva.

Valószínű azonban, hogy mind a 73 caputnak nem egyforma a szerkezete, hiszen láttuk, a meditáció nem feltétlenül zsol-

tárhoz kapcsolódik, s azt is, hányféle variációja létezhet. A caputok között találhatók olyanok, melyek nem zsoltárokból nőnek ki, vagy nem a bibliai szöveg az elsődleges, nem hozzá fűződik a reflexió, hanem a gondolatmenetbe épül be, annak alárendelten. Ismét más szerkezetű - verses - a Noé történetét elmesélő caput.

A következőkben elsősorban a zsoltármeditációkkal foglalkozunk.

A konfesszió Béza által megállapított öt fajtája közül a második és a harmadik típus realizálódik bennük: önvizsgáló, bűnbánó vallomások.

A zsoltár itt is három irányban bővül a konfesszió céljának megfelelően.

Elsődleges rendeltetése Isten dicsőítése, minden motívum, gondolat ennek rendelődik alá. Így vall Báthori elmélkedéseinek céljáról:

"Nisd meg, Uram, az en zamat, had dichirien minden üdöbenn, es az en ziümet, lelket, tiztich meg, hogy egetembenn al-mombais ueled bezellien, elmem chiak rollad elmelkegek, gondolatom terollad legenn.

Az en aiakim zolliak az te nagi dolgaydatt, nieluem hirdesse az te chiodalattossagidatt, öröke chiak tegedet zollianak, bezellienek az en aiakim."²⁶⁷

"Kyert felsegednek irasombannys zyuennek keseressegeböll dichiretnek enekett eneklem, es nieluemnek tulkait aldozom teneked, tellieszentharomsag egi bizoni Istenn."²⁶⁸

Teológiai kérdések, hittételek, fejtegetése gyakran akaszt-

ja meg a panasz vagy a bűnbánat áradását, mely a meditációnak velejárója, míg az imának nem lehet része. De mindig személyes átéltségű, érzelemmel telített ez a biblia magyarázat. Így elmélkedik például a meditáció-irodalomban igen közkedvelt LI. zsoltár 6. szakaszáról, mely Báthorinak is kedvelt, visszavisszatérő textusa:

"Teneked, teneked Uram egedől uetkeztem, es te előtted gonozt chelekettem, hogy meg igazitassal az te bezedidben, es giözedelmes legi azokonn, az kik tegedet itálnek.

Első ertelemell igi magiarazom, hogy en senkik ellenn proprie nem uetkeztem, chiak te ellened en Istenem, es te előtted, az az ellened chelekettem gonozt, az az te latod es nem egeb külső, belső uetkaimet.

Hogi igaznak találtassal az te bezedidbenn, az az hogi meg tessék, mely igaz Isten uagi, es igazak az te itiletid my raitonk. Es meg giözzöd azokatt, akik hamissann itilnek az te mi raitonk ualo igaz itiletid felölli.

Mas ertelmem ezenről: chiak teneked egedöll uetkeztem, es te előtted gonozt chelekettem..."²⁶⁹

Sokszor még polemikus vitairatra emlékeztető részekkel is találkozunk:

"Itt Daudid eretnek Ferenc Blandrataual es az papais az öuieuell fel fualkodnak egeb istentelenekell.

Ezt kerdik: uallions kichioda az Isten es az magassagban lako zo felseg..."²⁷⁰

Leginkább azonban a belé forduló, önelemző tendencia jellemző Báthori művére, mint ahogy Béza is ebben az irányban bőviti

a bűnbánó zsoltárokat, s a későbbi fejlődés is e tekintetben a legnagyobb, amint azt Jean de Sponde-nál láttuk.

Báthori elmélkedése lelki válságának tükre, szubjektivitása a kálvinista valláserkölcsei eszménykép és az emberi gyarlóság közti ellentét belső konfliktusából fakad.

A zsoltár még személyesebbé válik nála, mint Bézánál. Így találjuk a parafrázis vagy az ima keretein tulmutató konkrét eseményekről való beszámolókat, amilyen aktualizálásokat láttunk d'Aubignénál is. Nem napló- vagy önéletírásszerű itt az események leírása, a konkrét történetekben - mint Ágostonnál - az isteni gondviselés példázódik, s csak mint ilyenek kerülhetnek ide. Ezért említi minduntalan 1599 nyarán történt "csodálatos" felgyógyulását, így kerülhet be Belgioso látogatása, Szepsi városának feldúlása stb. E meditációkra azonban szubjektivitásnak egy nagyobb foka jellemző: az események leírása helyett inkább az általuk kiváltott érzésekről vall "lirai önéletírásként."²⁷¹

S az igazi konfliktus nem is a külvilág, a külső történetek és az egyén között zajlik, hanem az "én"-en belül. Báthori egyre mélyebben merül el az önmarcangolásban, egyre jobban elszakad a cselekvéstől, a társadalmi cselekvés lehetőségétől. A meditációkra a teljes alázat, a bűnök szinte véget nem érő felsorolása lesz így jellemző:

"Vallom előtted magamat bűnösnek, en zegeni bűnös ember, ki az bűnösök között elsőb uagick, ki uetkeztem chiak te elened en Istenem /.../

Az bűnnel meg terheltetett napokat uigsagall mulattam ell.

Isteni ielenést mutattall és intetteell engemet almombannis, kit en nem üttem chiak előmbeis.

Melli ez uala: Vaiha meg ismerted uolna az te meg latogatasodnak ideytt &. (Ezt azért írom ide, hagi almomban uolt az ideie, lattam ez zep almot, kit isteni latasnak tartok, mert zentirasboll all).

Noha Uram meg rettentem, de ismeg uetkeztem, minthogi mostannis eiel, napall külömb külömb kepen uetkeztem, mint Adamnak utalatos, bünös magua.

Eltem, mynt dög es mint bolond, eltem mint bodog, maga bodogtalan. Üttem s ittam, de bizoni izetlenöl emeztettem meg /.../

Iffiusagomnak zabadsagos allapottiat latuan magam el hittem, es külömb, külömb ektelensegekre indultam, es sok bünöket chelekettem."272

Belső vívódásai vetitődnek ki az Ördög kísértéseiben, melyeket olvasva Bornemissza Ördögére kell gondolnunk:

"Ime Uram, hatod eiel, napall az Ördög mint saniarga/t/ sok giötrelmekell, keserues keserte/se/kell, chialardsagokal, hitegetesekell, cha/la/rdkodasokall, ýeztesekell, igiretek-kell es busitasokkal."273

"...mert chiak az hatalmas ur Istenn mondhatna meg, meni kesertetim mind lelkiek, testiek uoltanak ez idők alatt, mostis naponkent uadnak, orzagonknak zamtalan ualtozasibannis leuenn."274

Bűnbánat, hitvallás, dicsőítés, könyörgés és hálaadás - ez az öt fő téma váltakozik a meditációkban, ezek variációi

adják a szerkezetet, valamelyik dominanciája a meditáció jellegét, Isten megszólítása és a záró ime pedig a keret.

Vizsgáljunk meg egy meditációt az eddig elmondottak illusztrálására.

A 63. caput a 36. zsoltárról szóló elmélkedés, szerencsésen fennmaradt a teljes szövege, a lapok szövegszerűen bizonyítható helyes sorrendjéből következően nem hiányzik belőle.

A 36. psalmus nem bűnbánó zsoltár. Három egységre különíthető: az első (1-5.vszk.) a hitetlen, megátalkodott ember bemutatása, a második (6-10.vszk) Isten dicsőítése, a harmadik könyörgés (11-13.vszk.).

Báthorinól a zsoltár "penitencia énekké"²⁷⁵ alakul át.

A megszólítás után, a hitetlen leírása helyett saját bünei felsorolását, megvallását találjuk. A meditációnak ez a leg-hosszabb része - kilenc bekezdésnyi. Nem általánosságokról szól, nem Béza kollektív büntudata jelentkezik: fiatalságának vétkeiről, hivataláról vall:

"Vram, akki mindeneknek eletekett igazgatód, engemetis pedig niomcroltadat gyermeksegen olta fogua uezerlezz es örzezz, ugi mint zegeni meltatlan fiadatt.

Jöllehatt bizoni zamlalhatatlanzor uetkeztem, uetkezémis, naponkent es crankent, zempillantasonkent, /.../

De meeg chiak azokatt sem tuttam chelekednem, az melliet hiuatalom kiuant /uolna/ es utatis mutattall /rea//.../

Bolond es balgatag iffiu uoltam, es az halalnak giümölchett teremtettem, holott felsegednek kellett uolna uiragoznom, leueleznem es giümölchöznöm zent aldozattall."²⁷⁶

A bünökra az egyetlen felhozható mentség Istenbe vetett hite, bizalma, ez a hitvallás a kálvinista bünfelfogás megfogalmazása.

"Ki en Uram, semmit io chelekedetimben nem bizom annak erde-mybenn, sem az meg holt, meg düchöült zentekhez, sem azoknak esedezesekhez.

Hanem chiak az egi my uronk Jesus Christushoz, es az ő aldozattianak érdemehez, es niugzom az ő aldozattia által ualo öröke ualo esedezesebenn.

Es az ő altala ualo zent keduedben niugzom uram Istenem.

Mert nem kerkedhetem, uram Isten, en az en iouaimmall, sem chelekedetimmell, de uagionn nekemis egi Jehoua Jesus Christusom, ki en uelem öröke meg marado hiu Istenem, Uram, ezbenn bizom, ha ellensegim labomnal fogua uonoznak, ide stoua hurcolnakis."²⁷⁷

S ezt követően kapjuk a magyarázatot: a meditáció valójában a 36. zsoltár első öt szakaszát követte, de költői áttétellel és a vallomáskényszer áradó érzelmeivel a bűnös emberben önmagára ismerve önnön bűneiről vallott.

"En uagiok az bűnös, kiröll zent Daud kirali profeta zollott az ő soltaranak 36. rezebenn: az holott leg először első uersebenn zoll az Isten feletlen emberekröll."²⁷⁸

Az ember jócselekedetei nem érnek semmit, egyet tehet: önmagán keresztül megismerni Istent, önmagában felismerni az isteni igazságszolgáltatást és gondviselést. Ez adja Báthori összes meditációjának indítóokát, értelmét.

"Kinek chiak a maga és az te isteni ismereted volna oruosság leg elsőbenn, en hiu Istenem."²⁷⁹

A következő rész Isten dicsőítése, mely tulajdonképpen a zsoltár 6-10 versszakának fordítása.

Az utolsó rész, a könyörgés is a zsoltár soraival indul /11-12. vszk./, de elhagyja a 13. szakaszt, a gonosz megátkozását, hiszen ezzel önmagát átkozná meg az előzők értelmében, s a könyörgés menetét is megtörné. A fohász egyre konkrétabbá válik, házanépéért, üdvözüléséért imádkozik. Ez a fohász egyben a meditáció lezárása is.

"legienn kedues az en zegeni zemeliem es aldozatom az te tekinteted előtt tennenmagadert, tennenmagadert, es uedd el Uram ez KICHINI MVNKATT az te zegeny zolgattol io keduedből kiessenn es kegelmesen, kitt az alnaksagnak kenchieből chinaltattam. Segichi uram Jesus minden iora, minden dolgaimbann.

Engedd meg uram, hogi az itiletbenn az embernek fianak, az ur Jesvs Christusnak zeki előtt alhassak meg nagi batorsagall, es soha meg ne gialasztassam mind örökre. Amen." 280

Báthori elmélkedéseiben tehát, mint az bizonyítani szerettük volna, a bézai modell egyfajta realizálódását fedezhetjük fel. A további vizsgálatoknak meg kell kísérelni az esetleges konkrét kapcsolat feltárását, de ha ilyen nem is létezett, az analógia nyilvánvaló. A premisszák adottak voltak: a XVI. század végi francia és magyar társadalom - ugyan más jellegű - válsága, a bezárkózás, befelé fordulás, a kálvinista bünfelfogás, az igény a személyes gyakorlatra és a hittételek érzelmi megközelítésére.

Báthori ismerte Béza műveit (ha a Méditations-t esetleg

nem is), ő maga is fordított zsoltárokat. Így Béza meditációinak közvetlen hatásától függetlenül is megszülethettek meditációi, egyidőben a műfaj francia felvirágzásával - s ugyanazon a szinten. Az összehasonlításnak épp az a felismerés az eredménye, hogy Báthori István elmélkedései nem egy főur elkésett, magányos különkségei, hanem világirodalmi jelenség része, ebben a vonulatban kereshetjük művének társait.

J e g y z e t e k :

1. fejezet

- 1 Toldy Ferenc: Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez, Pest, 1869, p. 49.
- 2 Toldy: op. cit., p. 50.
- 3 Incze Gábor: A magyar református imádság a XVI. és XVII. században, Debrecen, 1931, p. 102.
- 4 Pintér Jenő: A magyar irodalom története, Bp. 1930, tom. I., p. 140., tom. II., p. 121.
- 5 Horváth János: A reformáció jegyében, Bp. 1953, p. 315.
- 6 Régi magyar költők tára, XVII. század, tom. I., ed. Klaniczay Tibor, Stoll Béla, Bp. 1959, p. 679.
- 7 A magyar irodalom története, tom. II., ed. Klaniczay Tibor, Bp. 1964, pp. 45-46.
- 8 Nagy Barna: Tervezet Ecsedi Báthori István műveinek kiadására, in It. Dolg. Szeged, 1972, p. 111.
- 9 A Báthori idézeteknél megtartjuk az MTA kéziratтарыban található kézirat jelenlegi számozását, jelzete: K 61. p. 119/A.
- 10 Komáromy András: Báthori István országbíró végrendelete, in Századok, 1890, p. 312.
- 11 Die Religion in Geschichte und Gegenwart, Tübingen, 1960, tom. IV., pp. 824-826.
- 12 Cave, Ference C.: Devotional Poetry in France, 1560-1613, Cambridge, 1969.

2. fejezet

- 13 "Le but de la méditation est de nous approcher de Dieu et d'apprendre à l'âme à converser avec Dieu.../ la méditation ne sert pas à demander, mais à être enseigné."
Codd, Clara M.: La méditation. Sa pratique et ses buts, Paris, 1931, p. 36.
- 14 "...méditer c'est essentiellement devenir soi-même, non par une contemplation et une jouissance narcissique, mais par la conquête de soi, /.../ La méditation favorise un progrès incessant vers la prise de conscience de soi qui porte à reconnaître à chacun son individualité propre..."
Lotz, Jean B.: Méditer, Paris, 1969, p. 36.
- 15 Vö. Courcelle, Pierre: Recherches sur les confessions de Saint-Augustin, Paris, 1963, P. 15.
- 16 François de Sales: Tractatus amoris divini, trad. Henricum Lamormaini. /Coulonges-sur-Sarthre/ Coloniae Agrippinae, 1657, apud Bysaevm, pp. 245-246.
- 17 Guige le Chartreux-t idézi Emery, Pierre-Yves: La méditation de l'Écriture, Paris, 1969, p. 10.

3. fejezet

- 18 Sponde, Jean de: Méditations avec un Essai de poèmes chrétiens, ed. Alan Boase, Paris, 1954, p. CII. "Au point de vue de l'histoire littéraire du sentiment religieux (telle que Bremond l'a conçue) la méditation est donc un genre, assez malaisé à définir, qui remonte, au moins, jusqu'à saint Augustin, et dont il serait impertinent d'esquisser ici l'histoire même sommaire. Ce serait d'ailleurs inutile. Car la rupture créée par la Réforme ne fut, précisément, jamais plus sensible que dans ce

domaine."

- 19 Jeanneret, Michel: Poésie et tradition biblique au XVIe siècle, Paris, 1969, p. 388. "Ce genre n'est pas, en effet, une simple excroissance de la paraphrase; il a un lointain passé - ses origines remontent à la patristique - et il joue un rôle central dans la spiritualité du Moyen Age: c'est la méditation. L'essai de définition qui précède souffre d'être vague et hâtif..."
- 20 Ágoston: Discours sur les psaumes. Enarratio in psalmos, p. 642. in Oeuvres complètes, éd. M. M. Péronne, Vincent, Tom 1-33, Paris, 1869-79.
- 21 Ágoston: Enarratio...., p. 643.
- 22 Jean de Fécamp (vagy Jeannelin) (1028-1078). Ravenna környékén született, később fécamp-i apát.
- 23 Szent Ágoston vallomásai, Ford., bev., jegyz., Városi István, Bp. 1973, p. 44.
- 24 Les Soliloques, le Manuel, et les Méditations de Saint Augustin. Trad. par le Sieur D.L.C.C. /l'abbé de La Croix Christ./, Paris, 1665, p. 4.
- 25 Ágoston: Méditations...., pp. 4-5. "Soit qu'elle considère avec un profond respect cet abysme de perfections et de lumieres, soit qu'elle descende de cette haute contemplation dans la consideration d'elle mesme, comme d'un abysme de miseres et de pechez, elle se couvre d'une confusion sainte /.../ et cette nouvelle force qu'elle acquiert dans l'humble confession de sa foiblesse la rehaussant au dessus d'elle mesme par l'admiration des bontez de Dieu..."
- 26 Ágoston: Méditations...., pp. 318., 326. "...je sçay aussi qu'il y en a une autre qui est si precieuse que vous ne la rejettez jamais; et ces deux choses sont le sac-

rifice d'un esprit abbatu d'affliction et de repentance, et un coeur contrit et percé de douleur et de regret, que vous recevez toujours par un excès de votre miséricorde. Enrichissez moy, vous qui estes mon Dieu et mon secours, de ces dons si excellens..."

"Car je suis fortement persuadé de cette verité que vous m'avez enseignée, que c'est vostre miséricorde qui me conduit dans la penitence; et vous avez fait passer jusques à moy le son si agreable de ces paroles que vous avez prononcées de vostre bouche sacrée, 'Nul ne peut venir à moy si mon Pere qui m'a envoyé ne l'attire'".

27 Ágoston: Méditations...., p. 322.

28 Uo. p. 323.

29 Uo. p. 321.

30 Uo. p. 476.

31 Uo. p. 480.

32 Uo. p. 484.

33 Uo. pp. 324-325.

34 Uo. pp. 496-497.

35 Hugues de Saint-Victor (? - 1141). XII. századi misztikus író. De meditatione (más néven De arte meditandi) című művében a meditációról mint a misztikus aszcenzió egy állomásáról beszél, melyben a lélek megszabadul a földi dolgoktól. Vö. Bacon, Roger: Science et sagesse chez Hugues de Saint-Victor, Paris, 1957; Les Oeuvres de Hugues de Saint-Victor, Essai Critique par Hauréau, B. Paris, 1886.

36 Vö. Cave, Terence C.: op.cit., p. 3.

- 37 V8. Martz, Louis L.: The Poetry of Meditation, Yale Univ. Press., 1962, p. 75.
- 38 Bonaventure, St.: Oeuvres spirituelles de - -, trad. par l'abbé Berthautier, tom. I., Paris, 1854, pp. 406-407.
"...je crois que il faut se regarder comme si l'on était présent à toutes et à chacune des choses qui ont lieu en la passion, la croix et le crucifiement de Jésus, et agir en cela avec affection, diligence, amour et persévérance. /.../ Quel était ce combat? Écoutez et voyez."
- 39 Bonaventure, St.: op. cit., p. 417. "Il y eut alors en Jésus-Christ quatre volontés: la volonté de la chair, qui ne voulait la mort en aucune façon; la volonté des sens, qui murmurait et craignait; la volonté de la raison, qui obéissait et consentait à tout; /.../ Enfin il y eut en lui la volonté de la Divinité.../ Comme donc il était vraiment Homme, en cette qualité il était plongé dans une angoisse extrême."
- 40 Pl.: Enchiridion pietatis amatorum, Paris, Josse Bade, 1521 (S. Augustini Meditationes, Soliloquia, Manuale; S. Anselmi Meditationes et affectiones, Stimulus divini amoris; S. Bernardi Meditationes, Thomas a Campis Soliloquium animae, Cordis vera compunctio Orationes.); Ailly, Pierre d': Devotae meditationes circa septem psalmes poenitentiae, Incun., 1483, T. M. Alost, Anvers, 1509.; Ailly, Pierre d': Traité très utile des sept degrés de l'échelle de pénitence, Incun., 1483, Lyon, 1542.; Vives, Juan Luis: Sacrum diurnum de sudore Jesu Christi, Meditatio de Passione Christi in psalmum 37, Bruges, 1529, Lyon, 1532.; Doré, Pierre: La méditation dévote du bon chrestien sur le saint sacrifice de la Messe, Paris, 1544.; Espence, Claude de: Paraphrase ou Méditation sur l'Oraison dominicale, Lyon, Jean de Tournes, 1547.; Bonaventure, St.: Diète de salut, contenant

cinquante méditations sur la Passion et une paraphrase des psaumes pénitenciaux, trad. Antoine Du Four, Paris, 1557.

- 41 Ciboule, Robert (1403-1458). Misztikus iró és teológus, párizsi kanonok. Vö. Dictionnaire de Spiritualité, vol. II., pp. 887-890.; Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age, vol. VIII., 1933, pp. 93-259.
- 42 Ciboule, Robert: Livre tres utile de sainte meditation de l'homme sur soy mesme, /.../ composé par /Robert/ Cáboule/, Paris, Simon Vostre, 1510. "Cest celle /la méditation/ qui separe l'ame du bruit et strepillement des choses terriennes. Cest celle qui faict ia en ceste vie gouter et sauourer la douceur pardurable des loyes celestes. Quand l'ame deuote se sera exercitée à méditer les creatures et choses diuines, elle en aura icy double fruict, L'entendement sera illumine par congnoissance, et l'affection sera enflambée d'amour, et de lyesse spirituelle."
- 43 Ciboule: op. cit., p. 9.
- 44 Uo. p. 10. "Les maistres mettent difference entre cogitation, meditation, et contemplation. /.../ Cogitation est vague et incertaine, et va et vient sans quelque fin ou determination. Meditation s'efforce à determiner son entendement, et parquerir la condition d'une chose. Contemplation vole franchement par vne agilite d'entendement à cognoistre parfaictement les choses contemplées. Cogitation est lente et paresseuse. Meditation est plus loyeuse et va legierement. Contemplation vole partout."
- 45 Uo. pp. 13-14.
- 46 Uo. pp. 45-46.
- 47 Delumeau, Jean: La civilisation de la Renaissance, Paris,

1967, p. 167. "Religion plus individualiste: cela signifie aussi, dans les deux siècles qui précédèrent la Réforme, sentiment nouveau de la culpabilité personnelle. Le scrupule envahit les consciences comme jamais auparavant, /.../ Les malheurs de l'époque - pestes, guerres, disettes, avance des Turcs que l'on tenta de freiner par la récitation quotidienne de l'Angelus, scandale du Grand Schisme - créèrent une atmosphère de panique. Tant de fléaux ne pouvaient être qu'un châtiment de Dieu..."

- 48 Chaunu, Pierre: Le temps des Réformes. Histoire religieuse et système de civilisation, Paris, 1975, p. 200. "Le canon du concile de Latran de 1215 - qui fait obligation à 'tout fidèle de l'un et de l'autre sexe de confesser ses fautes à son propre prêtre au moins une fois l'an, d'accomplir la pénitence imposée sous peine d'exclusion de l'Eglise et de refus de sépulture ecclésiastique en cas de décès' - est trop souvent repris, tout au cours du XIVes., pour avoir été unanimement respecté."
- 49 "La grande vogue des sept psaumes de la pénitence est attestée par cette remarque de Celtophile dans les Deux Dialogues.../d'Henri Estienne: Beaucoup de gens édisoient Un sesseame de David: pource qu'ils oyoyent ordinairement parler des Sept pseumes, au lieu dequoy (comme l'oreille de chacun se scait bien accomoder à son ignorance) ils entendoient Sesseaumes' (t. 2. p. 135.)" Idézi Jeanneret: op. cit., p. 433.
- 50 Rabelais, François: Gargantua, chap. 41.
- 51 Klein, Robert: La dernière méditation de Savonarole, in Bibliothèque d'Humanisme et de la Renaissance, 1961, pp. 441-448.
- 52 Bataillon, Marcel: De Savonarole à Luis de Grenade, in Revue de Littérature Comparée, 16, 1936, pp. 23-39.;

D.: Une source de Gil Vicente et de Montemor: La Méditation de Savonarole sur le Miserere, in Études sur le Portugal au temps de l'humanisme, Coimbre, 1952, pp. 197-218.

- 53 Meditatio pia et erudita Hieronymi Savonarolae a Papa exusti super psalmos, Miserere mei Deus et In the Domine speravi, Strasbourg, 1524.
- 54 Vö. Bataillon: De Savonarole a Luis de Grenade.
- 55 Salánki György: Rotterdami Rézmanna Az kereszttyen viteséget tanito kezben viseleo könyvecskeie. Mellyet mostan uyonna Deakbul Magiarrá fordítot, es hazaiához valo szeretetibül közönségesse töt Salánki György, Leyden, 1627, pp. 131-132.
- 56 Idézi Kohls, Ernst-Wilhelm: Die theologie des Erasmus, Textband, Basel, 1966, p. 141.
- 57 Kohls: op. cit., p. 142.
- 58 Salánki: op. cit., p. 28.
- 59 Kohls: op. cit., p. 142.
- 60 Loyola mindvégig ragaszkodott az Exerciones, a lelkigyakorlatok elnevezéshez.

4. fejezet

61. Szenci Molnár Albert: Az keresztényi religiora es igaz hitre valo tanitas. Mellyet deakul irt Calvinus János /.../ Hanovia, 1624, p. 623.
- 62 Szenci Molnár op. cit., p. 630.
- 63 Idézi Favre-Dorsaz, André: Calvin et Loyola - Deux réformes, Paris, 1951, p. 191. "Elle ne le faisait pas en s'inspirant des paroles suggérées par les autres, mais

d'après les pensées qu'elle agitait en elle-même, attestant ainsi un peu de mots ce qu'elle méditait intérieurement."

- 64 Idézi Favre Dorsaz: op. cit., p. 190. "Je lui parlais encore brièvement de la grâce du Christ, de l'espoir de la vie éternelle, de notre séjour terrestre, et du départ."
- 65 Calvin, Jean: Commentaires sur le livre des Pseaumes, Préface, - idézi Droz, Eugénie: L'originale des Chrestiennes méditations de Beze, 1581, in Bibliothèque d'Humanisme et de la Renaissance, 1955, p. 239.
- 66 Idézi Jeanneret: op. cit., p. 30.
- 67 Calvin: Aulcuns pseaulmes et cantiques, Paris, 1539, (25., 26., 36., 91., 138. ps.)
- 68 Calvin: Commentarius in librum psalms, Paris, 1557.
- 69 Calvin: Premier sermon sur le Psaume 119, O.C. XXXII., 483. - idézi Stauffer, Richard: Les discours à la première personne dans les sermons de Calvin, in Actes du colloque Calvin, Strasbourg, 1964, p. 209.
- 70 Calvin: 111e sermon sur le Deutéronome, O.C. XXVII., 538. - idézi Stauffer: op. cit., p. 209.
- 71 Idézi Lénorad Émile G.: Histoire générale du protestantisme, Paris, 1961, tom. II., p. 152. "Ceux qui mettent la main à la plume pour écrire les histoires d l'Écriture Sainte en vers seront avertis de n'y mêler pas de fables poétiques, et de n'attribuer pas à Dieu les noms des fausses divinités, et de n'ajouter ni retrancher aucune chose de l'Écriture, mais de s'en tenir aux propres termes du Texte Sacré."
- 72 Szenci Molnár: op. cit., p. 267.

73 1. Kor. 1., 17.

- 74 Kálvin esztétikai elveivel aránylag gazdag szakirodalom foglalkozik. pl. Olasz Sándor: A kálvini művészetfelfogásról és a magyarországi kisugárzásáról,³⁷ Itört. Dolg. Szeged, 1973, pp. 45-52; Peter, Rodolphe: Calvin et la traduction des Psaumes de Louis Budé, in Revue d'Histoire et Philosophie Religieuses, 42, 1962, pp. 175-198.; ID: Rhétorique et prédication selon Calvin, in Revue d'Histoire et de la Philosophie Religieuses, 55, 1975, pp. 249-272; Stauffser, Richard: Les discours à la première personne dans les sermons de Calvin, in Regard contemporains sur Jean Calvin. Actes du Colloque Calvin, Strasbourg, 1964; Wels, P. R.: Calvin, polémiste. Une étude de la rhétorique de réformateur dans ses traités en langue française, These Liverpool Univ. 1969/70.; Wencelius, Leor: L'esthétique de Calvin, Paris, 1937.
- 75 Calvin: Commentaire du psaume VI. A hetedik versszakról írva idézi Droz: L'originale des Chrestiennes méditations de Beze, p. 247.
- 76 Calvin: L'institution-sur l'oraison, IV. - idézi Droz: L'Originale des Chrestiennes méditations de Beze, p. 248.
- 77 Vö. Pineaux, Jacques: La poésie des protestants de langue française, 1559-1598, Paris, 1971.
- 78 Vö. Léonard: op. cit., tom. II., - ch. "La sécularisation de la Réforme. La laicisation du protestantisme français."
- 79 Vö. Jeanneret: op. cit., Les poètes provinciaux. pp. 365-387.
- 80 A négy argumentumot idézi Droz: L'originale des "Chrestiennes méditations de Beze". pp. 246-247. Kálvin: "David estant affligé par la main de Dieu, recognoist avoir provoqué l'ire du Dieu par sa faute, et pourtant demande pardon de ses pechez, afin d'obtenir quelque alle-

gement; ensemble aussi il deplore sa condition, s'il faut qu'il soit retiré du monde, par ce que le moyen de louer Dieu luy sera osté. Et puis ayant repris asseurance et fiance, il celebre la grace de Dieu, et adresse son propos à ses ennemis qui s'estoyent mocquez de luy, et luy avoyent reproché les maux qu'il enduroit." -

Egy névtelen kompilátor: "David fait ce Spalme /sic/ étant tombé en grievé maladie et autres grandes afflictions, après avoir commis adultere avec Bersabée, et avoir fait mourir trop-malheureusement son mary Urie, auquel il déclare comment le pecheur estant venu à la connoissance de son péché par maladie ou autre moyen, il sent en son coeur l'horreur du jugement de Dieu qui luy est dcomme un enfer insupportable, et tomberoit par cemoyen en desespoir, n'estoit qu'il est relevé par la foy que luy presentent les promesses de Dieu, sur lesquelles il s'appuye; et cela est le vray moyen de se convertir à Dieu."

- Augustin Marlorat: "David affligé de la main de Dieu, reconnoist avoir par sa coulpe, provoqué l'ire d'iceluy; et à fin d'estre soulagé, demande pardon de ses pechez; se complaind qu'il ne le pourra pas louer, s'il ne le retire du danger de mort, puis s'estant fortifié, magnifie la grace de Dieu, et tourne son propos vers ses ennemis, qui se resjouyssoient de ses maux."

- Béza: "Ce pseume contient une sorte de priere qui est differente de celle des trois précédens. Car en iceux nous a esté proposé le combat des fideles estans injustement oppressez de leurs ennemis; mais en ce Pseume nous avons un exemple de la priere de celui lequel se sent tellement oppressé de ses ennemis, que sur tout il a à soustenir l'effort du sentiment du péché et de la mort, voire de l'ire de Dieu; qui est bien le combat le plus rude et le plus dangereux de tous. Or nous avons principalement à recueillir ces points de ce Pseume assavoir, qu'il n'y a rien plus amer que les

fruits du peché, lequel navre tres-grievement tant le corps comme l'ame; /.../ Que les fideles parviennent à une telle grace par une vraye humilité d'esprit et de courage, avec une vraye recognoissance de leur péché, afin que par foy et prière ardente et continuelle ils obtiennent grace par Jesus Christ /.../ Et pour conclusion /.../ que ce que nous avons à luy demander d'estre delivrez de tels maux, se doit rapporter à ce que nous servions d'autant d'instruments et de moyens pour prescher et publier devant tous la grace singuliere d'ice-luy envers nous."

- 81 A "Chrestiennes Méditations" megjelenési éve vitatott. Szövegének ujrakiadója, Mario Richter 1582-re teszi a megjelenés évét, míg Eugénie Droz megtalálta 1581-es kiadását.
- 82 Ki lehetett e "nagy és erényes hercegnő?" Mario Richter szerint Jeanne d'Albret, navarrai királynő, IV. Henrik anyja, kinek udvarában Béza többször is megfordult, az 1571-es La Rochelle-ben tartott zsinaton is találkoztak, melyről Béza levélben számolt be Anna Baconnak. Eugénie Droz szerint Marguerite de France-ről, a szavojai hercegnőről van szó.
- 83 Bèze, Théodore de: Chrestiennes Méditations, ed. Mario Richter, Genève, 1964, p. 39.
- 84 Ua. Mario Richter előszava, p. 16.
- 85 Bèze: Confession de la foy chrestienne, Genève, 1559, pp. 199-202. "Quant à la confession, nous en trouvons cinq especes, que nous enseignons et pratiquons songneusement selon la parole de Dieu: non pas pour y chercher remission de nos pechez, mais comme fruits et effects du vray sentiment de nos pechez. La première est publique de toute l'Eglise envers Dieu, lors qu'elle s'assemble ordinairement pour ouïr la predication /.../ La seconde

est d'un chacun particulier ordinairement respendant son coeur devant Dieu pour luy demander pardon /.../ La troisieme est, quand un pecheur extraordinairement touché d'un vray zeile de Dieu, vient jusqu'à confesser hautement sa misere, et la misericorde de Dieu envers luy, à l'exemple de David. La quatrieme est particuliere, asçavoir quand un pecheur requerant consolation et ausseurance de son salut, s'adresse à son prochain, et sur tout à son Pasteur /.../ La cinquieme est, quand un pecheur se reconcilie à celui qu'il a offensé..."

- 86 Beze: Chrestiennes Méditations, p.63.
- 87 V8. Jeanneret: op. cit., La poésie pénitentielle, pp. 418-432.
- 88 Agoston: Méditations...., p. 480.
- 89 Beze: Chrestiennes Méditations, p. 53.
- 90 V8. Richter, Mario: La poetica di Théodore de Beze e le Chrestiennes Méditations, in Aevum, 1964, pp. 479-525.
- 91 Béza stilusáról, esztétikai nézeteiről ld.: Jeanneret: op. cit.; Geisendorf, Paul-F.: Théodore de Beze, Genève, 1949.; Richter, Mario: La poetica de Beze.
- 92 Beze: Chrestiennes Méditations, pp. 52-53.
- 93 Uo. p. 54.
- 94 Uo. p. 54.
- 95 Uo. p. 58.
- 96 Ld. pl.: Guillermon, Alain: Saint Ignace de Loyola, Paris, 1960, de Seuil, (Maitres spirituels); Watrigant, H.: La genese des Exercices de Saint Ignace de Loyola, in Études, 71, 1897, pp. 506-529., 72, 1898. pp. 196-216., 73. 1899. pp. 199-228.

97 Loyolai Szent Ignác: Lelkigyakorlatos könyve, ford., bev. magy. Hitter József S.J. Budapest, 1940, p. 47.

98 Loyola op. cit., p. 54.

99 Uo. pp. 72-74. "I. Első pont. Képzelm el, mintha minden ellenség vezére Babilon ama nagy sikságán valamiféle tűzből és füstből álló nagy katedrán ülne, rettenetes és ijesztő formában.

Második pont. Fontoljam meg, hogyan hívja össze Lucifer a megszámlálhatatlan ördögöt és hogyan szórja széjjel, egyiket ebbe a városba, a másikat abba és így tovább az egész világon, nem hagyva ki egyetlen országot sem, semmiféle helyet, egyetlen állapotot, és külön-külön egyetlen személyt sem.

Harmadik pont. Fontoljam meg a beszédet, amelyet hozzájuk intéz, és azt, hogy miképpen tanítja ki őket az emberek behálózására és guzsbakötésére, hogy t.i. először is a gazdagság utáni vágygal kísértse meg az embereket, - ahogyan az a legtöbbször meg is esik - hogy így annál könnyebben jussanak el a világ hívságos tiszteletére és innét mindig növekvő nagy kevélységre.

Tehát úgy, hogy az első lépcső legyen a gazdagság, a második a tisztelet, a harmadik a kevélység, és erről a három lépcsőről (Lucifer) rávezet az összes többi bűnre.

II. Hasonlót képzeljünk el ennek ellentétéként a legfőbb és igazi Vezérről is, aki Krisztus Urunk.

Első pont. Szemléljem, hogyan helyezkedik el Krisztus Urunk kedves és vonzó alakban Jeruzsálem ama vidékének nagy sikságán valami alacsony helyen.

Második pont. Fontoljam meg, hogyan választ ki a mindenség Ura oly sok személyt, apostolt és tanítványt stb., és hogyan küldi őket szét az egész világra, hogy szent tanítását elhívtse minden rendű és rangú ember között.

Harmadik pont. Fontoljam meg ama beszédet, amelyet

Krisztus Urunk intéz összes szolgájához és barátjához, akiket az említett feladat végrehajtására küld szét, amelyben azt ajánlja nekik, hogy mindenkin akarjanak segíteni, mégpedig úgy, hogy először is a legnagyobb lelki szegénységre vezetik őket, és ha úgy tetszenék az ő isteni fölségének és őket erre is ki akarná választani, nem kevésbé a valóságos szegénységre is; másodszor úgy, hogy rávezetik őket a gyalázatok és megvetések után vágyra, mert ebből a két dologból fakad az alázatosság.

Tehát három lépcsőzet legyen: az első a szegénység, szemben a gazdagsággal; a második a gyalázat vagy megvetés, szemben a világias tisztelettel; harmadik az alázatosság, szemben a kevélységgel; és e három lépcsőről kell vezetni (az embereket) az összes többi erényre."

100 Brunet, Pierre: Initiation à l'oraison, Paris, 1954, pp. 137-140. Művében Brunet e táblázatban összegzi az ignáci gyakorlatot:

"Tableau-résumé de la méthode de saint Ignace pour les commençants.

I. Préludes:

1. Souvenir rapide de la vérité à méditer.
2. Construction du lieu par l'imagination.
3. Demander une grâce spéciale conforme au sujet.

II. Corps de la méditation. On exerce:

1. La mémoire. On se présente en gros le sujet avec les principales circonstances.
2. L'entendement. J'examine:
 - a. Ce que je dois considérer dans ce sujet.
 - b. Quelles conclusions pratiques je dois en tirer.
 - c. Quels en sont les motifs?
 - d. Comment ai-je observé ce point?
 - e. Que dois-je faire pour le mieux observer?
 - f. Quels obstacles dois-je écarter?
 - g. Quels moyens prendre?

3. La volonté:

- a. Par des affections produites dans tout le cours de la méditation, surtout à la fin.
- b. Par des résolutions prises à la fin de chaque point: pratiques, personnelles, solides, humbles, confiantes.

III. Conclusion:

- 1. Colloques: avec Dieu, Jesus-Christ, la Vierge, les Saints.
- 2. Revue:
 - a. Comment ai-je fait la méditation?
 - b. En quoi et pourquoi l'ai-je bien ou mal faite?
 - c. Quelles conclusions pratiques en ai-je tirées, quelles demandes faites, quelles résolutions prises, quelles lumières reçues?
 - d. Recueillir une pensée pour bouquet spirituel.

- 101 Barthes, Roland: Sade, Fourier, Loyola, Paris, 1971, pp. 45-46. "On retrouve ici le vieux mythe moderne selon lequel le langage n'est que l'instrument docile et signifiant des choses sérieuses qui passant dans l'esprit, le coeur ou l'âme. Ce mythe n'est pas innocent; le discrédit de la forme sert à exalter l'importance du fond: dire: "j'écris mal" veut dire: "je pense bien" /.../ la littérature, dont la fonction est mondaine n'est pas compatible avec la spiritualité; l'une est détour, ornement, voile, l'autre est immédiation, nudité: voilà pourquoi on ne peut être à la fois saint et écrivain."
- 102 Luis de Granada (1554-1624) spanyol jezsuita. Libro de la Oracion y Meditation, Salamanca, 1567.
- 103 Luis de Granada mellett meg kell emlitenünk a spanyol devociós iskola egyéb képviselőit, kiket a század végén sorra fordítanak franciára: Luis de la Puente, Alcantarai Szent Péter, Alonso de Madrid stb.

- 104 Granada: Dévotes Contemplations et spirituelles Instructions, trad. par François de Belleforest, Paris, 1572, 1583.; ID: Traité de l'oraison et meditation, trad. par F/rançois/ de Belleforest, revue par Jean Chabanel, Paris, 1602, 1608, 1612.
- 105 Id. pl. Loarte, Gaspar: Les Méditations de la Passion /.../ avec l'art de méditer, Paris, 1578, Théodor Brummeu; Vives, Juan Luis: Prières et meditations tant journalles que générales avec excitations de l'esprit à Dieu, trad. Geoffroy de Billy, Paris, 1570, Fremy; Vives: Les prieres et méditations, trad. P/ierre/ de Lencreau, Avignon, 1552, stb.
- 106 Az Aix-en-Provence-i és navarrai iskolákról ld. Jeanne-
ret: op. cit., Les poètes provinciaux pp. 365-386.
- 107 A meditáció-bibliográfia forrásai:
Cioranescu, Alexandre: Bibliographie de la littérature française du XVIe siècle, Paris, 1959.; Cioranescu, Alexandre: Bibliographie de la littérature française du XVIIe siècle. Tom. I-III, Paris, 1965; Dagens, Jean: Bibliographie chronologique de la littérature de spiritualité et de ses sources (1501-1610), Paris, 1952; Arbour, Roméo: L'ère baroque en France. Répertoire chronologique des éditions de textes littéraires 1585-1615, tom I-II. Genève, 1977; L'Imprimerie à La Rochelle, ed. Droz, Eugène, tom I-III, Genève, 1960, (Eugénie Droz: Barthélemy Berton. 1563-1573. I.t.; Louis Dagens: Les Haultin 1571-1623. II.t., Eugénie Droz: La veuve Berton et Jean Portau. 1573-1589.III.t.); Chaix, Paul-Dufour, Alain - Hoeckli, Gustave: Les livres imprimés à Genève de 1550 à 1600, Genève, 1966; Chester Jones, Leonard: Simon Goulart. 1543-1628, Genève, 1917, bibl.-ja.; Martz, Louis L.: The Poetry of Meditation, Yale University Press, 1962, bibl.-ja; Cave, Terence C.: Devotional Poetry in France. 1570-1615, Cambridge, 1969,

Univ. Press. bibl.-ja.; Jeanneret, Michel: Poésie et tradition biblique au XVIe siècle. Recherches stylistiques sur les paraphrases des pseumes de Marot à Malherbe, Paris, 1969, bibl.-ja.

- 108 La Roche-Chandieu, Antoine de: Méditations sur le Psalme XXXII, Genève, 1593, Guillaume Laimairie /Laymarie/, Préface, p. /3./.
- 109 Id. in n. 80.
110. Chandieu: op. cit., pp. 18-19.
- 111 Uo. pp. 34-35.
- 112 Uo. pp. 71-72.
- 113 Uo. pp. 113-119.
- 114 Uo. pp. 130.
- 115 Méditation svr le Psalme Cent-Trante, La Rochelle, 1594, Jérôme Haultin, pp. 3-4.
- 116 Méditation... pp. 31-32.
- 117 Uo. p. 47.
- 118 Duplessis Mornay, Philippe de: Méditations Chrestiennes sur les Pseumes VI., XXV. XXX. & XXXII. par Philippe de Mornay, Seigneur du Plessis Marly, La Rochelle, 1586, Pierre Haultin, pp. /1-2 /.
- 119 V8. pl. Chandieu: op. cit., pp. 71-72.-in n. 112.
- 120 Mornay: op. cit., p. 24.
- 121 Uo. p. 35.
- 122 Uo. p. 16.

- 123 Mornay: op. cit., pp. 69-71.
- 124 Uo. pp. 1-2.
- 125 Uo. pp. 21-22. "Certes ma chair a parlé comme les femmes folles: Qui reçoit les biens de toy, pourquoy moins les maux? Satan aussi m'a voulu suprendre en ses sophismes. /.../ Soit, Seigneur, ma requeste respondue, la confession de mon peché respondue en remission, la douleur de ce corps en gairison, l'affliction de cest esprit en consolation. /.../ Moy Seigneur, je te beniray, qui auras tiré ce corps du sepulche. Je te loueray à jamais, qui as sauvé nos ames de la mort, par ton fils, mort pour nos pechez, et ressuscité pour nostre justification. Amen."
- 126 Idézi Jeanneret op. cit., p. 170.
- 127 Mornay: op. cit., p. 6.
- 128 Idézi: Boase, Alan: Vie de Jean de Sponde, Genève, 1977, pp. 53-54.
- 129 V8. Sponde: op. cit., p. CVIII.
- 130 Aubigné, Agrippa d': Oeuvres, éd. Henri Weter, Paris, 1969.
- 131 Aubigné, d': op. cit., p. XLVIII. "...malgré la beauté des détails, on y sent plutôt la volonté de convaincre et d'étonner que le reflet d'une émotion personnelle."
- 132 Droz, Eugénie: Jean de Sponde: Méditations..., éd. Alain Boase, Paris, 1954, in Bibliothèque d'Humanisme et de la Renaissance, 1955, pp. 134-141.
- 133 Sponde: op. cit., p. CVII. "...Re ton de l'ensemble chez d'Aubigné est assez didactique.../ D'Aubigné n'est pour l'étude de Sponde qu'un utile point de repère."

134 Jeanneret: op. cit., La méditation en prose, pp. 405-411.

135 A két különböző alapmagatartás érzékeltetésére elegendő két kérdéssorozatot idéznünk.

D'Aubigné: "Qu'y, je me suis pris à toi, o Eternel: moi, qui est un ver, et non pint un homme, opprobre des hommes et le mespris du peuple, desquiserai-je mon forfait devant celui qui cognoit et sonde, voire jusques au dernier point, les plus fins coeurs de tout le monde? Que ferais-je? Chercherai-je des objects contre le fidele tesmoin, duquel seul la parole est verité? Ou bien corromprai-je le seul et juste juge, duquel j'ai presché la droiture, sans qu'il y ait en lui aucune forfaiture? Et puis de quoi ferai-je mes presens à celui auquel appartiennent le donneur et les dons?" /d'Aubigné: op. cit., pp. 538-539./

Sponde: "O Dieu, tu m'as donné ta cognoissance, hé! pourquoy abandonnestu ce que tu donnes? /.../Que veux-tu que je fasse sans toy, si sans toy tout m'est impossible? /.../Ces loups desguisez deschirent tes agneux, quand as-tu huié sur eux? Je ne sçay que dire, Si tu ne vois tout cecy, quel doit estre nostre espoir en toy? Si tu le vois, que ne parles-tu? Et ton silence, Seigneur, n'est-ce pas un consentement? /.../Mais, Seigneur, si nous sommes tes débonnaires, à quoy faire tant de vigueur? Si nous ne le sommes point, où est ta constance? où est ta vérité?" /Sponde: op. cit., pp. 83-84./

D'Aubigné kérdései fegyelmeztettek, a kérdésben is alánat rejlik, s eleve a válasz. Sponde kérdései vakmerők, ostromlók, valóban elgondolkodtatóak, s a válasza sem oly értelmű, nem is születik meg oly hamar.

136 Morel, Jacques: La Renaissance. 1570-1624, Paris, 1973, p. 173. Littérature Française, 5. "Mais l'oeuvre est apparue à un moment où l'esprit même du combat protestant du dernier quart du siècle n'était plus compris

ou n'était plus admis. Le livre venait vingt ans trop tard, et tout ce qu'il affirmait avec force venait d'être cruellement démenti. Au lieu d'apparaître comme un solennel avertissement aux combattants du bon parti, il prenait l'allure d'un constant d'échec."

- 137 D'Aubigné: op. cit., p. 493, Préface des Méditations.

"Plusieurs diverses occasions m'ont excité aux Méditations que ce Livret vous presente, /.../ mais il y a une generale qui m'a convié à les faire paroistre au jour. C'est que parmi les corruptions de ce siecle les stupides qui en leur ignorance affectee n'ont pensees que terrestres, ou les esprits de vanité qui declament ouvertement contre la Parole de Dieu, la descrient pour estre d'un style grossier, infectans d'un mortel desgoust les oreilles des Grands. /.../ j'ay estimé estre à propos de faire voir comment parmi les styles les plus elabourés, et dans les discours qui pour le moins sont purgez de barbarie, les passages de l'Ecriture sont non seulement comme un esmail sur l'or, mais comme les pierreries exquisés, et relevent le langage le plus eslevé..."

Dolgozatunk témája és keretei nem adnak lehetőséget erre, de érdemes lenne behatóbban megvizsgálni d'Aubigné itt leírt stíluseleményét, mely nem egyszerűen Kálvin esztétikájának reprodukálása, megvizsgálni a világosan Melherbes-ék ellen irányuló vádjait. Az értetlenkedés mögött ugyanis valószínűleg nem egyszerűen generációs probléma áll, mélyebb okai lehettek.

- 138 D'Aubigné: op. cit., p. XLVIII.

- 139 Higman, Francis M.: The Meditations of Jean de Sponde: A book for the times, in Bibliothèque d'Humanisme et de la Renaissance, 1966. pp. 564-582.

- 140 Calvin: Institutio, Ch. I. - idézi Morel: op. cit., p. 184. "Premierement donc que le Seigneur se dénonce estre

le Dieu lequel, après avoir créé le ciel et la terre, a espandu sa grâce et benificence infinie sur le genre humain. Toutesfois a tousjours et perpetuellement nourri et sustenté, maintenu de sa grâce particuliere les fideles /.../ Pareillement il met devant les yeux, par les histoires de tous temps, comme par maniere de dire, en peinture, quelle est la constance de sa bonté envers les fideles, de quelle providence il veille sur eux.../ combien il leur tient ses promesses certaines à perpétuité. D'autre part quelle est la rigueur de sa vengeance sur les pécheurs, combien, après avoir longuement enduré, l'inflammation de son ire est espouventable, quelle est la puissance de sa main à les confondre et dissiper."

141 D'Aubigné: Tragiques VI, dernier vers - idézi Morel: op. cit., p. 185.

142 D'Aubigné: op. cit., p. 569. - Meditation sur le pseume LXXXVIII.

143 D'Aubigné: op. cit., p. 570. - Meditation sur le pseume LXXXVIII. "Tu m'as scié par la moitié de moi-mesme, tu as fendu mon coeur en deux, et dissipé mes entrailles en arrachant de mon sein ma fidele tres aimée et très chere moitié."

144 D'Aubigné: op. cit., p. 536.

145 Uo. p. 538. "subtil fait le mestier de peindre quand il veut: son pinceau m'a fait voir les bautez, douceur et un paradis de delices, qui demeurent quand il a changé de region, horreurs, amertumes et un enfer de torments. Le mesme q ui voit espié les heures inquietes de la nuict ou les oiseuses du jour, pour me meiner aux precipices, m'affronter à tous mes resveils de la nuict et toutes mes pauses du jour, un portrait effroyable, un vilain bouc, puant de paillardise, un espouvan-

table crocodile, qui pleure pour trahir, un loup qui a les dents sanglantes d'un aigneau domestique ou de petit chien fidele qui gardoit la maison."

- 146 Protestans meditációban szokatlan utalás a pogány mitológiára, Cupidóra!
- 147 D'Aubigné: op. cit., p. 538.
- 148 Uo. p. 541.
- 149 Uo. p. 542.
- 150 Uo. p. 543.
- 151 Morel: op. cit., p. 174.
- 152 Vö. Jeanneret: Les styles d'Agrippa d'Aubigné, in Studi Francesi, 32, 1967, pp. 246-257.
- 153 D'Aubigné: Tragiques, Princes, - idézi Richter: Beze: Chrestiennes méditations, Préface, p. 31.
- 154 D'Aubigné: op. cit., p. 540.
- 155 Vö. Sponde: op. cit., p. XLIII.; Bigman: op. cit., pp. 568-569. Eugénie Droz és François Ruchon Orthezt tartják a megírás helyének.
- 156 Sponde: op. cit., pp. 3-5.
- 157 Semmiképpen nem fogadhatjuk el ezt a "prózai" értelmezést. Sponde írónak és humanistának tartja magát elsősorban, nem tisztségviselőnek, hivatása tehát az irodalom, a szebb irodalom lenne. Hasonló ez a mentegődzés Mornay előszavához.
- 158 Droz: Jean de Sponde...., p. 138. "Ce fonctionnaire a une plaisante façon d'expliquer au roi qu'il a négligé les devoirs de sa charge /ma vocation/ et qu'il s'est lui-même autorisé /dispensé/ à prendre la plume pour

discuter avec Dieu des misères publiques. S'il a écrit ces Méditations, c'est pour faire sa cour au roi /.../ C'est la raison pour laquelle Duplessis-Mornay, Pellisson et d'Aubigné, tous membres de la petite Académie fondée par Henri de Navarre à l'imitation de celle du Louvre, en ont écrit, Je croirais volontiers que Sponde avait des ambitions académiques et qu'il cherchait à rivaliser avec les trois auteurs cités."

- 159 Ruchon, François: Jean de Sponde et ses Méditations sur les Psaumes, in Bibliothèque d'Humanisme et de Renaissance, 1951. pp. 295-311., p. 297. "Ces Méditations ont été écrites dans l'atmosphère pesante d'un temps de pénibles épreuves religieuses et politiques où l'âme éprouve le besoin de prendre une vive conscience de ses certitudes et de s'attacher plus que jamais au 'roc' inébranlable, à la vérité que Dieu disperse par la foi et la méditation des Écritures."
- 160 Sponde: op. cit., p. XXXVII.
- 161 Ezt a hatást Alan Boase bevezetőjében figyelmen kívül hagyta, Eugénie Droz hívta fel rá a figyelmet idézett recenziójában.
- 162 Droz: Jean de Sponde..., p. 37. "Qu'on relise surtout les livres de spiritualité protestante imprimés à La Rochelle, à Pons et à Saintes, en ces mêmes années, et on constatera que Sponde, loin d'être isolé, fait partie d'un groupe dont les oeuvres ont avec les siennes de grandes ressemblances. Et je pense aux Paradoxes d'Odet de la Noue, sieur de Téligny /La Rochelle, Haultin, 1588/, aux Poemes sacrez du saint sacrement de la Cène d'Yves Rouspeau /Pons, 1590/, à Jean de l'Espine, à Pierre Merlin, etc..."
- 163 Sponde: Homeri omnia, Prolegus, pp. 14-15. - idézi Boase: Sponde: op. cit., pp. XXXI-XXXII. A quelle fin, je de-

mande, crois-tu que l'Homme ait créé? A célébrer la gloire et la louange de Dieu..." "Voilà cette divine Poésie à laquelle notre poésie humaine aspire, ou devrait certes aspirer, et aspira en effet pendant les premiers siècles, celle qui fut non seulement toute philosophique, mais toute théologique..." "Quand donc ces premiers poètes qui mettaient par écrit le mystère de la création ont dit: Le monde fut créé ex nihili /.../ Ainsi que dit le Saint Esprit, Et tenebrae erant super faciem abiissi. D'où le très théologique Orphée appela la Nuit mère de toutes choses..."

- 164 V8. Sponde: op. cit., - Boase bevezetője, p. CI.
"...legszívesebben verseknek tekintenénk /ezeket a meditációkat/ a stílus szépségei, rapszódikus szerkezetük és az érzelmek intenzitása miatt."
- 165 Sponde: op. cit., pp. 11-12.
- 166 Itt következő történelem-értelmezésünkben nagyrészt az 5 cikkére támaszkodunk. Higman: op. cit., pp. 564-576.
- 167 Ps.LXIII, 1-2.
- 168 Sponde: op. cit., p. 198.
- 169 Uo. p. 24.
- 170 Uo. p. 29.
- 171 Uo. p. 79.
- 172 Uo. p. 29.
- 173 Uo. p. 79.
- 174 Uo. p. 30.
- 175 Uo. p. 69.
- 176 Uo. p. 81.

- 177 Sponde: op. cit., p. 82.
- 178 Uo. p. 83.
- 179 Uo. p. 84.
- 180 Perrot, François: Poesies et Meditations chrestiennes sur le cent cinquante pseumes de David, accomodees à notre temps, Sedan, 1594, Abel Rivery.
- 181 Mengin de Marisy, Roland: Meditations chrestiennes, tirees dv Vieil et Nouueau Testament et dressees en forme de quatrains, par noble Roland Mengin de Marisy, Genève, 1609, Jacob Stoer. Alizet, Benoît: La Callicope chrestienne, ou Recueil de Prières, Consolations et Meditations spirituelles, Genève, 1593, Gabriel Cartier.
- 182 Pl. Mengin de Marisy: op. cit., pp. 23-24.

"Miseres et vanitez de ceste vie

A combien est asseruie de maux
La vie, hélas! elle est vne monticoye
De pouretez, miseres et trauaux,
De quelque part et conté qu'on la ploye.

Auec le doux, ô qu'il y a d'amer,
Que de chagrins, de labours et de peines?
C'est de mal-heur vne profonde, mer,
Vn soin mordant qui desseiche nos veines.

Bref ici tout n'est rien que vanité,
Vne ombre, vn souffle et vn songe qui passe:
Vn vray pourtraict de la desormité,
Vne onde, vn flot qui remue de place.

Puis qu'il n'y a rien au monde parfaict,
Loge ton coeur en ce qui est durable:
Tout ici bas se change et se desfait,
Afin qu'aimions le bien incomparable.

- 183 Le voyage de Bethel /par Jean de Pocquemborgues/, avec
Les preparations, Prieres et Meditations, pour par-
ticiper dignement à la Sainte Cene, par divers auteurs
/Michel le Faucheur, Samuel Durant, Raimond Gaches,
Pierre du Moulin/, et on a ajouté à cette édition: Les
Preparation de Mr. Drelincourt /.../ Le tout revu,
corrigé et augmenté, Middleburg, 1602, Nicolas Parmen-
tier.
- 184 Toussain, Daniel: L'exercice de l'Ame fidèle, Assavoir
Prières et Meditations pour se consoler en toutes
sortes d'afflictions, Francfort, 1582, pp. /3-5 /.
- 185 Fox, John: Eicasmī seu Meditationes in Apocalypsin S.
Joannis Apostoli et Evangelistae, Genève, 1596.
- 186 Monsieur Du Favr, Seigneur et Baron de Puïols, Cafenoe,
Castelpers etc. Conseiller du Roy de Nauarre en son
conseil d'Estat, et son chambellan ordinaire.
- 187 Jakab, VI., Stuart: Meditation de Jacques VIe, dv nom,
Roy d'Escosse, contenant vne exposition familere des
7.8.9.10. versets du 20. chap. de l'Apocalypse de S.
Jean. Mise en François suyuant la copie qui en est
imprimee en Escossois, à Edenburgh, La Rochelle, 1589,
Jérôme Haultin. pp. /1-2./.
- 188 Jakab VI., Stuart: op. cit., p. /3 /.
- 189 Uo. p. 10.
- 190 Uo. p. 8.
- 191 Uo. p. 13.
- 192 Uo. pp. 15-16.

7. fejezet

- 193 Idézi Champion, Pierre: Henri III et les écrivains de

son temps, in Bibliothèque d'Humanisme et de la Renaissance, 1, 1941, p. 120. "Sire, où il est question de zele, pieté et religion, de devotes et ferventes prieres, de solitaires et contemplatives abstractions de soy mesme, et semblables exercices spirituels pour eslever son coeur à Dieu, et le despouiller de ce monde, il n'est point autrement besoin vous user de longs preambules /.../ car Vostre Majesté n'y est qu'assez inclinée." - "...nostre tres-magnanime Prince tant amoureux de Dieu, et tant addonné à son service, que volontiers il soumet ses couronnes et sceptres, au royaume divin, duquel il procure sans cesse l'avancement, par une guerre continuelle qu'il fait aux sens humains et au monde, emportant de plus belles et triomphantes victoires sur tels ennemis, que ne font les autres Rois et Princes, qui s'efforcent par le tranchant de leurs espees, d'accroistre leurs estats..."

- 194 Estella, Diego de: Livre de la vanité du monde, trans. Gabriel Chappuys, Paris, 1587, dedication, non pag. Estella, Diego de - Chappuys, Gabriel: Meditations tres devotes de l'amour de Dieu, par Diego de Estella /.../ mises d'Hespagnol en François par Gabriel Chappuys, Paris, 1586, Guillaume Chaudière.
- 195 La Puente, Luis de - Gaultier, René: Méditations des mystères de nostre Sainte Foy. Trad. par René Gaultier, Douai, 1609.
- 196 Estella: op. cit., p. 45a-b. "L'arbalestre se fait de bois, avec vne corde roide, et vne noix au milieu, d'où sort la corde, pour desserrer et descocher la fleche, avec force, et faire vne plus grande playe. Ainsi estant vostre corps tressacré estendu au bois de la croix, comme corde, et les bras tant tirez, ie voy qu'en ouverture de ce costé, se met comme en la noix la sagette de vostre amour /.../ Quand ie voy, mon bon sauueur Jesus, que de vostre costé sort ce

fer de lance ensanglanté, et ceste lance est vne sa-
gette d'amour, qui me penetre et outrepatte, ie sens
qu'elle touche de telle maniere, mon coeur, qu'elle
ne laisse partie en luy qui n'en soit nauree /.../ O
tresdouce playe! Ô tressage folie! /.../ vous tenez
les bras ouuers, pour nous embrasser, vous avez les
mains percees, p^{ou}r nous donner voz biens; le consté
ouuert pour nous receuoir envoz entrailles; les pieds
clouez pour nous attendre,..."

La Puente: op. cit., pp. 127-129. "Ier p^{ar}t. Je dois
premierement me considerer ce que ie suis selon le
corps /.../ ie cognois que ie suis enclin à tous les
vices, et qu i'y tomberoie si Dieu ne me retenoit de
sa main: et parce qu'on fait et font tous les pecheurs
du monde ie peux colliger ce que ie ferois, ayant la
bride sur la col de ma liberte. Car (comme dit saint
Augustin) il n'y a point de peché qu'un homme face,
qu'un autre ne puisse faire: de sorte que ie m'imagine
d'estre comme vne fontaine de tous les pechez qui sont
au monde: et comme vn chien mort et pourry, qui fait
mal au coeur à le voir, ou comme vn corps enterré
plein de vers, qui se consomme et convertit en poudre"

- 197 Vö. Lavaud, Jean: Un poète de cour au temps des derniers
Valois: Philippe Desportes (1546-1606), Paris, 1936.
- 198 Desportes, Philippe: Quelques prieres et meditations
chrestiennes par Philippe Desportes, abbé de Thiron,
Rouen, 1594, Raphael du Petit Val.
- 199 Desportes: op. cit., p. /4. a /.
- 200 Uo. p. 5a.
- 201 Uo. p. 7b.
- 202 Bouchet, René: Meditations svr la Passion, par René
Bouchet, sieur d'Ambillou, Paris, 1609, Robert Estienne.

- 203 Bouchet: op. cit., pp. 1-2.

"Voicy le triste iour, où pallit le soleil

Voyant son Createur à l'angoisse derniere; /.../

Mon ame, où erres tu? ce triste obiet t'appelle; /.../

Voy ce sang innocent, qui siffle en mainte playe:

C'est là qu'il faut puiser des souspirs et des pleurs /.../

Resueille toy, mon ame, au bruit de ces tourmens:

Quel somme lethargique? Escoute, miserable,

Des cloux et des marteaux le bris espouventable,

Et des fouëts tortillex les aigis sifflemens. /.../

Puisse-ie voir ce feu de ma chair consumme

S'esuauoir en l'air par faute d'aliment,

Et sentir sans haleine et sans poulx, seulement

De tes souspirs, Seigneur, ma vie r'animee.

Si tu as bien entré dans l'infernalle nuict,

Afin de m'y sauuer de l'eternelle flame,

Redescen, ô Seigneur, dans la nuict de mon ame,

Sauue moy derechef du feu qui me destruit."

- 204 Tamisier, Pierre: Meditations chrestiennes svr les sept psalmes de la penitence du prophete Royal David.

Mises en vers françois, sur la prose d'un docte per-

sonnage de ce temps, par Pierre Tamisier /.../ Plus

vne meditations sur le Psalme cinquantisme Miserere

mei Deus, traduite du latin de F. Jerosme Savonarole

Ferrarois, et mise en vers françois par ledit Tamisi-

er, Paris, 1588. Abel l'Angelier: L

- 205 Vigenere, Blaise de: De la penitence et de ses parties, Paris, 1587.

- 206 Vö. Jeanneret: op. cit., La poésie penitentielle, pp. 418-432.

- 207 Du Vair, Guillaume: L'Eloquence Françoise, Paris, 1590.

- 208 Du Vair: La sainte philosophie. La philosophie des stoïques. Manuel d'Epictete. Civile conversation, et plusieurs autres traitez de piete, Lyon, 1600.

- 209 Ed. G. Michaut, Paris, 1945. p. 240. - idézi Morel: op. cit., p. 46.
- 210 Du Vair: Meditations sur les sept pseumes de la consolation et de la penitence de David, 1585, in Oeuvres dy S^r Dy Vair, vivant garde des seaux de France, Rouen, 1636, p. 1094.
- 211 Du Vair: Meditations...., p. 1095.
- 212 Artaud, Marcel: La prose française, Paris, 1951, p. 231.
"C'est toutefois une éloquence qui n'oublie point la tribune; si sincère qu'elle soit, il y entre donc une parade, un artifice, un abus. /.../ On surprend, sans doute, chez Du Vair, certaine hantise de la période cicéronienne, certaine complaisance à polir et filer la phrase. Il aime les savants références et les développements généraux. Mais sa prose est nette, souvent rapide, et fort bien équilibrée, elle offre un rythme sûr. Un peu trop sentencieuse peut-être..."
- 213 Tamisier: Les Meditations de St. Augustin, traduites du latin et mise en vers français par Pierre Tamisier, Lyon, 1587, Jean Pillehotte.
- 214 Tamisier: Méditations chrestiennes...., p. /4./
- 215 V8. 204. jegyzetet.
- 216 Tamisier: Méditations chrestiennes...., p. /6./
"...ie me suis efforcé /.../ les accompagner /ses propres méditations/ d'une autre meditation de Bauonaroie sur le psalme cinquantesme, non moins pleine de zele et deuotion, que de belles et elegantes conceptions d'une ame plongee en la contemplation des choses diuines."
- 217 Taimisier: Méditations chrestiennes...., p. /6./

- 218 Vö. pl. Jeandet, Abel: Pierre Tamisier, in Mâcon au XVIe siècle, Mâcon, 1892, pp. 5 -64.
- 219 Du Vair meditációi igen népszerűek lehettek a katolikusok körében, nemcsak zsoltárhoz kapcsolódó, de a Jób könyvéről való elmélkedéseit is csakhamar versbe ültetik át. Vö. Caze, Jean de: Meditations sur l'histoire de Job, mises en vers par Jean de Caze, Montpellier, 1608, Jean Gillet.
- 220 Du Vair: Meditations..., p. 1093.
- 221 Tamisier: Meditations..., p. 1/A-B.
- 222 La Vallée, Jacques: Paraphrases et Meditations svr les Pseavmes de la penitence de David. Ensemble sur quelques Cantiques et Hymnes de l'Eglise, Paris, 1595, Mamert Patisson, p. /7./
- 223 Tamisier: Meditations... p. 1/B.
- 224 La Vallée: op. cit., p. 1/B.
- 225 Tamisier: Meditations..., p. 3/B.
- 226 La Vallée: op. cit., 4/A.
- 227 Jeanneret: op. cit., La méditation en vers, pp. 387-400. Michel Jeanneret verses meditáció műfajának illusztrálásául négy katolikus szerzőhöz példának (Isaac Habert, Tamisier, La Vallée, la Bourdazière), míg a prózaira négy protestánst (Béza, Mornay, D'Aubigné, Sponde), s Tamisier-t és La Vallée-t együtt elemzi a sok hasonlóság, egybehangzás miatt, mint a verses meditáció fejlődésének egy- küzbülső etapját.
- 228 La Vallée: op. cit., p. 20/B.
- 229 Uo. p. 28/B.

- 230 La Vallée: op. cit., p. 19/B.
- 231 Uo. p. 23/B.
- 232 Uo. p. 33/A.
- 233 Uo. p. 3/B.
- 234 Uo. p. 36/B.
- 235 Uo. 38/A-39/A.
- 236 Uo. pp. 38/B-39/B.
- 237 La Ceppède, Jean de: Les théoremes de messire Jean de La Ceppède sur le sacré myteres de nostre redemption, suivis de l'imitation de quelques pseumes et autres meslanges spintuels. Toulouse, 1613.
- 238 Pl. Lawrence, Francis L.: La Ceppède's Théoremes and ignatian meditation, in Comparative Literature, 17., 1965, pp. 133-141; Ruchon, François: Essai sur la vie et l'oeuvre de Jean de La Ceppède, Genève, 1953.
- 239 La Ceppède: Initation des Psaumes de la penitence de David /.../ Avec des sonnets et des meditations sur le mystere de la redemption, par Jean de La Ceppède, sieur d'Aigalades, Lyon, 1594, Jean Tholosan.
- 240 Uo. p. 20.
- 241 Uo. pp.23-24.
- 242 Uo. p. 24.
- 243 Uo. p. 25.
- 244 A Théorèmes és az Initation kapcsolatáról ld. Hafer, Nancy Waddell: Developmental patterns in La Ceppède's 'Théoremes'. An analysis of the structure of the poetry of meditatio, in Papers on French Seventeenth Century Literature, 7. 1977. pp. 13-33.

8. fejezet

245 A vizsgált művek időbeli behatárolásánál az induló dátumot magától értetődően az első protestáns meditáció, tehát Béza kötetének kiadási éve adta. Az 1570-es években kezdődő, a francia irodalomban általánosan megfigyelhető laicizálódás és devocionális megújulás (protestáns és katolikus részről egyaránt) áramára kapcsolódnak a meditációk, ennek a vonulatnak képezik szerves részét. A devocionális megújulás fénykora a 90-es évekre esik, a legtöbb elmélkedés is ebben az időszakban jelenik meg, ekkorra válik a meditáció irodalmi műfajjá, kialekul poétikájá, s jelentős irodalmi alkotásokat is találunk köztük.

A korszak záróhatárát voltaképp az 1620-as éveknél kellene meghoznunk, de a műfaj életének utórezgése még kb. 1630-ig érezhető. Az 1620-as lezárás banálisnak tetszik, hiszen általában ekkorra teszik az irodalomtörténetek a reneszánsz utolsó nagy korszakának befejeződését is. A meditációk esetén azonban nem külső szempontként állapítottuk meg ezt a dátumot, belső fejlődésükből adódott.

A katolikus vallásos irodalom az 1610-es évektől kezdve egyre inkább elvilágiasodott, ez történt a katolikus meditációkkal is, feloldódtak a tisztán világias költészetben.

A protestáns meditációknak pedig szinte létalapjuk szűnik meg ekkorra. Az 1580-1620 közötti periódus viszonylag nyugalmas időszakot jelentett, a vallásháborúk szünetét, a nantes-i ediktumban kifejezésre jutó erőegyensúlyt. 1620 után kiújultak a harcok, az önmaguk közöttis pártokra szakadt hugenották újra fegyvert ragadtak, 1629-re, XIII. Lajos sorozatos győzelmei következtében egyre inkább hatalmukat, erejüket veszítették. 1622-ben Richelieu kardinálissá kinevezése új periódus kezdetét jelentette. Ez a hanyatlás

jelentkezik a kálvinista irodalomban, így a meditáció-irodalomban is, 1630 után nem beszélhetünk jelentős teljesítményekről. Az 1580 és 1630 között keletkezett meditációk tehát egy közel egységes, lezárt corpus alkotnak.

- 246 "De toutes ces choses muables que voulez-vous faire de constant? De toutes ces choses mortelles, que voulez-vous faire d'immortel?" (Du Vair, op. cit., p. 932.)
- 247 "Qu'on ne parle plus entre nous de huguenots ni de papiste; Ces mots sont défendus par nos édits. Qu'en fussent aussi bien les animosités éteintes en nos coeurs! Quand il n'y aurait point d'édit au monde, si nous sommes Français, si nous aimons notre patrie, si nos familles, si nous-mêmes, ils doivent désormais effacés en notre âme. Il ne faut plus qu'un écharpe entre nous." - idézi Michel Richard: La vie quotidienne des Protestants, Paris, 1967, p. 133.
- 248 Pécsi Lukács: Szent Agoston doctornac elmelkedő, magan beszellő es naponkent valo imadsagi..., Nagy Szombat, 1591, p. /3 A/.
- 249 Károlyi Péter: Az halálrol, feltamadasrol es az örök eletről..., Debrecen, 1575, p. 2/A.
- 250 Spangenberg, Johann: Trostbüchlein mit christlicher Unterrihtung..., Klausenburg, 1551; Wagner, Valentin: Images mortis selectiones..., Corone, 1544, 1553, 1557; Rhegius, Urbanus: Medicina animae, /.../ in mortis agone et extremis his periculosissimis temporibus maxime necessaria, Corone, 1557; Fons vitae, Debrecen, 1574, 1580, 1581 stb.
- 251 Heltai Gáspár: Vigasztaló könyvetske keresztyeni intessel es tanitassal, miképen kelly^{en} az embernek készülni keresztyéni es bodog e világból valo kimulashoz /.../

Kolozsvár, 1553; Balassi Bálint: Betegh lelkeknek
valo füves kertecijke...., Craco, 1572; Bornemisza Pé-
ter: Vigasztalo könyvetske /Beteg lelkeknek való fü-
ves kertecske/, Sempte, 1577.

252 Heltai: op. cit., p. 7/a.

253 Kulcsár György: Az ördögnek a penitencia tarto bünössel
valo vetekedéséről...., Also Lindva, 1573; Kulcsár
György: Az halálra valo keszőletről rövid tanossag....,
Lyndvae, 1573; Károlyi Péter: op. cit., Magyar Ist-
ván: Kezbeli könyvetske az iol es bodogul valo meg
halasnac mesterségeről, Sárvár, 1600; Mihálykó János:
Az örök Eletnek szep es gyönyöruseges nyari üdejéről
valo könyveczke...., Bártfa, 1603.

254 Sibolti Demeter: Lelki Hartz, Galgóc, 1584.

255 Uo. 1/b-2/a.

256 Uo. p. 4a.

257 Uo. p. 6/b.

258 Zólyomi Perinna Boldizsár: Ötven Szentseges Elmelködese,
Bártfa, 1616, Klöz Jakab.

259 Uo. pp. 6-8.

260 Uo. pp. 15-16.

261 Érdekes, hogy ez a jelenség nem egyedülálló a protesztán-
soknál, Wesselényi István is Az eljegyzett személyeknek
paradicsomkertje...., c. munkájában Krisztus szenvedése-
in elmélkedik.

262 Zólyomi: op. cit., pp. 19-21.

263 Pécsi: op. cit.

- 264 Beze, Theodore de: Confession de la foy chrestienne,
Genf, 1559.
- 265 Báthori: op. cit., p. 33/b.
- 266 Uo. p. 5/A-B.
- 267 Uo. p. 30/B.
- 268 Uo. p. 37/A.
- 269 Uo. p. 66/A.
- 270 Uo. p. 68/B.
- 271 Vö. Balázs Mihály: Ecsedi Báthori István és a manieris-
ta prózánk, in Acta Iuvenum, Szeged, 1972, p. 40.
- 272 Báthori: op. cit., pp. 6/B-8/A.
- 273 Uo. p. 32/A.
- 274 Uo. p. 119/A.
- 275 Így beszél néhol Báthori írásáról, pl. "Caput Tercium
ky ez is en zegeny poenitencia tartasomnak eneke."
6/B.
- 276 Báthori: op. cit., p. 72/A-B.
- 277 Uo. p. 73/A.
- 278 Uo. p. 73/B.
- 279 Uo. p. 73/B.
- 280 Uo. p. 74/A.

T a r t a l o m

1	Bevezető kérdésfelvetések	1
2	A meditáció definíciója	10
3	A meditáció története a XVI. századig	15
3.1	Augustinus - Pseudo-Augustinus	15
3.1 a	Enarratio in psalmos	16
3.1 b	Meditationes	17
3.2	Bonaventura	22
3.3	A középkor szintézise - Robert Ciboyle	25
3.4	A reformáció előestéje - Savonarola, Erasmus	29
4	A meditáció katolicizmus és reformáció válasz- utján	34
4.1	A protestáns válasz	34
4.1.1	Kálvin	34
4.1.2	Béza	39
4.2	A katolikus válasz - Loyola Ignác	51
5	A protestáns és katolikus meditáció krodalom Franciaországban 1580 és 1630 között - adatok	61
5.1	A műfaj elterjedése	61
5.2	A bibliográfia összeállításának szempontjai	62
5.3	A meditációk bibliográfiája	64
5.4	A bibliográfia statisztikai feldolgozása	78
5.5	A bibliográfia statisztikai értékelése	79
6	Kálvinista meditációk	82
6.1	Zsoltármeditációk	82
6.1.1	Antoine de la Roche Chandieu	82
6.1.2	Meditáció a CXXX. zsoltárról	86
6.1.3	Philippe de Duplessis Mornay	89
6.1.4	Pierre Pelisson	95

6.1.5	Agrippa d'Aubigné	98
6.1.6	Jean de Sponde	106
6.2	Nem zsoltárhoz kapcsolódó meditációk	118
6.2.1	Bibliai textushoz kapcsolódók	118
6.2.2	Nem bibliai textushoz kapcsolódók	118
7	Katolikus meditációk	
7.1	Nem zsoltárhoz kapcsolódó meditációk	123
7.1.1	Fordítások	125
7.1.2	Önálló művek - Philippe Desportes	126
7.2	Katolikus zsoltármeditációk	129
7.2.1	Guillaume Du Vair	131
7.2.2	Pierre Tamisier	136
7.2.3	Jacques La Vallée	140
7.2.4	Jean de La Ceppede	140
8	Összegzés	151
8.1	A francia fejlődés íve	151
8.2	Magyar tanulságok	158
	Jegyzetek	175
	Tartalom	214